

A LEGÚJABB NEVELÉSI REFORMOK FRANCZIAORSZÁGBAN.

Van jelenleg Párisban egy lángeszű hírnevés orvos, kit a világ-
városban is az elsők közé számítanak és ki magyar eredetű. Mint
14—15 éves fiú, ellenállhatlan hivatást érezve az orvosi pálya iránt,
megszökött az apai háztól, a Bánátban, mivel szülei semmi áron sem
akartak beleegyezni, hogy ő orvos legyen és gyalog indulva útnak
előbb Pestre, később Bécsbe, végre az ötvenes években Párisba került,
mindenütt fen tudta magát tartani saját erejéből, minden külső se-
gítség nélkül és azonnal magára vonta a leghírnevesebb tanárok figyel-
mét, sőt bámulatát is. Már az ötvenes évek közepén igen előnyösen
ismert orvos lett Párisban. Most az elsők közé számítják. Gruby Fe-
rencz a neve. A magyar szót ugyan elfeledte, de azért mindig melegen
érdeklődik első hazája iránt, sokat tesz, hogy legjelesebb terményeit
ösmertesse és soha sem mulaszt el egy alkalmat sem, hogy a magyar
ügynek szolgálatot ne tegyen. Mert ő nemcsak lángeszű orvos, hanem
nagy emberbarát is, mindenben kiváló lény, kit minden érdekel, a mi
az emberiséget előbbre viszi.

Ő figyelmeztetett engem arra, most midőn Párisban voltam a
világkiállítás alkalmából, hogy vizsgáljam meg az école alsacien-
ne-t és főképp pedig az école Monge-ot, melyek egészen az új
nevelési rendszer értelmében vannak szervezve. Mivel én már julius-
ban Párisban voltam és a szünidő Franciaországban csak julius leg-
végén kezdődik, szerencsés voltam, Gruby barátunk pártfogása folytán,
e két iskolát tüzetesebben megvizsgálhatni.

Az elzaszi iskolát a francia-porosz háboru után alapították Pá-
risban, azon czélból, hogy azon elzászi tanulók, kiknek szülei fran-
cziák akartak maradni és kivándoroltak, itt menhelyre akadjanak és
kellő oktatásban részesüljenek. 1874-ben nyílt meg 18 növendékkel,

kiknek oktatásáról nemeslelkű hazafiak és emberbarátok gondoskodtak, társulatot alakítva, mely az iskolát fentartotta. Ezek egészen az új szellemben szervezték ezen iskolát. Könnyebb is volt ugyanis, a kor igényei szerint, mindjárt behozni ide azon reformokat, melyek most már Franciaországban úgyszólván a levegőben vannak, mint azon régi iskoláknál, melyeket egészen át kellene alakítani. E reformok pedig főképp abból állnak, hogy ők egészen megváltoztatják a viszonyt a tanárok, előljárók és növendékek közt. Nemcsak tanítani, hanem nevelni, jellemet képezni, önálló akaratot kifejteni, öntudatra és felelősségérzetre ébreszteni igyekeznek. Ezért is minden büntetés végképp el van törölve. Nincs többé két tábor, a növendékeké, kiket őriznek, kémlelnek, büntetnek és kiknek csak azon jár az eszköz, hogy előljáróikon kikapjanak; és az előljáróké, kik folytonos harcban állnak az elsőekkel, boszankodnak az elsőkön, néha gyűlölik őket.

Nagy felelősség vár az emberre az életben, azért korán kell a felelősség érzetét fölébreszteni, arra szoktatni, hogy magát vezetni tudja. Eltörténtek tehát ez iskolában az átkos emlékezetű felügyelőket (maîtres d'études) és magok a tanárok eszközlik, a növendékek önkényes hozzájárulásával és sokkal szerencsésebb módon, a rendet és fegyelmet. Ez könnyű, mert a tanárok valódi belértékkel bíró egyének, szeretik növendékeiket, igazi javokat óhajtnak és a növendékek ezt érezve, tisztelik, megbecsülik előljáróikat, nem húznak ujjat velök. Tanárjaik felügyelete alatt ők magok tartják fel a rendet. E mély jelentésű szavakat mondta nekem az igazgató, a mint az iskolán végig vezetett: „A mi célunk megtanítani a gyermeket arra: hogy helyesen tudják önmagukat vezetni, hogy mi minél korábban teljesen szükségtelessé tegyék magunkat, nem pedig, hogy őket vas kézzel kormányozzuk.“

Ha a növendék hibázik, megintik, ha tovább hibázik, értesítőjébe bevezetik. Ha mégsem javul meg, akkor kérlelhetlenül elbocsátják. Mert azt találják, jobb egy növendéket feláldozni, mint a többit megrontani. És ez iszonyu büntetés az illetőre nézve, mert más iskolákban ily szelid bánásmódban, ily atyai szeretetben ez időben még nem részesül. Most már 800-an is akarnának ezen iskolába egy évben bejutni, de csak 300-at vesznek be. Mert nem akarják, hogy ez intézet elveszítse családias jellegét. Egy-egy osztályban soha sincs több 25—30 növendéknél. Ekkor lehet haszonnal életbe léptetni ez intézet jelszavát:

szelidség, szeretet, bizalom, erély. Szelidség a formában, mert a gyermek olyan lesz, mint a minők azok, kik körülveszik. Ha durván bánnak vele, ő is durva lesz. Ha mindig módosan szólnak hozzá, ő is módossá fog válni. S a szelid forma, a melyből ered a szeretet, nem zárja ki az erélyt. Az elzászi iskola azt is szem előtt tartotta, hogy a midőn a gyermekek így csoportban vannak, nem annyira az a hiba maga veszedelmes, a mit a növendék elkövet (hisz lehetetlen, hogy a gyermek ne hibázzék), hanem sokkal inkább azon tetszenyilvánítás, melylyel a pajtások az elkövetett hibát dicsőítik, főképp a midőn az úgy szerepel, mint a hatalomnak az elnyomatásnak való ellenállás, vagy ez elnyomatás kigúnyolása. De a midőn a hatalom magoknak a növendékeknek kezében van, a mikor ők vannak a fegyelemmel megbízva, a midőn mindenik növendék nem keményen vezetett rabszolga, hanem felelős egyed, akkor a hiba egész más világításban tűnik fel, és többé nem ragályos, nem veszedelmes.

Egy második fontos reform az elzászi iskolában az, hogy rendkívül nagy gondot fordítanak a testi fejlesztésre, az erősítésre, edzésre, és ezt nem csak egészségi, hanem nevelési szempontból is.

„Rendesen mi teszi ugyanis rosszá a növendéket?“ Mondotta nekem a jeles igazgató. „Legtöbb esetben a vérszegénység, elnyúzott idegek, és az unalom. Mert Franciaországban bármily kitűnő, bármily megkapó, érdekes, bármily gondolat-fejlesztő módon tanítottak is, nem lehet mindig tanulni. Egyébről pedig nem volt gondoskodva. Órákon át megdermesztették a szegény gyermeket, kinek élete a szabadság, a napfény és a mozgás, arra kényszerítették, hogy természetellenesen mozdulatlanul üljön, míg vére már majd megfagyott. Aztán egyszerre lekergették egy udvarra, mely akkora volt mint a tenyerem, oda beszufolták a gyermekeket és megparancsolták nekik: „Na most szaporán mozogjatok, játszodjatok“. Mint ha ez lehetséges lett volna. Hisz a kedv se jön meg egyszerre így parancsszóra, megsibbadt szegény lényeknél; de sőt, még a kedv sem elég, a játszás, egy tömegre nézve, valóban egész művészet, és még nagyon nehéz művészet! Most jöttek erre reá. Tehát nem játszottak, nem üdültek fel, csak csintalankodtak, még keményebb felügyeletet vontak magokra, és még kedvetlenebbek, még rosszabbak lettek.

Az „école Alsacienne“ ebben is úttörő volt. Nagy áldozatok

arán nem csak tornáztatta növendékeit, a mi csupán egy csep víz oda, hova egy egész folyó kellene, hanem a város erdejében, a Bois de Boulogne-ban, kibérelt magának egy nagy helyiséget, hol a növendékek minden nap megjelennek és hol lovagolni, csónakázni, (mert ott tó is van,) a nagyobbak vívni és mozgó társas játékokat tanulnak. Igen játékokat tanulnak. Bármily különösnek hangozzék is, ez tény.

Mert az az egyesület, a mely most Franciaországban keletkezett a testi gyakorlatok terjesztésére a nevelésben, (Comité pour la propagation des exercices physiques dans l'éducation) és melynek elnöke Jules Simon, tanítókat képeztet, kik aztán a növendékeket megtanítják a mozgó társasjátékokra.

Most már minden iskola igyekszik magának nagy parkot szerezni (parc scolaire) hova, ha városban van az iskola, vasúton vihesse ki növendékeit, és hol ezek 2—3 órát szabadon mozognak naponta. Ez által eszök is élesedik, sokkal hamarabb és jobban tanulnak és magaviseletök kifogástalanabb lesz, az erkölcsiségre is rendkívül jó befolyást gyakorolván a kellő testi mozgás.

Az „école Monge“ erre nézve még sokkal nagyobb eredményt képes felmutatni. Ezen iskolát 1869-ben alapította régi műegyetemi hallgatókból álló egyesület. Óriási udvar foglalja el az épület közepét, mely udvar 80 méter hosszú, 30 méter széles, padozata asphalt, és üveggel van beborítva. Itt tornáznak, játszanak a növendékek, azon kívül négyszer egy héten kiviszik őket is a boulognei erdőbe, hol csónakáznak, vívnak, lovagolnak, angol criquet-et, lawn-tennis-t, francia barre és paume játékokat játszanak, és élvezik azon leirhatatlan boldogító érzést, a mit talán: magát a szót teljes értelmében: élni érezni-vel lehetne legjobban kifejezni, a midőn a vér gyorsan kering az erekben, az ártatlan öröm tölti meg a szívet, a testi élet hatalmasabban működik, és a szellemi élet is tevékenyebb lesz. Ilyenkor a növendékek mind boldogok és mind jók. Mert a boldog gyermek, ha csak már meg nincs romolva, jó gyermek is. Példa erre a monge-i iskola, mert ezen kirándulásokkor nincs semmiféle börtönőr akarám mondani felügyelő. A növendékek magok tartják fen egyesegyedül a fegyelmet. Minden osztály kinevez egy kapitányt, egy vezért, a legérdemesebbet és annak engedelmeskednek, ott hol már együtt kell valamit meghatározottan tenni, külön-

ben pedig teljesen szabadok! Egyetlen egy tanár megy ki velök. Azt a szokást vették fel, hogy magok adják fel magokat, ha valami rosztat tettek.

„Azon meggyőződésre jöttem, mondotta nekem Godart úr, a Monge iskola buzgó igazgatója, hogy a gyermek-növendék igen ritkán hazudik, hogy ha jósággal és igazsággal bánnak vele, és egy fiatal ember még ritkábban hazudik, a midőn bizalmat tanúsítanak iránta, önérzetét nem sértik, hanem ellenkezőleg azt fölébresztik. Mi tehát valónak veszünk mindent, a mit növendékeink mint igazat állítanak nekünk, de annál kérlelhetlenebbül bocsátanak el őket körünk-ből, ha kisülne, hogy megcsaltak“. Ez az eset még nem fordult elő, 1888 óta, mióta ez áldásteljes kirándulásokat és önállóbb életet behozták.

Nem sokára asztalos-, esztergályos-műhelyeket is fognak állítani a Monge iskolában, a hova roszt idő esetére mégis dolgozni és mozogni mellessenek a növendékek, s ez mind oly czélszerű, oly pompásan megfelel valódi céljának, hogy mondhatni ez idő szerint a Monge iskola teljesen megfejtette az annyira emlegetett túlterhelés divatos és bonyolodott kérdését. A Monge iskola növendékei nincsenek túlterhelve, nem mintha kevesebbet tanulnának, mint mások, de csupán azért, mert nem csak a tanítással törődtek, hanem gondoskodtak még a test kellő fejlesztésére, és ennek révén arra is befolyást gyakoroltak, a mire eleinte ezúttal nem is gondoltak eleinte, a jellemképzésre, önérzet ébresztésére, kötelesség-érzetre; hozzá szoktatják a növendéket a szabadsághoz, a szabadság illő éldeléséhez, az önkénytes csoportosulásokhoz nem vezetik őket, mint a juhoikat, hanem már az iskolában embereket képeznek belőlök.

Most már minden iskola igyekszik Franciaországban az École Alsacienne és École Monge példáját követni, az új egylet buzditására. Sőt a leányiskolákra is kiterjed erre nézve, nem csak ezen egyletnek, hanem a kormánynak is figyelme. Ép most adta ki a miniszterium azon rendeletet, hogy minden leányiskola igazgatónéja hozza javaslatba, minő testi mozgások lennének legalkalmasabbak a leányiskolákban a leánynövendékek testi fejlődése előmozdítására, és egyszersmind a növendékek mulattatására minő sportot üzhetnének legtöbb haszonnal és szenvedélylyel?

DALMADY GYŐZŐ.

I.

Szelid, egyszerű arcz, melynek kifejezésében nemesség és nyá-jasság tükrözőik. Ha az első pillantásra le nem köt is, figyelmesebb nézésre minden bizonynyal megnyer. Mert van benne valami beszé-
desség, merengő lelkének egyre rajzolódó álmodozása, van benne va-
lami melegség, szerető szívének meg-megeredő kisugározása. Dom-
boru homloka, melyen fürte rendesen fölsimítva hajol vissza; eleven
szeme, melynek csillaga fiatalos fényvel csillog; mosolygó ajka, me-
lyen nem egyszer a csöndes gúny mutatkozik, még inkább emeli a
kellemes hatást. Ha pedig beszél s eszményies gondolkozása, hazafias
felvillogása megnyilatkozik, a mint a nemzeti érdekek elhanyagolása,
a magyar költészet kicsinyellése miatt nem egyszer igaz, és nem
egyszer igaztalan panaszra kel: — akkor valóban megszeretjük. Mert
panaszának sötét színezése is az ő tiszta meggyőződésére és mély
érzésére vall, mely féltékenyen rebeg minden magasztosért. S ha
túloz, nem a feltűnés végett, hanem idealismusa következtében cse-
lekszi.

Mert Dalmady Győző *idealista*. Az, mint ember; az, mint költő.
Nem levegőjáró, ki a megközelíthetetlen ábrándok csillogó, de meddő
világában veszne el; hanem a nagy eszmék és magasztos érzések
lelkesedett tisztelője és művelője, ki a gyakorlati életet, a tapasza-
lati földet sohasem téveszti szeme elől. Mint valami józan bölcselő,
kinek világnézetében az idealismus és realismus egyesül: a felfogás
és alkalmazás körében az eszményiséget és valóságot kibékíteni és
összeegyeztetni törekszik.

S valóban, az ő idealismusa nem idegen az empiriától, s az ő
empiriája nem rombolja le az idealismust; sőt az érzékeny össze-

ütközések daczára is, melyek olykor-olykor tagadhatatlanul előfordulnak nála, szépen megfér együtt, vagy éppen össze is simul a Harmónia templomában. Gondolkozása, működése, élete összhangzatos: mint költő, ember és tisztviselő ugyanaz. Az *optimismus*, ez a csodás és bűvös tükör, melyet az istenek a választottaknak ajándékolnak, hogy a viharos küzdelem és szaggató szenvedések, a zaklató meghasonlások és megejtő elborulások végtelen válságaitól megoltalmazza őket, mindég előtte ragyog.

S e tükör a világot az ellentétek kiegyenlítésével, a töredékek kiegészítésével, a maga megnyugtató és vigasztaló rózsafényében szépségnek és jónak mutatja néki. Legfőleg ideig-óráig erős subjectivismusa zavarja meg. Mert subjectiv egészen; mint ember leginkább. Minden dolog, a mi a közre tartozik, a mi akár a haza, akár az irodalom, akár az erkölcs tekintetéből érdekli, úgy érdekli, mintha teljesen az ő dolga volna; mintha diadala vagy veresége teljesen reá háromolna; olyan közvetlenséggel fogja fel és ítéli meg. S jellemének ez az alanyisága nagy szerencséje — nem önmagának, hiszen elég nyugthatatlanság és kedvetlenség érinti miatta, hanem nagy szerencséje annyi ezer és ezer árvának, kiknek anyagi javai fölött a Dalmady érzékeny lelkiismerete őrködik.

Mert Dalmady 1872 óta Pestvármegye árvaszékének elnöke.

II.

A mikor e tisztet elfoglalja, új az elnök, új az intézmény is. Még csak az árva és gyámhatósági felügyelet szervezetére vonatkozó szabályrendelet készült el; a többi, az árvaszéki határozatok és útmutatások egész sora reája vár. Eleinte alkotó és úttörő, ki az árvaszék meggyökeresítésére, hatásának és áldásának termékenyítésére, működése körének és szabatoságának megállapítására szenteli erejét; aztán oltalmazó és megtartó, még pedig annyira figyelmes és annyira dolgozó, hogy az édes övéiről, övéinek érdekeiről sem gondoskodhatik nagyobb szeretettel, féltőbb kíméllettel. Bámulatos emlékező tehetsége vagy inkább lelkiismeretessége következtében ismeri szinte minden egyes árvája bevételeit és kiadásait s ellenőrzi a forintos tételekig. A mi bizony nem könnyű feladat oly megyében, hol már a szervezéskor valami 30,000 vagyonos, 3000 vagyontalan árva ügye bokro-

sodott össze, hol a biztosítandó házak és épületek száma meghaladta a 6000-et, a községbeli árvapénztárok alapja a harmadfél milliót, az ellenőrzés mellett kezelt vagyon értéke a hét milliót, a kétes kölcsönök és követelések összege a félmilliót.

Mennyi gond és dolog járhatott mindezzel, sejtetheti maga az az egyetlen adat, hogy eleinte esztendőnként 10—12,000 beadvány érkezett, most pedig, a jász- és kun-kerületek becsatolása óta 24,000—25,000 érkezik.

S Dalmady mégis mindig helyén, mindig otthon. Az üléseket vezeti, az ügyeket intézi, ellenőrzi; az előadókat meghallgatja és megigazítja: példa e minta-árvaszéken. Nemes példa a kötelesség és hűség teljesítésében; nemes czáfolat az előítéletesség és elfogultság ellen, mintha az igazi költő nem lehetne jó számító, jó tisztviselő. Nem, persze, ha igazi költőnek csak azt tekintjük, ki zaklató vére lobogásai szerint a különösségek és szertelenségek között imbolyog; de igen, ha azt is annak vesszük, ki önmagán és művészetén uralkodva hódol az eszmék vallásának s áldozik a Musáknak. Hiszen az álmatag révedezés és kiszámíthatatlan csapongás nem ellenkezik ugyan a költő jellemével, de nem is elengedhetetlen kiegészítő része egyéniségének. Csak hivatása legyen igaz, igazi költő lesz hivattal vagy hivatal nélkül. Goethe és Arany nagyok, kik a dicsőség és halhatatlanság Pantheionjában Byronnal és Petőfivel foglalnak helyet, noha szilaj szenvedélyök fölemésztő tüzeiben, tüneményes éltök- és végők hirnevelő csodájában nem is osztakoznak. Ám azért nem követeljük, hogy valamennyi költői tehetség rabigába álljon, napi munkában szolgáljon; hadd csatangoljon a maga Pegazusával az isteni szabadság virágos mezején, hadd boldoguljon a maga természete szerint, hisz a mennyi, — annyi kidomborodó egyéniség! Csak azt ne emlegesse, azt ne hánytorgassa senki, sem az író, sem az olvasó közönségben, hogy a hivatal és hivatás összeütközik, hogy valaki már mindjárt nagyobb költő, mihelyest vállá a rendszeres munka terhétől szüzen marad. A hivatás nem vesz a hivattal, a hivatal pedig még nyer. Mert az eszmék embere az eszményiséget oda is elviszi, fenköltebb észszel, nemesebb szívvel, az emberiség és igazság magasabb szeretetével működik.

Im, itt a bizonyíték, — Dalmady Győző. Már elnöki megnyitó beszéde, az új megyei árvaszék első ülésében, fényes levél ez állítás-

ról. Nem hiában kedvence a vas-embernek, Nyáry Pálnak, ki már 1868-ban, mikor a megye a községi árva-pénztárak aggasztó állapotáról tanácskozik, erősen hangoztatja, hogy az árvák pénzeért felelős a törvényhatóság, e pénzekből egy fillérnek sem szabad elveszni, — ékes szóval szabja meg maga és társai számára a programot. Programja — az eszményi feddhetetlenség.

„Nincs hivatalos pálya, — mondja megnyitójában, — mely nagyobb felelősséggel volna összekötve, mint a miénk. Felelősek vagyunk, mint tisztviselők, mint polgárok és mint emberek. A megye, a társadalom és az emberiség együtt ellenőrzi minden lépésünket. De sőt ellenőriznek bennünket az elköltözött apák és anyák lelkei is. Meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy az árvák ügyét a saját érdekeink és ügyeink fölé emeljük és az ügyet föltétlenül szolgáljuk. Csak egy ambíciót ismerhetünk: azt, hogy e nemes szolgálat küzdőterén önzetlenségben, munkásságban és áldozatkészségben egymást megelőzzük. Sem hatalomszó, sem párttekintet, sem egyéni érdek meg nem ingathat törvényes meggyőződésünk követésében. Nem szabad felednünk, hogy az árvaügy a megyei önkormányzat *szemfényve, becsületkérdése, lelkiismerete.*“

Hosszu elnöki pályája, mely ma-holnap két évtizedre terjed, csattanósan igazolja és fényesen beváltja e nemes elveket. Tevékeny és pontos, kinek munkássága nemcsak az ügyek gyors és szabatos elintézésében áll, de az üdvös eszmék megtalálásában és szerencsés megvalósításában is. A vagyontalan árvák nyomorúságának enyhítése, a tűzkár biztosításának általánosítása, a községbeli árvapénztárak megmentése élénken beszél róla.

Dalmady alig ül elnöki székébe, már is felkarolja idealismusánál és humanismusánál fogva a vagyontalan árvák ügyét. A költő és ember egész gyöngédsége megdobog szívében értök. Hiszen ezek az elhagyottak közt is legelhagyottabbak. Nem bizza sorsukat csak arra, ki felruházta a mezők liliumát s vezeti az útlan-bujdosónak nyomát; hanem megmozdítja érdekekben az egész megyét. Gyűjtést indíttat a községekben, főként a bizottsági tagok között, mert az árvák a törvényhatóság gyermekei s a törvényhatóságot a bizottsági tagok képviselik. Ezeké a szép és nemes tettek dicsősége a felhivás szerint; de ezeket éri a megfélekedezés és közöny vádja is az árvák elhanyagolása miatt. A megye megérti a felhívást s a vagyontalanok

alapja, mely 1872-ben alig rúg vala 600—700 forintra, ma már meghaladja a 10,000 forintot.

Aztán a vagyonos árvák birtokairól intézkedik. Megpendíti és végrehajtja a tűz ellen való rendszeres biztosítást; s biztosított minden házat vagy épületet, mely akár egészen, akár részleg árva illétősége. Oly eljárás ez, a mi alól nincsen kivétel. S a megyei tűzvétszek statistikája rendesen azt bizonyítja, hogy a biztosított tulajdonok kiskorú árvák tulajdonai. Így nekik esik legkevesebb károk.

Végre a veszendő pénzek megmentéséről gondoskodik. Az alkotmányos kormány előtt, a Bach és Schmerling idejéből származó kétes kölcsönök és követeléseknek fődözetet szereztet; a községbeli árvapénztárakat, melyek közül nem egy teljesen kimerült s a fizetést nem teljesítette, a megyei középponti árvapénztárba vonatja be s ott kezelteti. S annak daczára, hogy az árva-alapok nem egyszer károsodtak részint magyar bankókban, részint az adósságok behajthatatlansága következtében, senki sem mondhatja, hogy pénzét az utolsó fillérig meg ne kapta volna!

S az ország első megyéjének árvaszéke a költő vezetése alatt minta-intézmény, mert benne az önzetlenség, munkásság és áldozatkészség a szeretet élő és éltető forrásából táplálkozik!

III.

Már most fussunk végig a pályán, melyet Dalmady járt, míg hivatásában és jellemében kiforrt, társadalmi és tisztviselő állásában elismerésre emelkedett.

Született 1836-ban, Koltán, Komárommegyében. Családja régi nemesi család, melynek emlékezete visszanyúlik nemzeti királyaink, az Árpádok koráig, a szerencsétlen III. Endre uralkodásáig. Legalább az első biztos adat az ő idejéből származik. Fészkök Bori, Hontmegyében, a hol lakott és lakik még mai nap is a bori és dalmadi Dalmady-nemzetség, mely a zivataros századok daczára csendesen virágzott. Tagjai közül számos jutott magas állásba, előkelő hivatalba; egyikök pedig Hollós Mátyás kedvence, belső embere volt, miért a világverő fejedelem adomány-levelöket megújította. A nemzeti és lelkiismereti szabadságért nem egyszer harczoltak, mert a magyar alkotmányhoz és protestáns valláshoz szívósan ragaszkodtak. Költőnk

apja is, *Dalmady Sámuel*, Boriból költözött Koltára, hol az elaprózott ősi jószág helyett, mint a b. Nyáry-család tisztje, ennek örökén gazdálkodott. Felesége, Menyhért Ágnes, szölgvényi, esztergommegyei, a katolikus vallást követte. S csak térítvény mellett nyerhette meg. Így lett Győző testvéreivel együtt katolikus.

Gyermeki benyomásai mégis alig fűződnek Koltához, ha csak szülőföldre leghiresebb nevezetessége — a kitünő koltai lencse, meg nem maradt édes emlékezetében. Mert apja a negyvenes évek elején megvált innen s ó-gyallai kis birtokára huzódott.

A mi Győzőnk lelke e festői szép vidéken fejledezett. Nemcsak a gazdag és változatos természet pompája ébresztgette, de a tanítás is elősegítette. Itt, az ó-gyallai falusi iskolában tanulta meg az írást, olvasást, számvetést, meg a latin nyelv elemeit; majd Komáromban és Tatán, a benzések és kegyesrendiek közép-iskolájában folytatta tovább, 1846-tól 1849-ig. Hazafias érzései már ekkor gyúlongottak. A függetlenségi harc dicsősége, a honvédség diadalma, a nemzet lelkesedése a fenséges láng elemi erejével meleget és sugarat hintett az iskola komoly falai közé is: a fiatalságot fellobbantotta. A komáromi vár hosszas vívása, körülötte a csatározások örök megújulása lázban tartotta az egész megyét. Az oktatás megszűnt, az iskola kórházzá alakult; s a diákok még az esztendő bevégezése előtt szállingóztak, ki a nemzeti táborba, ki a szülei hajlék alá. *Dalmady Győző* még gyöngé volt, csak tizenkét esztendő, — haza törekedett, *Kurta-Keszibe*, hová atyja, mint a *Baranyai Gáspár* gazdatisztje költözött. Otthon aggodalom és fájdalom fogadta. Egyfelől a válság miatt, melyhez a haza sorsa közeledett; másfelől a betegség miatt, mely anyjára nehezedett. Mind a két fenyegető bajnak pohara hamar betelt. A függetlenségi harc fenséges tragediája augusztusban véget ért, s a szerető anya szeptemberben kiszenvedett. A mint a holttestet kitették a ravatalra: a kettős veszteség gyásza vette körül.

Az udvaron muszkák, az elnyomó győztes sereg katonái szálásoltak. A búsongó férj, a zokogó öt árva keserves sirása annyira megindította őket, hogy könnyezve sorakoztak ők is a koporsó körül.

Oh, szent és magasztos a fájdalom igaz érzése, mely tisztaságával és ihletésével összeolvasztja a szíveket. Felülemel nyelven, nemzetiségen, valláson és országon, minden földi különbségen és csak azt érezteti velünk, a mi bennünk *ember!*

A mi Győzőnket apja 1850-ben Esztergomba vitte a benzésekhez, 1852-ben pedig Pestre a kegyes-rendiekhez; e két helyen végezte a felgymnasiumot. Már ott, az V-ik osztályban verselgetett s tanára, Haray Victor, jó akarattal buzdította; itt meg, a három utolsó osztályban, a jeles igazgató, Horváth Cyrill vezetése alatt gyorsan haladt. Horváth Cyrill, maga is neves költő és érdemes bölcsész, mint kecskeméti születés, tüzes magyar levén, az elnyomás ama zord évtizedében a fiatalság áldása volt. Az osztályban hetenként tartott felolvasásaival, tanári előadásaival, az irodalmi kísérletek bátorító bírálatával, fejlesztő olvasmányok adogatásával, erős hazafias szellemével ébren tartotta és folyvást élesítette benne a hazafias érzést, a költészet szeretetét s az irodalmi munkálkodást. Rajta volt, mint a költő hálásan ismeri el, hogy a fiatalság megmaradjon magyarnak, lelkesüljön a mult példáin, hittel és bizalommal nézzen a jövőbe, melynek ege oly kivehetetlen borongónak tetszett. Horváth úgy gondolkozott, hogy a honszeretet és irodalomszeretet visszatartja és megmenti ama korcs időben az új nemzedéket az elkorcsosodástól; megőrzi és élkészíti a nemzet sorsának szerencsés fordulatóval a magyarság és műveltség közszolgálatára. S a kibén csak a törekvés megvillant, gyöngéd érdeklődéssel és buzdítással karolta fel. Dalmady Győző, Győry Vilmos, Szokoly Victor, kik költői törekvésben és baráti érzésben összeforrtak, egyenlőképp érezték nemes szive melegét. Mint a magvető hintette lelkökbe az örök eszméket; mint a kertész gondozta és ápolta zsöngé termésöket; mint apa mozdította elő önálló fejlődésöket és föllépésöket. A Dalmady első nyomtatott versének is, melyet jellemzőleg, kegyeletes szívvel az elvesztett anya sírjára font, a *Koszorúnak* közléséről ő gondoskodott. Császár Ferencz az ő ajánlatára vette föl a „*Szilkszói Egyhlapok*“-ba, 1853-ban.

Ettől az időtől fogva Dalmady a magyar lyra állandó munkása lőn s a Császár „*Divat-Csarnok*“-ában meg-megjelent. Úgy, hogy egyetemi hallgató korában, 1854-től 1857-ig társai előtt már megkülönböztető tiszteletben állt. Az előadások még német nyelven folytak, a mi ellen a hazafias fiatalság elmaradással tüntetett. Így a tanulás nem valami különös előmenetellel végződött, de költőnk mégis a szigorlatokat letette, még pedig a legizgalmasabb és legfeszültebb időben, a mikor az olasz háború kitörése s a magyar emigráció felszabadító törekvése a nemzet szívét várakozásokkal és reményekkel

borította el, 1859-ben meg 1860-ban, mikor a hajnal virradt: a nemzet ébredezett s a fiatalság nyugtalanzkodott. A levegő megtelt egyszerre villanyossággal, megtelt éltető erővel, mint gazdagon fakadó tavazon illattal és fűszerrel. Az ér dagadt, a szív lázasan dobogott, a lélek magasan röpült. Kitisztult felettünk. S mint unalmas, hosszú beborulás után, ragyogó kéikkel mosolygott le reánk az ég: s benne mosolygott az egész jobb jövő!

Úgy tetszett, hogy a gonosz tiz esztendő lidérczes nyomásából feltámadunk, hogy a szabadabb szél újra szabad lobogónkat lengeti, hogy a lomha Idő kereke meglendül és rohanva perdül megint, hogy a nemzeti szabadság és nemzeti dicsőség éveibe fordul vissza, s a multat a jövővel ragyogó sugárba fonni jönnek a mieink!

Dalmady ott tüntetett a fiatalság élén. Vezére, kedvence, költője lőn, énekelve az ébredésről, feltámadásról, a száműzött bujdosók hazatéréséről. Ifjonti hittel, lobbanó tűzzel csendült dala, hű visszahangjaként ama futósó fellángolásnak, mely az újabb nemzedéket, kivált a nőket, hirtelen elkapta. Reményeik, örömeik, álmaik az ő daliban szóltak s a népszerűség országszerte meghordozta nevét.

Hazafias dalai miatt kedvelte és szerette meg Nyáry Pál is, Pestmegye egykori híres alispánja. S az ő vonzalma életében fordulatot képez. Az októberi diploma következtében a megyék helyreállítása s a tisztikar választása volt épp küszöbön. Nyáry megismerkedett a fiatal költővel s felszólította, hogy vállalja el a megyei aljegyzőséget. „Nem lehet — felelt ez szerényen — sem ismeretségem a megyében, sem képességem oly fontos állásra, melyet csak névről ismerek.“ Nyáry nevetett nyilatkozatán s azzal fenyegette, hogy majd lesz még főjegyző és alispán is; s egész befolyásával izgatott mellette. Beszélt a főispánnal, a hangadó emberekkel; így lőn Dalmady minden ismeretség és összeköttetés nélkül az ország első megyéjében, annyi előkelő és uralkodó család féltett örökében, 1861 elején előbb tiszteletbeli, majd rendes aljegyző.

A megyék azonban nem az októberi diploma és annak szellemében fogant főispáni útasítás, hanem az 1848-iki törvények szerint szervezkedtek, miért a hatalom csakhamar szuronynyal kergette szét. Az aljegyzőség egyelőre már szeptemberben beveződött.

Nyáry Pál vonzalma megmaradt. Jó akarata, pártfogása, barátsága iránta nőttön növekedett. A költő is mély bensőséggel és sze-

retettel ragaszkodott hozzája; s nem múló büszkesége, hogy e feddhetetlen jellem kevéssel halála előtt azt mondta: mikép sokat megbánhat abból, a mit tett; csak azt nem, hogy költönket pártolta. S a mikor a vas-ember a saját ítéletének súlya alatt összerokadt, Dalmady az igazi részvét melegével két költeményében is megsiratta, majd siremlékének ünnepélyes leleplezése alkalmával a nyáregyházi temetőben megyéje megbízásából megható emlékbeszédet tartott felette.

A rövid alkotmányosságot a Schmerling-kormányzat váltotta fel. Dalmady a nemzettel egyetemben a törvényesség lobogója alá visszavonult és Csehíbe tért, Komárommegyébe, a hol az idő szerint édes atya lakott. Ügyvédi vizsgálataira készült, melyeket 1862-ben sikerrel lerakott.

A következő esztendőket 1866-ig, részint otthon töltötte, az erdőkoszorus csehi völgyben, szerelemről ábrándozva és ábrándozva dalolva, részint Szirákon, gróf Degenfeld Lajos mellett, jogi és államtudományi leczkéket adva, részint Pesten, ügyvédi irodában dolgozva s a költészet művelésében szorgoskodva. Mind a mellett a megyének is áldozott. 1865 végén, mikor a király az országgyűlést újra összehívta, a középponti választmány buzgó és önfeláldozó jegyzője lett, a legosztatlanabb elismerés között.

Már országos hire-neve volt; munkakedve és ereje, megbízhatósága és szorgalma fényesen bebizonyult; nem csoda, ha rendes állásra vágyakozott. Éppen ekkor alakult a „Pesti biztosító intézet“. Szeretett volna levelező osztályába lépni, mert az ügyvédi gyakorlat érző szívével ellenkezett. A mint egyik jeles zenetudósunknál kellett egyszer végrehajtást foganatosítania és a zongorát lefoglalnia: végképp elidegenedett tőle. Fölkereste hát Weisz Bernátot, a mint maga beszéli, fölvilágosításért, miként juthatna be az új intézet tisztikarába. „Mi haszna adnék Önnek felvilágosítást, válaszolt ez, Ön ott nem fogja magát feltalálni. Ön költő, az intézetnek pedig szakemberekre van szüksége. Álljon el szándékától“.

Imhol a különbség Nyáry Pál és Weisz Bernát között!

Most Hajós József, a pesti hazai első takarékpénztár elnöke hívta meg Dalmadynt a titkári hivatalba; s itt az ő szeretetreméltó egyénisége, képzettsége és pontossága által mihamar annyira kivált, hogy az intézet legjobb erőihez tartozott.

De beköszöntött 1867. A nemzet sorsa jobbra fordult. A ma-

gyar alkotmány teljes visszaállítása közelgett. Nyáry érte jött, költőjeért és Dalmady minden kecsegtetés és marasztalás daczára megvált a takarékpénztártól, őszinte hálával kebelében.

Hivatal, dicsőség, boldogság egyszerre érte most. Pestmegye megválasztotta első aljegyzőnek főjegyző czimmel, a *Kisfaludy-Társaság* tagjai koszorújába fűzte a lantos költészet terén szerzett érdemeiért; végre megházasodott; a tassi Hajós Menyhért szép leányával kötött örök frigyet.

Megyéje megbecsülte, gyorsan fölemelte. 1870-ben főjegyző, 1872-ben már árvaszéki elnök. Azóta négy tisztújítás erősítette meg, mindig egyhangú felkiáltással.

A kormány állással, egyik-másik kerület képviselőséggel ismételve megkinálta; de nem vágyik el. Jobban szereti a munkás és áldó csöndet, mint a hivságos és tüntető zajt. A politikai pártok hangjának élessége, szenvedélyének salakossága az ő gyöngéd érzéseit még nyugalmas réve távlatából is bántja; közel még inkább zavarná. Az ő lelkének eszménye és törekvése — a *harmonia*. Igen, az; úgy az életben, mint a költészetben.

IV.

Dalmady Győző költészete — az egyezményes bölcelet hajtása. S a ki helyesen akarja felfogni és megítélni, annak ismernie kell ezt a bölceletet. Legalább sarkelveiben, mert a költő gondolkozása ezt tükrözi vissza.

Nos, hát micsoda bölcelet ez? Hazai találmány egészen, de francia mintára, mely a negyvenes, még inkább ötvenes években élénk érdeklődést és forrangást idéz elő. Kútfeje a magyar bölceleteti irodalomnak az a minden esetre szép, de meddő czélja, hogy magyar bölceletet alkosson; olyant, mely a magyar jellemet, természetet, életet veszi irányadónak, mely a magyar Geniussal, ész-járással, szükséglettel összehangzik, mely nyílt, világos és tiszta, minő Hetényi szerint a francia, vagy hajdan a hellén. A magyarnak nem kell tolmács, mondja a példaszó; a francziának is ilyen elve van: ce n'est pas clair, ce n'est pas français. A hellenek sem túrték a homályosságot, sem az életben, sem a bölcselésben. Hetényi azért, mint a ki e nemzeti mozgalomnak fő vezetője s az egyezményes bölcelet elveinek legkövetkezetesebb hir-

detője, a hellén bölcelet arany korába fordul vissza, hogy ott találja meg az alapot, melyen a Magyar Parthenont, a mint rendszerét nevezni, fölépíthesse.

Az ő példánya — *Sokrates*, ki Anaxagorassal együtt elismeri, hogy a világ összhangjának és szépségének alapja az egy, örök és végetlen észben rejlik, de már nem a természetet, az eget és földet vizsgálja, nem az ő rendjök, czélszerűségek és szépségek foglalja el, hanem az ember, annak erkölcsi élete, minél fogva maga-megismerésre tanít. Egyéniségünk, tehetségeink, fogyatkozásaink, erényeink és hibáink tisztázása — rendeltetésünk és kötelességünk: hogy tudjuk, mi szépíti meg és rutítja el az erkölcsi életet. Mert Sokrates az ember életében is a törvényszerűséget és összhangot keresi és találja meg, úgy az észben, mint a szívben. S azt követeli, a tudni-vágyat a kalokagathonnak, a szép és erényes élet vágyának rendelve alá.

Mihelyest a bölcelet letér ez irányról, eltéved. A merő idealismus, a nyers sensualismus, a ködlő mysticismus, az ingadozó desultorismus, s minden egyéb hangzatos és tudós ismus, — félrecepás, úttalan bolyongás, mely nem egyszer kies, sőt fenséges vidékeken vihet át, de a Hetényi állítása szerint az igazi földre el nem vezet.

S hol ez az igazi föld? Ott, a hol az életbölcsesség uralkodik, az élet megszépítésére, összhangjára és boldogságára vezető tudomány, az egyetememes harmonismus tanítása.

A harmonismus arra int, arra nevel, hogy arányosan míveljük és használjuk szellemi tehetségeinket. Mert a mily fonákság lenne, ha akár szemünket, akár fülünket, akár szaglásunkat, akár izlésünket, akár tapintásunkat elmellőznők egészen: épp oly fonákságot követnénk el, ha bármely szellemi tehetségünket a többi mellett elnyomnók. Sokrates példájára képezzünk előbb embert, csak azután polgárt, akkor oly férfaink lesznek, a kik nagyok mind a csatamezőn, mint Epaminondas és Xenophon; mind a szószéken, mint Demosthenes és Cicero; mind a közhivatalban, mint Phocion, Aristides; mind a költészetben és tudományban, mint Euripides, Menander és Cato, Hellas és Latium egykori dicsőségei.

Valóban, az igazi bölcelet tárgya — az ember, az emberrel az élet; az élet megszépítése, az összhang és boldogság megalapítása.

Ez a törvény és próféták: a bölcelet ne-továbbja, a bölcelet

ideálja. Mert az élet oly roppant eszme, mely átöleli az egész világot, különböző kinyilatkozásában: mint emberiségi, társadalmi, nemzeti, egyéni, érzéki, erkölcsi és szellemi élet. S a fő tudományoknak az élet eszméjére nézve kell szolgálniok. Mit akar a theolog? Örök életet. Mit a jogász? Törvény-biztosította életet. Mit az orvos? Egészséges életet. Mit a közgazda? Vagyonos életet. Mindenik az életet tartja szeme előtt.

Az élet ama sark és tengely, mely körül kell forognia a bölcséletnek is, különben révedezik. Szépítése pedig nemcsak az ember felsőbb, szellemi és erkölcsi, de alsóbb, anyagi és testi életére is kiterjeszkedik, mert teljes összhang, teljes harmonia csak úgy lehet életében. Mert az összhang épp oly roppant eszme, mint maga az élet. Világtörvény ez, mely fentartója a végtelen sphaeráknak, éltezője a parányi lényeknek. Kulcsa a mindenségnek, rendező elve a porszemnek és a napnak, összeegyeztetője a léleknek és testnek, kiegyenlítője minden ellentétnek, megnesemesítője az emberi és nemzeti életnek. Mert szép, ha a nemzet iparos és gazdag, mint az angol; szép, ha tudományos és műszerető, mint a hellén; szép, ha hatalmas és világbiró, mint a római; szép, ha szabad és független, mint az éjszak-amerikai; de mégis a nemzeti élet üdve és szépsége mindezek egyesítésében rejlik.

Az egyesítő egyezmény pedig, a harmonia harmonisans, az ész, a mi az embert minden egyéb teremtéstől megkülönbözteti; a mi egyesít eszményit és valót, eszmeit és tapasztalatit, egyetemest és egyénit, összetettet és részletest.

Ez a philosophia éppen azért viseli a Parthenon nevet, mert már a hellenek, a Charisok növendékei, a természetes és eszményi kiegyenlítésével, a szélsőségek bölcs kibékítésével, s a szögletességek és darabosságok kerülésével, szóval az egyesítő derűs észszel fénylettek, Pallásban személyesítették meg a világot teremtő és rendező észet; s benne, Hetényi szerint is, mind az észnek, mind a bölcseségnek fenséges ideálja egyesül.

S rendszerének fő tényezője: — a *parthenismus*. Pallas a rege szerint annyira tiszta volt, hogy a midőn fürdőbe ment, elfordult a saját teste megpillantásától; — a parthenismus ennél fogva nem egyéb, mint élettisztaság. Miben nyilatkozik ez? Az ismeret tisztaságában először, ha tudniillik minél tisztább eszméket és fogalmakat igyekszünk szerezni istenről, lélekről, erényről, jogról, méltányosság-

ról, szabadságról, vallásról, társadalomról; mik aztán úgy összhangzanak, mint zenében a tiszta hangok. Az érzés tisztaságában másodszor, mert az erkölcsi összhang és tisztaság az életbölcseleg kiegészítő része, fentartó törvénye, mely arra törekszik, hogy csak tiszta és szellemi gyönyörök után áhitozzunk, cselekvényeinkben tiszta indítékot kövessünk, az erényt csupán magáért szeressük, a hazafiság és barátság oltárán szívünkben tiszta lángok égjenek. Az ízlés tisztaságában harmadszor, mely a fejlett és művelt szép-érzéken alapszik s arra ösztönöz bennünket, hogy csak az eszmék, fogalmak, elvek, érzelmek s alkotások szépsége és fensége melegitse és töltsse el lelkünket!

Ime, az egyezményes bölcelet eredménye: a *biokalianak*, élet-szépítésnek módja, az élet összhangjának és boldogságának eszköze az Igaz, Jó és Szép szentháromságának megvalósításában! S a megvalósítás hathatós tényezője: az ész derűje és elvek hűsége.

Ez a bölcelet Hetényi szerint nemcsak tanítja az összhangot, de önmagában fogatosítja is. Összhangban van önmagával, összhangban a vallással, mint az emberi élet legelső szépítőjével és nemesítőjével. A vallásnak tanai, a mint Keleten, a héber nemzet között kifejlődtek, a Magyar Parthenon oktatásaként méltán tekinthetők isteni kinyilatkoztatásnak. Mert isten, ember, szabadság, menyország leirhatatlan fenségben tűnnek itt elő; s a hit, isten és a lélek halhatatlanságának hite záloga emberi méltóságunknak, polgárosítója nemünknek, az emberi ész dicsősége, a társadalom kapcsa, az élet vigasztalója és szépítője és nagyítás nélkül a bölcseség betetőzése.

A harmonismus így emeli a földi életet s készíti elő a mennyei életet; köti össze a földet az éggel, a múlandóságot a menyországgal, — a legjózanabb empirismust a legragyogóbb idealismussal!

V.

Mai költőink között alig akad egy is, kiben az egyszerűség a közvetlenséggel, a gyöngédség, a természetességgel oly vonzó összhangba olvadna, mint Dalmady Győzőben. Nem csiszolgtatja, nem czifrázza, nem cziczomázza dalait; úgy zengi keresetlenül és mesterkéletlenül, mint a pacsirta, mely kis szívének belső szükségéből csicsereg. S dala olyan is, mint a pacsirta éneke: eleven, könnyű, vidám.

Igazi fogékony és gyűlékony kedély, ki örökké pezsdül-zendül, örökkön libeg-lobog! A mozgalmas élet minden vonatkozása, viszonya, baja; a változó természet minden képe, tüneménye, hangja, a csapongó képzelem minden fölvilanása, játéka, szeszélye; a zajduló érzelem minden nyugtalansága, eltelése, megáradása felhangolja — s ő egyszerre kidalolja. Egyszerre, sőt nem egyszer elsietve. Mert bizony nem egyszer úgy tetszik, hogy Dalmady nem várja meg, vagy nem bírja, vagy nem akarja megvárni, a míg fölgerjedése, sovárgása, vágya *egészen* kifejlik, ötlete, gondolata, eszméje *művészileg* kikerekedik; hanem mindjárt szülemlése ihletében, leleménye pillanatában megragadja és megírja. Tagadhatatlanul ez valami üdeséget és őszinteséget kölcsönöz költészetének; de tagadhatatlanul itt-ott pongyolaságot és szegényességet is, mely főleg a nyelvében mutatkozik. Úgy, hogy ő inkább a gondolatok és érzések fölfogásában, mint azok kifejezésében költő; sőt azt mondhatjuk, hogy inkább verseinek belső szerkezetében, mint külső köntcsében lüktet az erő, lüktet a rythmus. Éppen azért, mikor először halljuk, nem búvól el; de minél többször találkozunk véle, figyelünk énekére, annál édesebb egyszerű és igaz hangja, melynek hallására szívünk melegséggel és megelégedéssel telik el, noha akárhányszor bája alig egyéb, mint a természetesség bája.

Ám ez a természetesség mindég őszinte, mert Dalmady, mintha csak a Vachott Sándor költői utasítása szerint járna el, — *szívből* veszi a szót és szívhez talál. Megesik rajta, hogy érzése nem mély, de érzés mégis; eszméje nem magas, de legalább fölér egy gondolat-tal, egy ötlettel. S az érzés az eszmével mindig összhangban fejlődik.

Dalainak összhangja lelkének és szívének összhangjából ered. Mert lelke nem csapong a végtelenség hideg távolában, szíve nem forrong a szenvedélyek érzéki lázában: mind a kettő megmarad az ember nemes és tisztult világában. Ennél fogva meghasonlások, kétségbeesések, válságok, a pessimismus elboruló és megrázó kitérései, az önzés és megadás megkiséértő viharai nála nem tombolnak; az ő költészete nem izgat és nem zaklat, csöndes és derűs szemhatára, melyen olykor meg-megjelenik a felhő, sőt egy kis vihar vagy zivatar is támad, de csakhamar megenyhül és kiragyog, a béke szívárványa borul föléje. Ha csalódott, újra bizik; ha kételkedet, újra hisz. A bizalomnak és hitnek kimeríthetetlen forrása buzog benne.

Hiszen az élet összhangjára és boldogságára törekszik; ez a törekvése nem lehet csak külső behatás visszaverődése, nem lehet csak merő elmélet következése; sőt a költő egyéniségének, természetének velejében rejlik, legeredetibb és legkifejezőbb tulajdonsága az. Éppen azért találkozunk gondolkozása az egyezményes bölcsesettel, éppen azért tükröződhetnek vissza ennek sarkelvei az ő költészetében; gondolkozására e bölcsélet tanulmányozása úgy hatott, mint eső és sugár a növényre: megéledett, megérlelődött, kihajtott tőle!

Dalmady az összhangot és boldogságot eleinte a *szerelemben* keresi. S az első szerelem mély és szent érzése egészen eltölti: költészete gyorsan fölemelkedik és meggazdagodik. Szinben, hangban, eszmében, érzésben változatosságot és elevenséget kap. De érdekes és különös, hogy ez a szerelem a szenvedély legszilajabb lobogása mellett is mindig mint valami ábránd, s nem mint igazi valóság mutatkozik. A vér, ez a sodró örvény, el nem kapja magával. Mi okozza? Talán a költő eszményisége, mely pályája első évtizedében még fiatalosabb; talán az egyezményes bölcsélet tanítása, mely a szellemi gyönyöröket magasztalja; vagy mind a kettő együtt. Annyi bizonyos, hogy e szerelem támadásában és kiadásában az első összeköztetésig nem az *érzékiségből* táplálkozik. A leányka, e szerelemnek eszménye, alig tizenhat éves, a ki csak mosolyogni tud; a költő előtt angyal, édes szelidséggel, liliom tisztasággal, a ki körül tisztább a lég, s megtisztul az ember. Szerelme menyország, szava kijelentés és a költő hódolata — imádás. Mintha nem is a földön járna; lába alatt elvész a tájék! Mintha nem emberileg érezne, érzéséből elvész az érzékiség. Az ő érzése nem a szív, hanem a lélek szerelme, örökkévalónak is csak azért tartja, mert:

A szerelem a lélekben terem,
És a lélek nem hal meg sohasem.

S mégis, csakhamar meggyőződik, hogy nem örökkévaló, hogy meghal biz az, noha hosszas vesződés és vívódás után, de kétségtelenül meghal vég-elgyengülésben. A leányka csalfa és gyarló, ki a legszentebb és legigazabb érzellemmel csak játszott, a miért a költő annyira elborul, mint sem előbb, sem utóbb soha többé; hogy bántja minden s meg nem érti, hogy lehet az ég oly kék, a sugár oly meleg, a halom oly zöld, a gyerek oly játékos; ő pedig oly kifakadó és po-

kolravaló! Már a tépelődés utolsó szakasza a magaelítelésben enyhületet és fordulatot jelent. A komor képek elszállnak, a csüggedés és zúgolódás oszlik, s a föltrebbenő lélek előtt a nehézkedő ködön újra áttör és felragyog az élet célja: az összhang és boldogság. Megcsattanó hangon hirdeti, hogy még nem esik a kétségbe, hogy még vár a boldogságra; bízik a jó győzelmében és az örök igazságban.

Valahol egy bús szív létez :
 Bizik, reméll, hisz mindnyája,
 Nem vakeset, óh törvény ez,
 Mely ekképpen szól az észhez :
Van jogunk a boldogságra !

Ime, eszményiség és vallásosság így egyesül felfogásában; éppen a hogy a harmonismus rendszere összefoglalja. Szerelmének jellemzésében valahányszor nagyot és szépet akar mondani, mindannyiszor a vallás alkotó elemeihez, képiró fogalmaihoz folyamodik. Isten és ég, angyal és menyország, lélek és halhatatlanság, szent és imádság épp oly gyakran kerül dalába, mint szerelem és szív, leány és érzés, remény és üdv, sugár és harmat. S ez elemek, é fogalmak nemcsak külső díszítésül szolgálnak nála, de szerves hajtások, élő hitének megnyilatkozásai: példa *Mária-cultusa*.

A Mária-hit költőisége, a földi nő megdicsőülése és mennyei körbe emelése a vallásos képzelemnek leggyöngédebb és legbájosabb virága. Az asszony szeplőtlensége és az anya magasztossága egyesül s ez alkotó színek összehatásából a maga megigéző eszményi fényességében ragyog elő a Mária-kép, inkább isteni, mint emberi jelenség. S bármi legyen hitünk tanítása vallásbeli jelentőségéről, azt nem vitathatjuk el, hogy hatalmas és fenséges éltetője a rajongásnak és ihletésnek, a festői és költői alkotásnak. S mai világi költőink között nincs egy is, kí e cultuson oly szeretettel csüngne, mint ő; ha neha *Váradí Antal*, kire még e cultus eszményisége hat; s *Rudnyánszky Gyula*, ki már a kelmeiséget találja meg benne. Dalmady, a protestans Dalmadyak sarja, a rajongó hívő és rajongó költő melegségével gondol a boldogságos szűz képére; s nevét pár költeményébe meglepő hatással vonja bele. Az a dala, mely *Ő és az estharang* czimmal a belső kedély-élet fellobbanó érzéseit, és a külső természet felvillanó képeit oly sikerült összhangba foglalja, három utolsó versszakában az óda lendületével emelkedik; az pedig, a mely kedvese

nevéről zeng, merő hév és lobogás. A Mária-névre vallásos áhítatának egész lángja föllövell és sugárfénybe köríti eszményképét is. Hisz a mi jót, édeset ember fölfedezett: e névben benne van. S ezt szívja be a levegővel, a tekintetével, mert teli van véle ég és föld. S a mint kedvesének alakja naplementekor feltűnik, mindenki ama fényes lényre emlékszik:

Kit oly sokszor keresett fel a kín
A templom falain!

S láttára ég és föld megtéved; a hogy az estharang megcsendül, mindenütt megered az ima: „Üdvöz légy Mária!”

Ki nem érzi mégis, hogy ez a vallásosság se nem jámbor szenteskedés, se nem célzatos szenvelgés; még kevésbbé köntös, afféle egyenruha, melyet mások megszabása szerint magára öltött volna. Belső összhangban áll kedélyével, belső összhangban világnézletével. S költészetében nem a vallási, hanem vallásában a költői érvényesül. Mind a Mária-kép, mind a többi vallásos elem alkalmazása a költői célznak, a *szépnek* megalkotására irányul; ennek pedig nem kell sem isten, sem angyal, sem bármilyen vallásos adalék, mert a szent és szép lényegesen különbözik. A mi szent, még nem szép; s a mi szép, még nem szent; sőt ellenkező is lehet. Ám a Dalmady kedvencz bölcsészetében, valamint költészetében csak az az aesthetikai szép, a mi egyszersmind ethikai szép is; s inkább hibázik az aesthetikai, mint az ethikai törvények ellen. Nincs is összes dalai közt olyan, melynek akár érzése, akár gondolata az erkölcsiséggel összeütköznék; ellenben olyan fölös számmal található, mely tartalmi szárazsága vagy alaki gyarlósága miatt az aesthetikai szép színvonalára el nem ér. Ugy, hogy ha szép és jó közt kell választani, költőnk mindenestre megkísérti összhangba hozásukat; de kísérlete meghiusultának esetében okvetlenül a *szépet* fogja feláldozni a *jónak*.

Miért? Mivel törekvése az élet megszépítésére, annak összhangja és boldogsága keresésében, inkább függ az erkölcsi elvek, mint a szépészeti szabályok követésétől; s Dalmady ezt az igazságot teljesen elismeri. Abban a versében, melylyel a *boribeli ősi házat* megénekli, határozott és férfias erővel, de minden sajátos és költői szín nélkül jelenti ki:

„Odaadom jónévért, hirért
A földi javakat,

És a sirnak békéje sem kell
Bűn s gyalázat alatt!¹⁴

S e tételes kijelentése úgy tekinthető, mint vezérelve, mint éltének és működésének szabályozója, mint az összhang és boldogság fentartó alapja. Kétségtelenül helyes elv, de ethikai és nem aesthetikai; az embernek és polgárnak becsületére válik, de a költőnek egyenes célja nem lehet. A költő sem véthet ellene, mert az erkölcsi rossz előfordulhat nála, de benne soha; nála is csak annyiban, a mennyiben az erkölcsi jó előmozdítására hat, mint az aesthetikai rútt az aesthetikai szép kiemelésére. Ha mégis a Dalmady költészetében nagyobb jelentősége és hatása mutatkozik, az mindenesetre hátránya, mert az erkölcsi elvek egyetemessége és józansága a lyra egyéni hangjából és üde színéből sokat elvesz.

Valóban a költőnek célja — nem annyira az *élet* szépsége, mint inkább a *mű* szépsége, az élet összhangjával vagy összhangja nélkül, boldogan vagy boldogtalanul. Persze, sokkal szerencsésebb, a ki, mint Dalmady, az összhangot és boldogságot a házasságban megtalálja; a ki az első csalódásából könnyen kiépül s új szerelmében üdvözülni. Az ő szive, bár a sebben még vonaglik, hamar begyógyul, szerelme kivirágzik, kihajt újra. Szenvedélye nem olyan viharos, mint az első; de épp oly mély és igaz, sőt talán, mert nyugodtabb, mélyebb is, s mert rendületlenebb, igazabb is. Eszményképe nem tűnő ábránd: édes valóság; előbb arája, aztán felesége. A költő nem ígér neki csillogást, de csöndet és békét, kicsi kunyhóval, távoli harangszóval, mert teljes őszinteséggel vallja és állítja:

Oda tartozom én, oda,
Hol az egyszerűség lakik.

Hiszen ott a bejárás a menyországba! S a nő méltó szívére, megérti és meg nem hántja: azért a megilletődésig, leborulásig és könyvezésig szereti.

Dalmady ettől az időtől fogva a boldogság költője, a családi élet és családi tűzhely magasztalója. Előbb szerelem, most szeretet zeng húrjain: szeretet a család, a barát, a közjő, a nemzet és haza iránt.

SZÉCHY KÁROLY.

(Folytatása a jövő füzetben.)

GRITTI LAJOS SZEREPLÉSE MAGYARORSZÁGON.

Bevezetés.

A mint II. Lajos magyar király földi maradványait az Árpád-ház temetkezési helyén, Székesfehérvárott örök nyugalomra elhelyezték, Magyarországra 300 év nyomorának és gyászának kezdete viradt fel a sír mellett.

Két király és pártja küzdött a gazdátlan korona birtokáért. Ferdinand osztrák herceg a szerződések alapján az örökösödési jog nevében az absolutismus mellett, Szapolyai János erdélyi vajda a haza önállóságáért, Magyarország független állami léteért fogott fegyvert.

A mohácsi síkon szenvedett vereséget a magyar hamar kiheverte volna, mint a hogy a mongol dúlás után is rövid idő alatt megerősödött, de a Szolimán kivonulása után bekövetkezett viszálykodás és belháború, századokra megbénította a magyarság életerejét. Kemény harc, súlyos szenvedés, sok keserv nehezedett a hazára. Nem sorolom fel a harcok hosszú sorát, melyek végeredménye János király legyőzete volt. A tény az, hogy Szinánál, Kassától délre, a kanyaptai láp s a Hernád vize között, János király nagyobb számú seregét a kitünőbb vezérekkel és erősebb tüzérséggel, több ágyúval rendelkező ellenség legyőzte 1527 april 3-án. János kevés kíséretével rövid időre a leleszi premontrei conventben talált menedéket, innen azután a Kárpátokon át Lengyelországba vonult.

Tarnovszky János, krakkói várnagy, vendégszeretőleg fogadta a menekülő hazátlan királyt s tartózkodási helyül átengedte neki Tarnow nevű várát. E várból kezdte János király országa visszafog-

lalására eredménydús, sikerteljes diplomatai működését. János nem csüggedett el a miatt, hogy most ő a vesztes fél. Tudta jól, hogy neki Magyarországon nyert ügye van a koronát illetőleg, ha oly segítség áll rendelkezésére, mint Ferdinand részén V. Károly a császár és rokon.

Rincon Antal francia követ Lengyelországba jött s ő tanácsolta legelső ízben Jánosnak, hogy lépjen a török szultánnal szövetségre. János király kezdetben habozott, de midőn látta, hogy nincs más segély, hogy a magyarok készek inkább: „tatárral, törökkel, ördöggel frigyre lépni“ mintsem Ferdinand alattvalói legyenek, elhatározta tanácsosaival együtt a külföldi segély igénybe vételét.

Buda német kézen volt, a főurak az országban mindinkább és inkább Ferdinand hiveivé váltak s már a nemesség is, mely megunt a meddő, dicstelen küzdelmet, tántorodni kezdett. Ez oknál fogva csak valami rendkívüli segély volt képes új bizodalmat önteni a nemzeti párt hiveinek lelkébe s ez nem is lehetett más az idő szerint, mint a természetes szomszéd, az erős és hatalmas török segély vagy szövetség.

János Király jól felhasználta azt az időt, melyet Tarnowban töltött, mert valóban a korona és Buda birtokába jutott. Három kiváló tehetségű férfi segítette őt e munkában: Martinuzzi Fráter György, a pálosrendi remete, Laszky Jeromos lengyel főúr és Gritti Lajos, a velencei doge természetes fia.

Az elsőről nem szólok itt bővebben, mert szereplése csak némileg foly be a másik két férfi működésébe Gritti haláláig. Annál több figyelmet érdemel Gritti Lajos és Laszky. Hogy mily úton került ez a két idegen Magyarország szereplő egyéniségei sorába, legkönnyebben megérthetjük, ha Laszky Jeromos konstantinápolyi útját előre bocsátom.

Laszky kalandokra hajló lengyel főúr, szirádiai palatinus volt azon időben, mikor János királyt Tarnowban találjuk. Mint kitünő szellemi tehetséggel megáldott férfi s Laszky János gneseni püspök unokaöccse, Lengyelország követeként járt Franciaországban és Angliában. Nyugtalan lelke szerette a bonyodalmakat, gyönyörűségét lelte mindenféle államfelforgató tervekben, a hol éles és gúnyoros elméjét akár mint vezérlő, akár mint résztvevő egyén kitüntethette,

Laszky Jeromos, a jó hadvezér és katona, kitünő szónok és államférfi, a ki több nyelvet folyékonyan beszélt, azon időben tért vissza hazájába követségi útjából, mikor Rincon Antal Krakkóból Tarnowba érkezett és János környezetében hallva az új tervet a török szövetségre vonatkozólag, szívvel lélekkel János részére állott s megbízatást nyerve 1527 végén, elindult a török portára.

Kétségtelen, hogy I. Ferencz francia király, V. Károly iránti gyűlöletből nagyban pártolta János ügyét Ferdinanddal szemben s követe Rincon, ura megbízásából útasította Laszkyt, hogy az a török szultánnál lehetőleg legügyesebben támogassa János királyt. A francia követ bő útasításokkal látta el János követét, mert mikor Laszky 1527 deczember havában Konstantinápolyba érkezett, rögtön ráakadt azon férfira, a ki őt terveiben támogatni tudta s céljai elérésére neki segédkezet nyújtott.

Ez a férfi Gritti Lajos volt, a ki oly jelentőségteljes szerepet játszott később Magyarország történelmében.

I. Gritti Lajos eredete és családi viszonyai.

Gritti Lajos családi nevén „Alouise vagy Luigi di Gritti“ egy velencei nemes család törvénytelen sarja, ¹⁾ kinek atyja András, a velencei köztársaság fénykorában doge volt 1523—1538-ig.

A család keletről származott Velenczébe s eredeti neve nem Gritti, hanem Gratola volt. ²⁾ Jellemző, hogy a család majd minden tagja kémkedési szolgálatok teljesítését vállalta magára a velencei republica szolgálatában. A Gritti ház legelső őse, kiről említést tesznek az olasz írók, Gritti Trajanado, már a XIV. században mint kém és ügynök, bejárta Angliát, Franciaországot, Spanyolországot s mint megöszüilt államférfi meghalt a köztársaság szolgálatában. Gritti Trajanoda fia, kinek keresztnevét nem közlik a források, mint házassági férj meghalt még atyja, Trajanado életében s kiskorú gyer-

¹⁾ „Luigi Gritti figliuolo naturale d' Andrea; Doge celebratissimo della nostra Republica“. — „Aloysius e quatuor unus, qui e non legitimis nuptiis erant suscepti“. Nagy Iván: „Emlékiratok Gritti Alajosról“. Magyar történelmi tár III. k. 9—10.

²⁾ „Gritti questi di questa caxada prima furon chiamadi gratolani e vennero di soriente“. Magy. tört. tár III. k. 12 és Nagy Iván: „Magyarország családai“. IV. k. 451.

meke András, Gritti Lajos atyja, mint árva járta be nagyatyjával a külföldet. A mint felnőtt, Konstantinápolyban telepedett le mint kereskedő, illetőleg mint a vel. köztársaság keleti kémje. ¹⁾

Vesztegetésszerű ajándékok útján megszerezte Bajazed szultántól a konstantinápolyi kikötővám bérletét; mint bérlő 1499-ben rendkívül meggazdagodva, rövid időre visszatért Velenczébe, a hol megnősült. Neje gyermekágyban halt meg, törvényes fia: Gritti Ferencz sem élt sogáig. ²⁾ Gritti András elkeseredve neje halálán, visszatért Konstantinápolyba s ismét kibérelte a vámot. Itt találta őt az 1500-ban kitört háború, melynek folyamán András az ostromló velencei hajóhadnak értesüléseket adogatott a török fővárosból. A törökök elfogták egyik levelét s a szultán fejét akarta leüttetni, de Ahmed, a szultán rokona kieszközölte, hogy Gritti 32 hónapra börtönbe került.

E fogság ideje alatt született állítólag Gritti Lajos 1501-ben Konstantinápolyban. ³⁾ A megmaradt történelmi emlékek azonban kétségkívül helyezik, hogy ő nem 1501-ben, hanem néhány évvel előbb született. Francesco della Valle de Padoa 1531-re azt írja Gritti Lajosról, hogy körülbelül 52 éves, ⁴⁾ fia Antal, egri püspök pedig 16; hihetetlen, hogy Gritti Lajos 13 éves korában már nősült volna, de atyja András is 1500-ban börtönben ült ⁵⁾ s feltehető, hogy a török börtönőrök mégis csak szigorúbban ügyeltek arra a fogolyra, a kit azon vád terhelt, hogy kém, ki honfitársainak leveleket küldözgetett a török fővárosból. Barbadigo velencei író ugyan túlmerész nagyitással azt írja, hogy Gritti Andrást 20,000 ember kísértc börtöne ajtajáig, sőt a legszebb nők, a kik e férfi szerelmeért esengtek, sírva virasztottak börtöne ajtaja előtt ⁶⁾ s mégis nem lehet igaz, hogy a

¹⁾ Pallman Rudolf: „Andreas Gritti“ az Ersch és Gruber-féle Encyclopädiában 91. kötet. 428. l.

²⁾ „Dass Gritti aus rechtmässiger Ehe nur einen Sohn hatte, Derselbe Franz . . . starb frühzeitig“. Pallman R. u. ott 428.

³⁾ Pallman R. „Ersch és Gruber Encyclopäd.“ 91. k. 428.

⁴⁾ „Illmo Sigre egli era di eta d' anni cinquanta dua in circa“. Magyar tört. emlékir. III. 18.

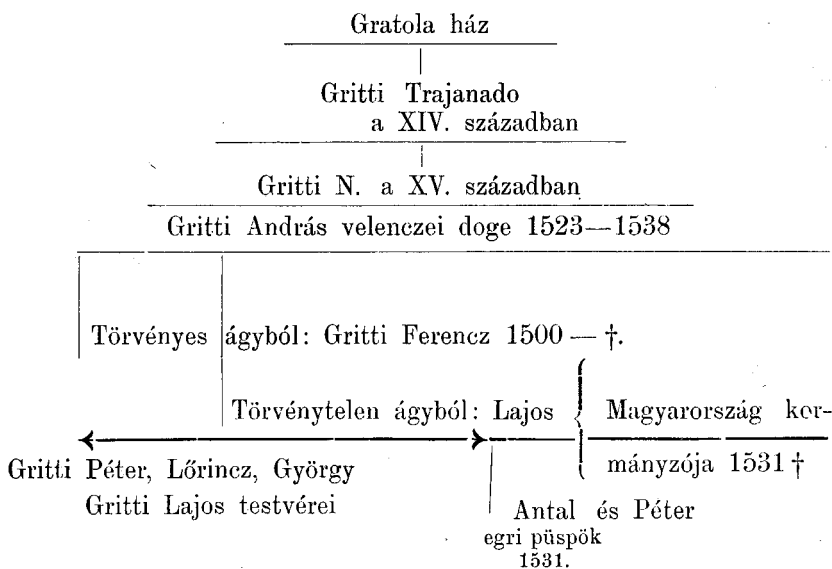
⁵⁾ „Die gewöhnliche Angabe lautet „im Jahre 1501“, das ist aber unmöglich, denn Gritti sass die Jahre 1499 und 1500 hindurch in Gefängniss“. Pallman R.: „Ersch és Gruber Encyclop.“ 91. k. 428.

⁶⁾ „Pleraeque mulieres pulcherrimae . . . lacrymantes pernoctabant ad ostium carceris“ Barbadigo u. ott 428.

mint Gritti András börtönéből kiszabadult, szülte állítólag: „nemso-kára“ egy görög rabnő Gritti Lajost.

Tény gyanánt elfogadhatjuk azt, hogy Gritti Lajos Konstantinápolyban törvénytelen ágyból egy görög rabnőtől ¹⁾ és ágyastól született, de mindenesetre 1499 előtt. Forrásunk azt mondja: „Byzanzban G. András négy fiut nemzett törvénytelen házasságban egy görög rabnővel: Pétert, Lajost, Lőrinczet és Györgyöt.“ ²⁾

Ha a sorrendben Lajost első helyre helyeztük, minden nehézség megszűnik. A görög rabnő szült ugyan fiut a fogság utáni időben is, de a fogságot megelőzőleg is, s ha Gritti Lajos 1531-ben körülbelül 52 éves volt, 1480 táján született és így az 1501-iki év, mint születési év, elvetendő. Ha fia 1531-ben 16 éves volt, ³⁾ úgy Gritti Lajos 1514 körül nősült meg. A család, melybe házasodott, olasz volt, de nevét nem ismerjük. E házasságból két fia született: Antal és Péter. A Gritti ház családi táblája a források nyomán így módon állítható össze:

¹⁾ Barbadigo: „Ersch és Gruber Encyclop.“ 91. k. 428. l. .

²⁾ „Zu Byzanz in nicht legitimer Ehe, hat Andrea mit einem grichischen Kechswibe vier Söhne erzeugt: Peter, Ludvig, Lourenz und Gregor“. Pallman R. Ersch és Gruber Encyclop. 91. k. 431. l.

³⁾ Magy. tört. tár III. k. 21.

Gritti Lajos ifjúságáról keveset tudunk. Atyja 1502-ben visszatért Konstantinápolyból s fiai Páduában nőttek fel, a hol András „proveditor“ volt egy ideig; majd követ Rómában s innen visszatérve Velenczében telepedett meg; mint a velencei tanács tagja, jó hadvezér és diplomata, fiainak s így Gritti Lajosnak is bizonyára fényes nevelést adott. Hogy Gritti Lajos 1517-ben január havában még Olaszországban volt, bizonyítja az, hogy Verona ostroma után, melyet atyja a francia vezérnek adott át, Lajos tuszul szolgált a megkötött békeszerződés érvényben maradása érdekében. ¹⁾

Ezután csak Konstantinápolyban találkozunk vele újra, hol atyja régi hivatalát, a titkos kémkedést vállalta magára. Mikor került ide, nem állapítható meg, de kétségtelen, hogy 1523-ban, mikor atyja Velenczében a doge méltóságát elfoglalta, Gritti Lajos a török fővárosban élt s a források úgy említik, mint a ki ez idő óta gazdagabbá és tekintélyesebbé vált. ²⁾

Gritti Lajos Konstantinápolyban megtelepedve, megbízatásához hiven, nyíltan mint ékszerkereskedő szerepelt egy ideig, titkon pedig a velencei köztársaság ügyeit szolgálta. De a mint a szultán udvarával s különösen Ibrahim nagyvezérrel megismerkedett, szakított a titkolózó helyzettel, s megfelelkezve állásáról, a politikai áramlatok esélyeinek szereplőjévé — majd áldozatává lön.

Hogy Gritti kitünő tehetségekkel volt megáldva, tagadni nem lehet, mert csak így érthető, hogy oly magasra emelkedett az egyszerű ékszer-kereskedő. Az olasz források s ezek nyomán Jovius igen dicsérik s nagy erényekkel és fenkölt lelkülettel megáldott férfinak nevezik. ³⁾ Hogy ez mennyire igaz, kitűnik majd a történetek leírásának folyamán.

Volt Grittiben sok kitanult fogás, társulva az ügyes fellépés modorával és a déliek szokott rábeszélő bőbeszédűségével. Hizelgéseivel le tudta bilincselni a kiszemelt áldozatot. Olykor, ha a szükség úgy kívánta, nagyon bőkezű tudott lenni. Fényes lakomákkal,

¹⁾ Mocenigo: „Bellum Camaracense“ Ersch és Gruber Encyclop. 91. k. 432.

²⁾ „Sed Andrea patre Venetis ad principatum cucto, mirum in modum autoritate atque opibus creuerat“. Paulus Jovius: „Historia sui temporis“ Lib. XXVIII. 530.

³⁾ „Magni animi vir, magnaecque virtutis“ írja Barbadigo. „M. tört. tár“ III. k. 10. l.

nagy gazdagsága segélyével legelőször lekötölte maga iránt Ibrahim nagyvezért s ennek révén érintkezésbe lépett a többi török főemberekkel s végre magával a szultánnal. ¹⁾

Gritti mint ékszerárús került egy gyöngyvásárlás alkalmával a szultánhoz. Szolimán nagyon kedvelte a gyöngyöket, Gritti pedig kitünő tehetséggel birt a különböző fajta gyöngyök és ékszerek felismerésében. ²⁾ Ez idő óta ő volt a szultán udvari ékszerésze. A gyakori érintkezés alkalmával Szolimán megkedvelte Grittit s a leereszkedő bánásmódor keltette fel Grittiben a szunyadó nagyravágyást, melyet a szultán későbbi bizalma oly mérvben fokozott, hogy Magyarország koronáját is megkivánta

Személyes viszonyairól, fia nevelőjének értesítése szerint tudjuk, hogy 1531-ben 52 év körüli magas termetű, barna arcú, sas orrú férfi volt, török ruhában járt, arannyal gazdagon diszített selyem köntösöket hordott s ezeket mindennap változtatta; egy ruhát állítólag 6—8-szor viselt s azután szolgálinak adta. Palotájában őrséget, sok rabszolgát és cselédet, istállóiban 100-nál több lovat, 150 tevé és 60 öszvért tartott. ⁴⁾

Gritti Lajos jól beszélt görögül, latinul, olaszul és törökül. Jovius azt írja: „Mivel Byzantiumban született és nevelkedett, csodálatos jártassággal és szóbősséggel birt a török nyelvben. ⁵⁾

Már mint kereskedő is meggazdagodott s a keresztény lakósok városnegyedén, a Pérán kívül, mely most is Konstantinápoly legszebb része, fényes palotát épített, mely keleti kényelemmel és pompával volt berendezve. ⁶⁾

¹⁾ „Erant in Gritto . . . exquisitae artes conciliandi barbarorum animis . . . nam splendore vitae, multa largitione, frequentibus epulis . . . aulae proceres ceperat, ipsumque precipue Habraymum“. Jovius „Histor. L.“ XXVIII. 531.

²⁾ „Come della grandissima cognitione delle gioie, delle quali Solimano si delatava molto“. Magy. tört. tár. III. k. 20. és Jovius Hist. L. XXVIII. 531.

³⁾ „Ea, quae iam animo conceperat, ampla atque eximia facile videretur consecuturus“. Nagy Iván: „Emlékiratok“. 10. l.

⁴⁾ „Di person assai grande, bruno di faccia, con naso Aquillino . . .“ Nagy Iván: „Emlékiratok“. „M. t. tár“. III. k. 18—19.

⁵⁾ „Dottato di bonissime lettere humane, greche et Lattine era prontissimo et effabile nol parlare padrone apoluto della Luingua Turcha et della Grecha“.

U. ott 19.

⁶⁾ La sua stanza era fuora di Perra in uno bellissimo palazzo Grande“. U. ott 19.

A palotát a legeragadóbb és legszebb kertek vették körül, melyekre Gritti a nyugati kertészművészet minden ügyességét pazarolta. E kertek árnyas ligeteiben érezte magát legjobban Ibrahim; sőt maga Szolimán szultán is álruhában nem egyszer látogatott el e kertekbe titkon mulatni, kedvence, Ibrahim kíséretében.¹⁾

E látogatások mindig szórakozás és mulatság céljából történtek s Gritti le tudta bilincselni az ily urakat is, mert gazdag volt. Ő is, mint atyja, a kikötői vámot bérbe vette²⁾ s már mint kereskedő is, de később, hogy atyja doge lőn, még inkább fényes anyagi helyzetnek örvendett, lakomákat rendezett, a melyeken Szolimán és Ibrahim nyugati ember módjára mulatott, nem véve tekintetbe azt, mit mond a Korán.

Háza nyitva állott a különböző nemzetek követei és királyok ügynökei részére, kiket szívesen fogadott és vendégelt meg, mert ily módon értesült legjobban mindenről a velencei köztársaság titkos megbízottja.

Oly módon járt el már a középkor végén, mint a hogyan a mostani nagyhatalmak modern kémjei Európa nagy városaiban az állami titok birtokába jutnak. Gritti a lakomák alkalmával keveset evett, bort csak vízzel vegyítve s azt sem sokat ivott.³⁾

Gritti tekintélye és gazdagsága emelkedésével, mind nagyobb és nagyobb befolyást nyert a szultán udvarában. Sok nehéz ügyben, a bonyodalmak tömkelegében ő volt a szultán tolmácsa és tanácsadója. És az az alázatos kereskedő, a ki a szultánnál való első bemutatás alkalmával, Szolimán előtt földre borult, úgy, hogy a szultán azt hitte, hogy talán baja van, az a kereskedő most már fényes kísérettel járt-kelt Konstantinápoly utcáin. Számos török kísérte egy

¹⁾ „Ut in eius hortos, quos apud Peram habebat, ex Italica disciplina cultissimos, Solymanus ipse oblectations causa ab Habraymo perduceretur atque eo secessu iucundus ser monibus tenerioris amicitiae gratiam aucuparet.“ Jov. Hist. L. XXVIII. II. k. 281. Solimano et Abrain Bassa in habito priccato venivano diporto“. Nagy Iván: Emlékiratok. 19.

²⁾ Jovius Hist. Lib. XXVIII. 531.

³⁾ Nam domus eius adperta omnibus, a legatis multarum gentium, maximorumque regum speculatoribus frequentabatur. Jovius. Hist. L. XXVIII. 531. „Era ill suo vivere all' usanza del luogo non di molto cibo, ma piu tosto sobrio, che lauto... bevera pahino vino con gran quantita d' aqua.“ Nagy Iván: Emlékiratok. 19.

aga vezérlete alatt, mint díszörség, valahányszor a fényes portára lovagolt, a hová mindig két csausz hívta meg. A nép örömujjongással fogadta, ha valahol megjelent, mert adakozó volt, s boldognak érezte magát az, a ki neki virágot vagy gyümölcsöt nyujthatott, mert ily csekélységet is bőkezűen jutalmazott.

Ibrahimmal szemben annyira ment nagylelkűségében, hogy a perai kerteket és kerti lakot a nagyvezérnek adta ajándéku¹⁾.

A fényes életmód, az önzésből kifolyó adakozás Grittit oly népszerűvé tette a török fővárosban, hogy „Begogli“ melléknévvel tisztelték meg, a mi annyit jelent, mint „a fejedelem fia“. ²⁾ Ily körülmények között találta Grittit János király követe, Laszky Jeromos és valóban nem csodálkozhatunk, ha a külföldi udvarok példája után indulva, a magyar király is hallgatva tanácsosai szavára, e nagy befolyásu férfihoz utasította a fontos ügyben járó követet.

II. Gritti Lajos és Laszky Jeromos tárgyalásai.

Laszky Jeromos, mint János király követe 1527 decz. 22-én érkezett Konstantinápolyba. Utasítása szerint felkereste Grittit s ennek révén csakhamar kihallgatást nyert Ibrahimmál. ³⁾ „Üramnak tudomására jutott, hogy te nagyon benn vagy a pasák kegyében, kéret ennélfogva, légy kezemre a portánál, melynek eljárása ismeretlen előttem, ⁴⁾ mondá Laszky Grittihez intézett beszédében.

A velencei önzetlen jóakarónak mutatta magát János király ügyében, kieszközölte a követ részére a török udvar befolyásos embereinek jóindulatát. Mivel pedig a konstantinápolyi tárgyalások ké-

¹⁾ „Suburbanam villam . . . cum multa hortorum amoenitate Habraymo ad voluptarios secessus dono daret.“ Jovius: Hist. Lib. XXVIII. 530.

²⁾ „Era adimandato da on' uno Begoli, che nella nostra Italiana lingua soana figliolo di Principe“. Nagy Iván: „Emlékiratok“ 19.

„hinc ei Turcis Beogli per nobile cognomen indutum, puod principis filium sonat.“ Jovius: Hist. L. XXVIII. 531.

³⁾ „Die vigesima secunda Decembris veni Constantinopolim, orator a Serenissimo Principe Johanne Hungariae Rege“ 1527. Audentia non sine molestificatione apud Ibrahimum conciliata.“ Laszky naplója Bél Mátyásnál: „Adparatus ad Historiam Hungariae“ 157.

⁴⁾ Szalay László: „Adalékok Magyarország történetéhez.“ 101.

pezik a jövő események alapját, nem lesz érdektelen azokat röviden megismerni.

Ibrahim nagyvezér 1527 decz. 22-én fogadta legelőször Laszkyt hivatalosan. E kihallgatásnál és azontúl is mindenkor és mindenütt a követ inkább önérzetes, mint alázatos hangon beszélt a török urakkal, de mint finom tapintatu diplomata, hízélgéssel is igyekezett megnyerni embereit.

Ibrahim azon kérdésére, hogy miért nem küldött János király koronázása előtt követet a szultánhoz, a ki az országot Szolimántól János részére kérje, Laszky kijelentette, hogy mint követ, ura nevében azért érkezett ide, hogy a szultánnal szövetséget kössön, de nemcsak a szultánnal, hanem Ibrahimmal is, a ki a szultánt kormányozza.¹⁾

A bók ügyes volt s Ibrahim elmosolyodott, hogy János király vele, a nagyvezérrel is ohajt szövetkezni, mint oly nagy befolyásu emberrel, a ki a császárt vezeti tanácsával. A követ megnyerte Ibrahimot, kinek mosolyánál többet mondottak e szavak: „Én a szultán szolgálója vagyok, jelenteni fogom neki, hogy itt vagy.”

Jovius szerint Laszky a hozott ajándékokkal megvesztegette a főhivatalnokokat és ajtónállókat; az ajándékok nem annyira értékesek, mint inkább csinosak voltak s alkalmasak a nők kegyeinek kiérdemlésére.²⁾ De ezen állításnak ellentmondanak a követ szavai, a ki Ibrahim előtt úgy nyilatkozott, hogy kincset, ajándékot nem hozott, mert azt a szamarak teszik.³⁾ Ha Jovius igazat mond, akkor elfogadható az, hogy Laszky Gritti tanácsára ajándékokat is osztogatott az alsóbb rangu hivatalnokok között, mert Gritti jól ismerte a törököket s ily csekélységek útján is előmozdíthatónak vélte János király ügyét.

1527 december 23-án Musztaffa hivatta magához Laszkyt, de

¹⁾ „Cupit enim Dominus meus non solum cum Imperatore coniungi, sed etiam tecum, qui Imperatorem gubernas.“ Laszky naplója Bélnél: „Adparatus ad Hist. Hung.“ 158.

²⁾ „Primo omnium allatis muneribus, quae elegantia potius, quam pretio placitura, grataque uxoribus futura, non absurde existimant purpuratorum non modo, sed ianitorum etiam amicitiam mouerint.“ Jovius: „Histor. Lib.“ XXVIII. 275.

³⁾ „Munera non adtuli, sed venio ad tuum Dominum Orator, non portans res, sicut asini faciunt.“ Laszky naplója Bél: „Adparatus“ 164.

ridegen — a napló szerint — „kevés tisztelettel“ fogadta. Musztaffa kérdezte Laszkyt, hol tanult olaszul és hozott-e adót? A követ azt felelte, hogy olaszul Olaszországban tanult, az adót illetőleg már nyilatkozott Ibrahim előtt; ura adóról nem is álmodik s így erről hallgatni kell.¹⁾

Még ugyanaz nap Ayas basához hívták a lengyel urat, a ki emberségesen bánt a követtel. E napon küldötte meg egy török útján Grittinek János király levelét. A következő napon más házba költöztették Laszkyt, a hol egy csausz felváltva éjjel-nappal a ház előtt ült, mintha csak foglyot őrzött volna.²⁾ És Laszky valóban szoros őrizet alatt állott; Gritti azonban megvesztegette az őröket és decz. 26-án személyesen értesítette az őrizet alá helyezett Laszkyt, mennyire csodálkoznak a szultán környezetében e követsége felett s vigasztalta, ne gondoljon sokat azzal, a mi vele történik.³⁾

Laszky e titkos találkozás alkalmával kérte Grittit, adja át Ibrahimnak azokat a leveleket, melyeket decz. 23-án a török útján hozzáküldött; szállítsa Velenczéből Magyarországra havonkint a 30,000 aranyat, melyet I. Ferencz francia király János segítségére küld, mert ezt a pénzt csak két úton lehet biztosan szállítani, vagy Raguzán át, vagy Konstantinápolyon keresztül, de mert ez utóbbi út biztosabb, kéri Grittit ura nevében, juttassa a pénzt János király kezéhez. Majd ha Gritti nyilvánosan és szabadon jöhet hozzá s a békeszövetség meg lesz kötve, bővebben fognak még e pénzről tanakodni. A pénzügy nincs a naplóban többé említve, de mert János király a bekövetkezett hadjárat alatt nem szenvedett nagy hiányt pénz dolgában, a külföldi segély biztos úton kezéhez juthatott. Gritti ez alkalommal emlegette atyját, a dogét s ezzel kapcsolatban azt is, hogy a törökök még az elmúlt nyáron meg akarták támadni Magyarországot, de a velencei követek és ő megakadályozták e támadást. És mintha a három basával összebeszélt volna, Gritti is hang-

1) Dominus meus nec somniat de illo, et ita de illo silendum est“ U. ott. 162.

2) „semper onus Chaz in die, alter de nocte ante cubiculum sedebat.“ Laszky naplója Bélnél: „Adparatus“, 165.

3) „in eadem miseria huc venit ad me Dominus Ludouicus Gritti, correptis custodibus, et dixit, quomodo mirarentur aduentum meum cum ista legatione“... U. ott. 165.

sulyozta, hogy évi adó nélkül a békét jövőre fentartani nem lehet. ¹⁾

Ezzel a titkos, de fontos látogatás véget ért, Grittinek Magyarországra vonatkozó szavait igazolta Ibrahim nagyvezér, a ki decz. 28-án azt mondta, hogy ha nincs a velencei doge követsége és fia „a kihez — úgymond Ibrahim — tudom levelet is hoztál, úgy az elmult nyáron felfaltuk volna Ferdinandot is, uradat is. ²⁾

Laszky bevallotta, hogy szó volt e hadjáratról, elismerte Velenche közbelépésének érdemét s a nagyvezérnek azt felelte, hogy a velenceiek azért jártak el ily módon, mert Magyarország barátjai. ³⁾

Mikor Gritti a decz. 26-iki titkos látogatás alkalmával Laszkytól elbucszott, ez elmenetel közben kérte, irjon titkon, ha nem jöhetne személyesen; az adóra vonatkozólag a követ megjegyezte, hogy ura erre nézve nem adott neki útasítást, mert adóra soha nem is gondolt. ⁴⁾

Másnap Gritti egy kis szelet papiroson azt írta, hogy nem jöhet, mert nem szabad. Értesítette, hogy decz. 28-án Ibrahim ismét fogja fogadni, s ha nem ígéri meg az adót, a szultán személyét sem látja meg. ⁵⁾ De a mi elég különös, ugyanekkor intette, maradjon megszilárdul határozata mellett. A tárgyalások eddigi menetéből az tűnik ki, hogy Gritti összejátszott a török udvarral is és a mellett Laszky előtt is olyannak kívánt feltűnni, mint a ki szívvel-lélekkel az ő érdekében fárad.

Decz. 28-án Ibrahim másodszer hívatta Laszkyt. Kifejezte, hogy ő Szapolyai Jánost testvéréül fogadja s azt tanácsolja neki, kínálja meg Szolimánt évi adóval, mert Magyarország a szultáné. „Mi — úgy-

¹⁾ „dixitque Turcas diu Vngariam lapsa aestate invasuros fuisse, nisi hoc modo peripsum et Oratores Venetorum retinerentur, dixitque non futuram alio modo pacem, quam per tributis conditionem.“ Laszky naplója „Adparatus“ 165.

²⁾ „Vide! si non fuissent oratores Veneti et filius illius Reipublicae Ducis (ad quem etiam, tu, scio, litteras attulisti) hac elapsa aestate gustassemus et Ferdinandum et Dominum tuum.“ U. ott. 167.

³⁾ „quia autem Venetiarum orator et filius Ducis vos ab invadenda Hungaria retraxit, fecerunt ut amici.“ U. ott. 169.

⁴⁾ „nec me desuper habere mandatum quia hoc nunquam cogitasset Dominus meus.“ Laszky naplója: „Adparatus“ 165.

⁵⁾ nec Imperatorem videbo . . . admonuit tamen, fortis sim in proposito meo.“ U. ott. 165.

mond — Lajos királyt megöltük, mi Budát elfoglaltuk, ettünk, aludtunk benne, az ország a miénk.“¹⁾

De Laszky Gritti biztatására a leghatározottabban a mellett nyilatkozott, hogy János király nem fizet adót. „Az adóról — mondá — már többször említettem, szó se legyen, mert uram és királyom nemcsak ellenségének, de még lovászának is inkább oda vetné az országot, mintsem nektek évi adót fizessen.“²⁾

„Mondtam már többször, hogy tőlünk semmi adót sem fogtok kapni.“³⁾ Az adóról ne is álmodjatok, mert hasztalanul akartok a gyapjuból fejszét készíteni.“⁴⁾ E kifejezések bizonyítják, a követ mily büszkeséget színlelő daczczal és önérzettel tárgyalt Ibrahim nagyvezérrel. De Ibrahim csak azt válaszolta, hogy János király a török kegyelmétől függ, „mert — úgymond — esztelenséget beszélnek azok, kik azt állítják, hogy a királyok a korona által királyok. Nem az arany és a gyöngy, hanem a vas, a szablya az, melylyel az engedelmességet kinyerjük.“⁵⁾

Mikor Laszky Belgrádot említette és a többi végvidéki várak visszaadását, Ibrahim azt felelte, hogy Nándor-Fehérvárról csak álmodniok szabad. „Tudd meg, körmeink élesebbek a sólyoménál és a mire kezünket rátettük, azt ki nem bocsátjuk, hacsak kezünket le nem vágják.“⁶⁾ Különbén a nagyvezér biztosította Laszkyt, hogy mindent a szultán elé terjeszt s jó éjt kívánva, elbúcsuzott.

Decz. 29-én Gritti másodszer ment a nagyvezér engedelmeiből

1) „Nos autem Ludovicum Regem occidimus, sedem eius regalem occupauimus, commedimus in ea et dormiuimus. Regnum illud nostrum est.“ Laszky naplója u. ott. 167.

2) „De tributo autem iam saepius esse silendum dixi; nam Serenissimus Dominus meus Rex non solum nunc inimico suo, sed et agazoni suo citius Regno cederet, quam illud vobis redderet tributum.“ U. ott. 169.

3) „Dixi iam multoties, vos nullum a nobis tributum habituros.“ Laszky naplója u. ott. 171.

4) „Sed de tributo non cogitetis, quia frustra ex lana securim cudetis.“ Laszky naplója u. ott. 172.

5) „Non aurum vel gemmae imperant, sed ferrum, sablya, qua conficitur obedientia.“ Laszky naplója: „Adparatus“ 167.

6) „Pocitiss loca erepta in tot regionibus Belgradum . . . sommiatis mi Frater.“ „Scito nos magis aduncos unguis habere, quam falcones: vbicunq; manus nostras implicamus, non soluimus, nisi absceindantur.“ U. ott. 172.

Laszkyhoz; utasítást adott neki, miképen tárgyaljon Ibrahimmal, a ki őt is megbizta, hogy értekezzék vele az adó ügyében. Sok minderről beszélgettek még ez alkalommal s Gritti ismét azt mondta: „jól teszitek, ha nyakasok vagytok e tekintetben, én holnap a basával találkozom és minden erőmet megfeszítem, hogy őt az adó-követelésről lebeszéljem.“¹⁾

Gritti megtartotta ígését s mikor a nagyvezér az adót előtte emlegette, kifejezte azon nézetét, hogy Laszky attól tart, János király évi adófizetés esetén el fogja veszíteni alattvalói szeretetét, a francziák barátságát és segedelmét s minden más szövetségese jóindulatát.²⁾

Deczember 31-én Gritti harmadszor látogatta meg Laszkyt s elmondta Ibrahim üzenetét, mondja meg a követnek „én nem merem urunknak felemlíteni az általunk elfoglalt tartományok visszaadását, mert félek uram haragjától.“³⁾

1528 január első napján Gritti és Laszky együtt étkezett, midőn Ibrahim magához hívatta Grittit s vele az éj beálltaig tárgyalta a követség ügyét. A mint Gritti Ibrahimtól visszatért, vigasztalta Laszkyt, legyen nyugodt, holnap jó hirt hoz neki. Másnap Gritti elbeszélte, mint vette rá a nagyvezért, hogy az adóról mondjon le s e helyett elégedjék meg azzal, ha a magyar király évenként az adónak megfelelő ajándékot küld követe útján a szultánnak.⁴⁾

Az évi ajándék 10,000 forintra volt szabva, csak ily magas összeg árán volt Szolimán hajlandó Jánossal szövetséget és barátságot kötni s Magyarországnak a felszabadulásra segélyt adni. De Laszky azt válaszolta, hogy ő ezt sem ígérheti meg, mert az csak adó volna, ha ajándéknak keresztelnék is el. Sürgette a Szerémség visszaadását is, mert e nélkül a barátságos viszonyt megkötni nem lehet.

¹⁾ „venit ad me Dominus Ludovicus de Gritti, habita e Bassa licentia . . . dixit: „Bene facitis, quia duri in hac materia estis, ego cras cum Bassa ero, et omnibus rationibus ab tributo reducere eum conabor.“ U. ott. 172.

²⁾ „auxilium Gallicum, quia eo modo perderemus, omnium subditorum amorem, omnium aliorum amicorum affectionem amitteremus.“ Laszky naplója „Adparatus“ 172.

³⁾ „Dicas Oratori, quia non sum ausus regiones per vos ademptas, referre Domino nostro, timui enim Domini iram.“ U. ott.

⁴⁾ „a tributo esse reductum Bassam, eo tamen poscente, vt annis singulis, Oratorem, Reges Hungariae, mitterent cum donis, Decem Millium florenorum ad Imperatorem.“ U. ott. 173.

Gritti tudtára adta Laszkynak, hogy Ibrahim nem akarja őt addig látni, míg kettőjük között az ügy nincs rendbehozva. Laszkynak nem volt más tolmácsa, de azt is hitte, hogy Gritti, mint keresztény, jó embere az ügynek; hajlandó volt azért továbbra is ez ügyben vele értekezni, s január 2-án azt ígérte Grittinek, hogy ha keresztül viszi a szövetséget és a Szerémség visszaadását, János király átadja neki az egyik magyarországi püspökséget s addig is évdiul ad három vagy négyezer forintot.¹⁾

Laszky Grittit e szavakkal a legérzékenyebb oldalán érintette s már jan. 4-én egészen máskép beszélt Gritti. A diván gyűlése után Laszkyhoz ment s elmondta, hogy Ibrahim nagyon csodálja nyakaságát, nem hajlandó visszaadni a Szerémséget, mert az már török birtok, ott már több mecset épült; hanem legyen a határ a Duna és a Száva. Laszky hosszas tanakodás után kijelentette, hogy ha a Szerémséget a szultán vissza nem adja, csak annyit ígérhet, hogy minden öt évben követ jó a magyar királytól s hoz ajándékot is, de olyat, minőt a király akar, s melynek értéke ne legyen előre meghatározva.

Gritti ezen alku megkötése után jan. 10-én rábirta Ibrahimot, hogy hívják meg Laszkyt és ő majd előszóval előadja, mit végzett a követtel.²⁾ Jan. 11-én Ibrahim tanakodott Grittivel s másnap Gritti átadta Ibrahim üzenetét Laszkynak, hogy a nagyvezér az adót pótló évi ajándéktól elállani nem akar, ígérje meg tehát azt, intette, hogy szelid szavakkal többre mehet, mint érveléssel. Ugyanaznap Ibrahimnál is járt Laszky s kétségtelen, hogy ez alkalommal az évi ajándék felett döntöttek.³⁾

Január 18-án Musztaffánál járt a követ, a szívélyes fogadtatás után Ayasnál tisztelgett, erre jan. 26-án a pasák tanácsában mindenféle évi ajándékot és adót megtagadott. Jan. 27-én a csauszok nagy tiszteességgel Laszkyt a szultánhoz vezették. A követ itt bátor

¹⁾ „Cui ob laborem et eius operae fructum, si Seremio potiremur, promisi vnum Episcopatum, et interim conditionem trium vel quator millium florenorum . . . et desuper dedi illi chirographum meum.“ Laszky naplója Bélnél: „Adparatus“ 173.

²⁾ „Vocetis eum ad vos, et ego vtrinque comportata referam.“ Laszky naplója: „Adparatus“ 174.

³⁾ U. ott.

szóval előadta jövetele célját, kijelentette, hogy ura és királya azt ohajtja, legyen az ő kir. méltósága és megkoronáztatása kedves a szultán előtt; a király felajánlja önmaga, hogy segítségére lesz a szultánnak minden ellenségével szemben.¹⁾

Szolimán azt válaszolta, hogy Magyarország az ő meghódított tartománya, de miután a követ szavait hallotta, nemcsak az országot engedi át Jánosnak, hanem meg fogja védeni az osztrák Ferdinand ellen is, úgy, hogy most már ura mindkét oldalán nyugodtan alhatik.²⁾

Jan. 28-án Ibrahim külön azt mondta, hogy most már nem kíván adót, sem ajándékot. „Testvér! uradat már ezentúl királynak fogjuk hívni és nem Erdély bányának.“³⁾

E nagylelkűségnek, a mint látni fogjuk, nagy ára volt. Feb. 3-án a szultán búcsukihallgatáson fogadta Laszkyt s itt újból azt mondta: „én barátja akarok lenni uradnak; igazi és megoszthatlan szövetségese minden erőnkkel, minden személyes ellenség ellen.“⁴⁾

Laszky e nagylelkűségre azt válaszolta, hogy ura és királya a szultán barátjainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz az egy lengyel királyt kivéve s folytatá: „Uram parancsából pedig itt hagyom fölséged lábainál Gritti Lajos követünket ügyviselőnkül, kiben fölséged azonkép megbizhatik, mint magunkban.“⁵⁾ Feb. 2-án Gritti Laszkyval ismét együtt étkezett s így e napon beszélhette rá Grittit a követ, hogy vállalja el a megbizatást. Gritti e napon elvezette

¹⁾ „Venerunt omnes Zaussi ad conducendum me in palatium Imperatoris... Cupitque ut grata tibi esset talis exaltatio sua coronatioque offertque se Tibi, vt sit Tibi obnoxius contra Tuos omnes inimicos.“ U. ott. 185.

²⁾ „iam sibi non solum regno illo cedo, sed contra istum Australem Ferdinandum ita sibi subueniam, vt iam secure, in vtroque latere, Dominus tuus possit dormire. U. ott. 185.

³⁾ „Frater! iam Dominum tuum abhinc Regem vocabimus, et non Erdébanum... non postulamus iam tributum non munera.“ U. ott. 185.

⁴⁾ „Ego autem volo tuo Domino amicus esse ac confederatus verus et integer perpetuoque et contra omnes hostes illius in persona et cum omnibus viribus nostris.“ U. ott. 188.

⁵⁾ Hic autem ad pedes tuae Celsitudinis relinquo ex mandato Domini mei, Dominum Ludovicum de Gritti, loco oratoris negotiatorumque, cui Majestas tua in omnibus aequae, ac mihi, fidere velit.“ Laszky naplója Bémél: „Adparatus.“ 188.

Laszkyt a fegyverraktárakba is s a követ személyesen látta, hogy mily nagy a készlet különösen ágyuk dolgában. A hó vége felé elkészültek az írásbeli szerződések is. Laszky betegen ment Ibrahimhoz, átvette tőle az oklevelet és az igazi testvériség esküjét febr. 29-én.¹⁾

A mint e tárgyalásokból látjuk, Gritti Lajos hatalmasan közremunkálkodott e látszólagos szerződés létrehozásában. Ő vitte keresztül, hogy a magyar korona a szultán hűbérévé vált. Külsőleg a viszony szövetségnek látszott, de valóságban a szultán Magyarországot mindig sajátjának, Jánost pedig rabszolgájának tartotta.

Laszky követsége Konstantinápolyban véget ért. A szultán, mielőtt hozzáfogott volna a hadi készülétekhez, visszabocsátotta a követet János királyhoz a jó hírekkel.²⁾ Útközben Tergovistyeből 1528 apr. 10-én Laszky levelet írt Ferdinandhoz, melyben tudtúl adja neki a török szövetséget: „Törökkel, oláhokkal, tatárokkal segédet hozok uramnak fenséged ellen, ki János király jogait elnyomni akarja. Az evangelium megengedi, hogy a kútba esett állatot Vasárnap is kihúzhassuk belőle.“³⁾ Így akarta a követ igazolni azt, hogy a keresztény fejedelem, az akkori felfogás szerint utált és gyűlölt pogány törökök segedelméhez folyamodott.

Ferdinand, ki már elébb értesült János király törekvéséről, két követet indított a szultánhoz, hogy a létrejött szövetséget megsemmisítse. Hoberdanác János és Weixelberger Zsigmond 1529 május 29-én már Konstantinápolyban voltak s Ibrahimtól megnyerték a kihallgattatás nagy kegyét. De ennél többre azután ném is igen vitték.

Gritti, mint Laszky hű megbizottja, gondoskodott arról, hogy Ferdinand követei czélt ne érjenek; ő mint az európai cselszövők feje, János ügyét most még a legmelegebben pártolta. Mint Velenceze és a többi császárellenes európai udvarok tolmácsa mondotta Ibra-

1) „Morbus maturior factus est et iui ad Bassam, accepique ab eo litteras et iuramentum in veram fraternitatem Regi meo.“ U. ott. 189.

2) Zermegh: Schwandtnernél: „Scriptores rerum“ II. 396.

3) „Vom 10. April 1528 aus dem Lager bei Tergovisthie, worin ersagte: dass er mit Türken, Moldauern, Wallachen und Tartaren seinem Herrn zu Hülfe komme zu thun, was ihm befohlen worden, da jener das Recht seines Herrn unterdrücken wolle und da das Evangelium wolle, dass man den Ochsen, der in den Brunnen gefallen, selbst am Sonntage wieder herausziehen solle.“ Bucholtz: „Geschichte Ferdinand des I.“ III. k. 247.

hímnak Laszkyra vonatkozólag: „Ne engedd el őt jó eredmény nélkül; látod ő nem magyar, számos fejedelem kezét bírja, mint bánja ő, ha Ferdinand Magyarországot meghódítja“. ¹⁾ És e szempont vezérelte őt most is, mikor Ferdinand követségét törekvéseiben meghiusította. A tárgyalásokon Gritti volt a tolmács s már a gőgös fogadtatás is előre jelezte a sikertelen eredményt.

Mikor a két követ Ibrahímnál jövelele célját előadta és különösen azt, hogy a szultán adja vissza Ferdinandnak Nándorfehérvár, Szendrő, Ujlak, Szalánkamen, Péter-Várad s más végvidéki várakat, Ibrahim azt felelte gúnyosan: „bizony csoda, hogy nem kívánja még Konstantinápolyt is“. ²⁾

És e néhány szóval jelezve van az egész ügy kimenetele. Az alkudozás folyamán Laszky másodszer is Konstantinápolyba érkezett. 1528 júl. 4-én innnen írt levelet a francia követhoz Velenczébe. ³⁾ János király Lengyelországból ide küldte Laszkyhoz Lukács nevű titkárát, a kit azonban Ferdinand hívei Kalocsán elfogtak, innen Budára, később Bécsbe vitték. A titkárnál leveleket találtak, melyek Ibrahim nagyvezérhez, Mehemethez, Laszkyhoz és a szultánhoz voltak intézve. ⁴⁾ A titkár azonkívül Bécsben azt is vallotta, hogy küldetése leginkább Laszkyhoz és Ibrahimhoz szólott oly célból, bírják rá a török császárt, hogy ne kössön békét Ferdinanddal. ⁵⁾ Laszkyt külön kellett volna biztosítania János király nagylelkűsége felől. A hírnök fogságban ült ugyan, de Laszky mindamellet is ily irányban fejtette ki tevékenységét.

Mikor Ferdinand követei búcsukihallgatáson jártak Szolimán-nál, kitünt, hogy Laszky és Gritti fáradozása mily eredményt szült.

¹⁾ „Absque bono fine illum non dimittas, vides quia non est Hungarus, habet multorum principum gratiam, quid ille curat, si Hungariam Ferdinandus subiiciet, nihil certe“. Laszky naplója Bélnél: „Adparatus“. 174.

²⁾ „Mirum cur et Constantinopolim non petiit“. Gévyay: „Urkunden-Bericht Hoberdanacz“. I. k. 16. l.

³⁾ „Constantinopoli 4 julii 1527“. Pray: „Epistolae Procerum“. I. 305. Itt azonban a levél keltezése hibás, mert 1527-ben Laszky még nem volt itt.

⁴⁾ „Interceptus est Colociae quidam Lucas literatus, Joannis secretarius, qui ad turcum nuncius mittebatur. Habebat literas fidei ad caesarem, ad Ibraym, Mehmet, Lasconem“. Szalaházy Tamás levele Ferdinándhoz 1528 aug. 9. Szalai Lászlónál: „Magyarország története“. IV. k. 80.

⁵⁾ Bucholtz F. B.: „Geschichte der Regierung Ferdinand des“. III. 242.

„Menjetek“ mondá a szultán „mondjátok meg királytoknak, hogy ime összevonom seregeimet és útra készülök, felkeresem Budán és ha ott nem találom, Bécsben fogom meglátogatni“. ¹⁾ És a szultán valóban úgy is tőn. Parancs indult Konstantinápolyból mindenfelé a hadparancsnokokhoz, hogy készüljenek nagyobb szerű hadjáratra. Moldva és Oláhország vajdáinak is azt üzente, készüljenek fel és csatlakozzanak Szapolyai János hadaihoz. ²⁾

Hogy pedig Ferdinandot meglephessék Magyarországon, a mi valóban sikerült is, Gritti a követeket ravasz fogással ott tartóztatta Konstantinápolyban. A velencei követek útján arról vádolták Laszky és Gritti, Ferdinand embereit, hogy kémek, hogy az igazi követek útban vannak és azért ezeket itt be kell zárni, a velencei követek fizetik a tartási összeget. Úgy is történt, hét hónapon és néhány napon át a követek fogságban ültek, úgy hogy még az ablakon sem volt szabad kitekinteniök; ³⁾ a velencei követek kifizették a tartási díjat s azonfelül Ibrahimnak is ígértek 100,000 forintot. ⁴⁾

A terv sikerült, a szultán Ferdinand követeit még 200 arannyal is megajándékozta ugyan mikor 1529 elején útnak eresztette, de levelét csak 1529 márczius 20-án adhatták át Ferdinandnak. ⁵⁾ Laszky még 1528 szeptember havában hagyta el Törökországot, szeptember 30-án Tarnowban volt, a hol János király ígérétehez hiven, gazdagon megjutalmazta azért, hogy nem csak szövetséget, hanem „örök“ frigyét is kötött a szultánnal.

Laszky akkor kapta a „szepesi gróf“ czimmel általan a Szepességet azon esetre, ha az Ferdinand hatalma alól felszabadul; ezenkívül Richnót, Gölniczbányát, Szepesvárát, Kézsmárkot és Dunajeczet örök birtokul. Gritti rövid idő mulva szintén bejött Magyarországba, hogy elvegye fáradsága jutalmát.

¹⁾ „Ite dicite Regi vestro, ecce copias meas iam contraho, et itineri me accingo, Budae perquiram et si neque ibi aderit Viennae quoque eum visitabo“. Zermegh J. Schwandtnernél: „Scriptores“. II. 394.

²⁾ Katona: „Historia critica Regum Hungariae XX. 241. Velius Urs. „De bello Pannonico“. 91.

³⁾ „Allda syben Monat und etlich Tag behüt worden also, dass ihr keyner zum Fenster hat dorffen aussehen“. Bucholtz: „Geschichte Ferd. I.“ III. k. 396.

⁴⁾ „Auch übernahmen sie die Kosten für deren Unterhaltung zu bestreiten und versprachen obendrein dem Ibrahim 100,000 fl.“ U. ott 240.

⁵⁾ Fessler: „Geschichte der Ungern.“ IV. 423.

III. Gritti Magyarországon.

A mint Laszky 1528 április havában meghozta Törökországból a kedvező híretet, János gyűlést tartott tanácsosaival Tarnowban. Hű emberei pénzt adtak össze, 4000 embert toborzottak, míg Martinuzzi sorba járta gyalog János hiveit Magyarországon. Szeptember 8-án Athinay Deák Simon átlépte a határt ¹⁾ 500 gyalog és néhány lovas kíséretében; szept. 25-én egyesülve Kun Kocsárd hadaival, Sárospataknál megverte Ferdinand hadait. ²⁾ Révayt Kassához közel hasonló sors érte s ez oknál fogva Ferdinand vezérei: Báthory Endre, Serédy Gáspár és Révay István elvonultak e vidékről, mire János király is megindult Lengyelországból és 1528 szept. 28-án Verbóczy István kíséretében ismét magyar földre lépett. Homonnánál okt. 28-án egyesült hiveivel s innen vonult le hadaival Ungvár, Kis-Bárda, Makó, Temesvár városokon át Lippára, ³⁾ a hová a török szultán rendelte. Karácsonykor érkezett ide s itt várta be téli szálláson Szolimánt.

János király bejövetelének híre felbátorította a nemzeti párt csüggedő hiveit. Magyarok és erdélyiek tódultak egyaránt zászlói alá. A tótországi rendek közül is sokan csatlakoztak hozzá, kik régebben is János hivei voltak, mint pl. Erdődi Simon zágrábi püspök, Lindvai Bánffy Mihály, Tahy János, Márk Péter és mások. ⁴⁾

Ezalatt Szolimán 1529 máj. 10-én 300,000 emberrel megindult Konstinápolyból. ⁵⁾ Vele jött Gritti Lajos Ibrahim táborában. ⁶⁾ A seereg gyorsan vonult Magyarország felé, Eszéknél átkelt a Dráván s aug. 19-én már Mohácsnál táborozott. ⁷⁾ János király jun. 27-én indult el Lippáról. Aradon át Csanádra, onnan Becsére vonult. Aug. 9-én Bodrogon, majd Pécsen át Danoch vára alá érkezett s végre

¹⁾ „Interim Johannes, habito cum proceribus exulibus consilio indicat se velle expedire in Ungariam Simonem Literatum Athinay.“ Zermegh Schwandtnernél II. 395.

²⁾ „Die XXV. Septembris ad Sáros-Patakinum comissa pugna inter Ferdinandum et Joannem.“ Wagner: „Analecta Scepusii.“ II. 153.

³⁾ Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról. Monum. Hung. Hist. II. oszt. Irók I. k. 234 s következő lap.

⁴⁾ Zermegh J. Schwandtnernél: „Scriptores.“ II. 395.

⁵⁾ Hammer: „Geschichte des Osmanischen Reiches.“ III. 647.

⁶⁾ „Secutus demum Habraymi castra.“ Jovius Hist. Lib. XXVIII. 531.

⁷⁾ Szolimán naplója Hammernél II. 648.

aug. 21-én megtörtént Mohácsnál a történelmi nevezetességű találkozás. ¹⁾

A török szultán naplója feljegyzi e találkozásról, hogy János király kezét csókolt Szolimánnak; ²⁾ Szerémi György János király udvari papja szerint pedig a szultán megpillantva a sátora felé közelgő Jánost, felállott, elébe ment s a két szövetséges megölelve egymást, fel és alá sétált, hosszasan beszélgetve Gritti és Laszky tolmács szolgálata útján. ³⁾

A mint Mohácstól Szegszárd felé indult a Szultán, Perényi Pétert hozták a táborba a koronázási jelvényekkel együtt. A korona nem volt nála, mert a mint azt Ferdinánd tőle átvette, a korona Visegrádra került Ferdinand parancsa folytán. Perényi a török közeledtének hírére a birtokában még meglevő kir. jelvényekkel Siklós várából Sárospatakra akart menekülni, de midőn a Sárville mellett Kajdacs nevű helyiségben Tolna-vármegyében meg akart hálni, Szerecsen János elfogta s átadta Bánffyának, a ki Perényit Soprony várában őriztette, s mikor Szolimán Mohács alá érkezett, a foglyot átadta Balibégnek, a ki azt Szegszárdon a szultán elé vezette. Perényi ott átadta a kir. jelvényeket. ⁴⁾

Szegszárdról Buda alá vonult a török tábor János királylyal együtt. Szept. 3-án jelentek meg Szolimán előhadai a budai szőlőhegyek között s a vár alatt táborot ütöttek. Budavára alól Ferdinánd hadai rég elvonultak, a vár Nádasdy Tamás őrzetére lőn bizva. De a német őrség két kapitánya: Besserer Kristóf és Taubinger János arra kényszerítette Nádasdyt, hogy a várat adja át azon feltétel alatt, hogy szabad elvonulást nyerjenek. ⁵⁾

Nádasdy a várat át is adta, de a török lovasság egy része a

¹⁾ Szerémi György emlékirata 254.

²⁾ Szolimán naplója Hammernél III. 648.

³⁾ „vlnis circuerunt ambabus amplexantes vnus alterum.“ Szerémi emlékirata 256.

⁴⁾ „Pereny ex arce Soklyos-profugit, volens ad Sarospatak migrare . . . cum Caesar Turcarum ad Mohács peruenisset fuit ad eum Petrus Pereny vna cum ornatu regio adductus.“ Zermegh Schwandtnernél II. 399. és Hammernél Szolimán naplója. III. 649.

⁵⁾ „Und die Festung capitulirte durch der deutschen Hauptleute, Cristoph Besserer und Johann Taubinger Feigheit gegen Zusicherung freyen Abzugs.“ Hammer III. 83. és 649.

kivonuló őrséget Buda alatt a mezőn egy lábíg mind levágta, Nádasdy, mint fogoly, János király hatalmába került. Gritti Lajos ajánlatára Nádasdy visszanyerte szabadságát, sőt Gritti pénzzel is কিনálta, hogy a vár átadásáért ily módon is megjutalmazza. De Nádasdy nem fogadta el a pénzt; megelegedett a szabadsággal s visszautasította Gritti Lajos megszegyenítő és lealázó jóindulatát.¹⁾

Buda elfoglalása után heted napra 1529 szept. 14-én Szolimán parancsára János királyt a szultán megbízottjai: Gritti Lajos és Segbán basa, ünnepélyesen beigtatták a királyi székebe.²⁾

E beigtatás után Szolimán Bécs felé indult táborával. Útközben elfoglalta Visegrádot s az ott őrzött szent koronát magával vivén, szept. 27-én már Bécs alatt állott a török tábor, melyet azonban Salm Miklós majdnem egy hónapi ostrom után visszavonulásra kényszerített. October 14-én volt az utolsó ostrom s a diván elhatározta a visszavonulást. A beállott hideg az ázsiai csapatokat elégtelenekké tette és ez volt a valódi ok, hogy a török sereg oct. 15-én Szolimán vezérlete alatt visszaindult Buda felé, a hová oct. 25-én a szultán be is vonult. János király hódolattal fogadta a megszegyenült török császárt.³⁾

E bécsi hadjáratban Gritti a szultán kíséretében volt, ő vezette a sereg élelmezését⁴⁾ s nem maradt Haszán basával együtt Budán, a mint azt több hazai és külföldi történetíró hiszi. A szultán tábora három napon át pihent Pest alatt s oct. 29-én újból tovább indult Belgrád felé.

A visszavonulás gyorsan és rendetlenül ment véghez elegendő vezetők hiányában, úgy, hogy sok csapat élelmi készlete eltévedt a mocsarak között. Gritti a török táborral ment, kísérte a szultánt elvonuló útjában, mígnem octob. 31-én Budára visszatért.⁵⁾

1) „Nadastum vero ipsum stipendio inuitatum idque renuentem humaniter dimisit.“ Jovius Hist. Lib. XXVIII. 284.

2) Hammer: „Geschichte des Os. Reiches.“ III. 649.

3) Hammer: „Geschichte des Os. Reiches.“ III. 83. és 93. Szulejmans Tagebuch, u. ott. 650 és 651.

4) „dell anno 1529 ersendo andato Solimano allimpresa de Vienna con grandissimo exercito diede canco all' Illmo mio Sigre di far condare infinita vitto vaglia.“ Nagy Iván: „Emlékiratok.“ 21.

5) Hammer III. k. 93. l.

Mikor Gritti Budára visszatért, magával hozta a koronát is János részére. Némely forrás szerint Szolimán Budán adta át a koronát okt. 28-án a divánban magának János királynak. De ez nem történt meg; az az állítólagos beszéd is, melyet Zermegh feljegyzett, csak a helyzetet színezní óhajtó tört. szónoklatul van Szolimán ajkaira adva és ez oknál fogva hamis. ¹⁾ Tény az, hogy megmutatta a főuraknak a koronát s Jánost gazdagon megajándékozván, okt. 29-én magával vitte a nemzeti kincset.

Hammer ezen eseményhez azon megjegyzést fűzi, hogy Budára tulajdonképen Ibrahim volt királynak kiszemelve és ha a török Bécsét beveheti, valószínű, hogy Ibrahimot megkoronázva királyul, itt hagyta volna Magyarországon. Azonban a körülmények változtak, a bécsi vereség után a szultán nem látta tanácsosnak Ibrahimot, mint alkirályt a két ellenkirályal szemben a trónra emelni. Jobb alkalomra vártak s elvitték a koronát.

Mennyire jogos e feltevés, nem vitatom, de tény, hogy Gritti és Laszky rábeszélésén kívül más fontosabb okok és tervek mozdították ki Szolimánt Konstantinápolyból. A szultánt hódítási vágy vezérelte mindenkor s nem hihető, hogy minden érdek nélkül segítette volna Jánosnak a trónt megszerezni.

Ha Hammer véleményét elfogadjuk, akkor birjuk annak is a kulcsát, miért egyezett bele a szultán oly feltétlenül a Jánosnak nyújtandó segély megadásába és a Ferdinand elleni hadjáratba. E feltevést megerősíti azon körülmény is, hogy a koronát Ibrahim magával huzcolta. A rendetlenül történő visszavonulásnál a szultán harmincz török főembert elfogatott, s mikor e miatt elégtelenség támadt a seregekben, Ibrahim fényes látványosságot rendezett. A magyar koronát az összes yezírek, beglerbégek és bégek tanácsában ünnepélyesen közszemlére kiállította, hogy lássák a kudarcot vallott hadjárat és sok szenvedés eredményét. Dicsekedve említette Ibrahim, hogy a korona Nuširván korából való. ²⁾ A jelenvoltak sorba feltették a koronát fejükre így Ibrahimon és Grittin kívül maga a szultán is. E fényes ünnepély után azonban azt határozta a diván, ma-

¹⁾ Hammer a maga egyszerűségében és a valónak megfelelőleg leírja idézett művében a visszahelyezést, de ott semmiféle beszéd és oklevél nincs megemlítve. III. k. 83. l.

²⁾ Szolimán naplója Hammernél. III. 651.

radjon egy török biztos Budán s nehogy a magyarok a jövő terveit csak sejtessék is, a koronát küldjék vissza Budára.

Úgy is történt. Ibrahim átadta a koronát, melyet Perényi Péter Gritti Lajos oltalma mellett Athinay Deák Simon és Várday Pál kíséretében október 31-én visszahozott Budára János királyhoz. ¹⁾

Gritti 2000 aranyat kapott a szultántól azon titkos megbizatással, hogy értesítse őt a magyarok minden mozdulatáról, tudja ki szorgosan terveiket és szándékaikat s írja meg mindezt Konstantinápolyba. Kiváltkép kötelességévé tette Grittinek, hogy akadályozza meg minden úton-módon a békét János és Ferdinand között.

Gritti Lajos szereplése Magyarországon tulajdonképen e megbizatással kezdődik közvetlenül. A szultán Buda és János védelmére 3000 törököt hagyott hátra, mikor Bécs alá vonult. E török őrség parancsnoka, Szolimán akarata értelmében, most már Gritti lón. ²⁾

Gritti Budán híven teljesítette a szultán meghagyását. Behízelgő modorával több magyar főurat megnyert és lekötelezett; bejutott a királyi tanácsba s Nádasdy Tamással együtt kincstárnokká nevezte ki János király. ³⁾ De Nádasdy megutálta a jött-ment idegent, lemondott a kincstárnoki méltóságról s mint János hive Boldogkő vára alá vezette seregét Serédy Gáspár ellen.

Gritti egyedül maradt kincstartónak, de mivel részint nem volt jövedelem, részint mert lelkiismeretlenül kezelte a hivatalt, János kincstára üres volt, s a király majd éhen halt. ⁴⁾ Legsanyarúbb volt a helyzet Budán a rövid idő múlva bekövetkezett ostrom idején.

Ferdinand ugyanis nem nyugodott meg a korona és Buda elvesztése után, hanem új tervekkel foglalkozott, hogy azt, a mit elvesztett, visszaszerezhesse. E szándékból kifolyólag küldte 1530 május 27-én Lamberg Józsefet és Jurisics Miklóst Konstantinápolyba, hogy ott a szultántól fegyverszünetet eszközöljenek. ⁵⁾ Ezenkívül

¹⁾ Szerémi Gy. emlékirata 272—273. lapokon és Szolimán naplója Hamernél. III. 651. Szerémi szerint Várday Pál esztergomi érsek adta át a koronát János királynak.

²⁾ Zermegh J. Schwandtnernél: „Scriptores“. II. 401.

³⁾ „Quare habita ratione virtutum . . . Magnifici Domini Ludovici Gritti supromi Thesaurarii et Consiliarii nostri“. Pray: „Epistolae Procerum“. I. 369.

⁴⁾ „Rex moritur prae fame. Ego tristes et famelicos duco dies“ írja Brodaries János 1530 máj. 24. Szalay: „Magyarorsz. tört.“ IV. 96.

⁵⁾ Gévy A. „Urkunden“. I. 4. f. 3.

erélyesen folytatta a hadikészületeket Jáncs ellen, mert kevés reménye volt, hogy békés úton megnyerhesse mindazt, a mi elveszett. ¹⁾

János király a fenyegető veszedelem elhárítása végett Gritti Lajost és Fekete Jánost küldötte a portára segítségért s addig is, míg ezek visszaérkeznek, Somlai Mihály, Mehemet szendrői basánál járt hasonló czélból. ²⁾

Mehemet ugyan hozott segítséget, de nem volt köszönet benne. Hús-huszonöt ezer emberrel bejött szeptember havában, de nem ment Morva és Ausztria pusztítására, mint a hogy tervezve volt, hanem kipusztította és felperzselte Magyarország azon részét, mely ez ideig még ment maradt a pusztítástól. Kifosztotta a lakosságot s heted napra háromszorannyi fogolylyal tért vissza, mint a mennyi török volt seregében. János szemrehányást tett Mehemetnek, miért pusztította el Ráskay Gáspár jószágait és az esztergomi érsek birtokait, kik pedig hivei valának. A király visszakérte a foglyokat, nehogy az egész kereszténység haragját maga ellen zúdítsa; de Mehemet a mint nem törődött a panaszszal, úgy mit sem gondolt a király kérésével, nem adott vissza egyet sem a rab keresztények közül, irgalmatlanul odább állott velök s az esztergomi érsek ezért rövid idő múlva el is pártolt János királytól. ³⁾

A király 1530 okt. 13-án megírta Grittinek is Konstantinápolyba Mehemet garázdálkodásait s kérte, emlékeztesse a szultánt és Ibrahimot az adott ígéretekre, eszközölje ki a foglyok visszaadását, mert fél hívei általános felkelésétől s az ország végromlásától. ⁴⁾

De Gritti vagy mert nem akart, vagy mert befolyása nem volt felelőségre vonni a szendrői basát oly tényekért, melyek Magyarország romlásán munkálkodtak, a foglyok ügyében mit sem eszközölt ki a portánál. Az 50,000 magyar fogoly soha sem tért vissza többé hazánkba. ⁵⁾

¹⁾ „Ferdinandus primum exercitum comparat eo animo, ut regnum recuperaret“. Zermegh Schwandtnernél: „Scriptores“. II. 401.

²⁾ Pray: „Epistolae Procerum“. I. 352.

³⁾ Pray: „Epistolae Procerum“. I. 359.

⁴⁾ „Quare Magnificentiam vestram pro Deo oramus, admoneat ipsum potentissimum Caesarem, Tum illustrissimum Dominum Bassam verborum et promissionum suarum“ írja János Grittihez Budáról. Pray: „Epistolae Procerum“. I. 362.

⁵⁾ Bebek Ferencz levele 1530 okt. 14-éről Szapolyainak szomorú állapota felől. Szalay IV. 98.

Alig vonult ki Mehemet az országból Ferdinand megkezdte a hadjáratot. Követeitől nem érkezett semmiféle megbízható jelentés, V. Károly császár segélyt adott, Batthyányi Ferencz pedig azt tanácsolta neki, hogy most legalkalmasabb az idő arra, hogy az országot visszafoglalja. Ferdinand még aug. 2-án azt írta Prágába, hogy véget fog vetni a naponkinti boszankodásoknak s elbizakodottságában október második felében parancsot adott Roggendorf Vilmosnak az indulásra, a ki 10,000 spanyol, német, cseh zsoldossal s majdnem ugyanannyi magyarral megindította a hadjáratot azon időben, mikor János követei Posenbe indultak a brüsseli béketanácskozásokra, a hová Ferdinand ígérete szerint az osztrák követeket is várták.

Gritti Lajos még jun. 27-én érkezett Konstantinápolyba, jelen volt mint János követe azokon az ünnepélyeken, melyeket a szultán azon alkalmából rendezett, hogy három fia: Musztaffa, Mohamed és Selim körülmetélteték. Ferdinand követei okt. 17-én érkeztek csak a portára s Grittit már nem találták ott, mert a Budáról érkezett sürgető segélykérések értelmében 3000 törökből álló sereget nyerve a szultántól, október vége felé már Budán volt. ¹⁾ Ekkor hozta magával családját is s terve volt állandóan Budán lakni, állítólag azért, hogy Ferdinand minden tervét folytonosan szemeivel kísérhesse. ²⁾

Roggendorf hadai három oldalról támadták meg a várost, az erős ágyuzás folytán a falak nagyon meg voltak rongálva s Gritti Lajos meglehetősen szorult helyzetbe jutott János királylyal együtt. A megrongált falakat kijavították, Czibak Imre, Verbóczy és Athinay Deák Simon segítségével a várost lehetőleg védték, de a mint az élelem is fogyni kezdett, Gritti gyorsfutárt indított Nándorfehérvárra Mehmet béghez és segélyt kért tőle. ³⁾ Addig is, míg e segély megérkezik, azt tanácsolta Jánosnak, hogy a városból rohanják meg az ostromló német tábort.

¹⁾ „Johannes cum Gritto et aliquot proceribus . . . inducto in urbem praesidio Turcico, omnia, quae ad defendendam eam spectabant, curare“. Zermegh Schwandtnernél. II. 401.

²⁾ „Venit Ludouicus Gritti cum familia sua . . .“ Szerémi Gy. emlékirata. 282. és Bucholtz: „Geschichte d. Os. Reiches“. IV. 542.

³⁾ „Rex et Grittius per crebras literas et nuntios Memhetbegum Nándorabae praefectum. vt sibi auxilium ferret, accersebant“. Zermegh Schwandtnernél. II. 403.

Roggendorf aknamunkásokat hozatott le a felföldről, de törekvéseit e téren ellenaknák megghiúsították. A külellenségénél sokkal veszedelmesebb baj jelentkezett magában a várban, a mint az éhínség kitört; a török őrség elégiületlenné vált s Gritti úgy csöndesítette le őket, hogy egynek-egynek 8 aranyat adott s híresztelte, hogy Mehemet legközelebb megérkezik s ez kitartásra bírta az őrséget. ¹⁾

Mehemet jövetelének hírére Roggendorf a különben is megfogyott sereggel decz. 19-én még egy ostromot intézett a vár ellen, de sikeretlenül s Ferdinand vezére dicstelenül kezdé meg a visszavonulást. A magyarok haza távoztak tűzhelyeikhez, a többiek Ausztriába vonultak s Buda János király részére meg volt mentve. ²⁾

RÉVÉSZ FERENCZ.

(Folytatása a jövő füzetben.)

¹⁾ „Vno Turco dabat dominus Gritti octo aureos florenos“. Szerémi emlékirata. 286.

²⁾ „Verum cum Germanis Memhetbegi aduentus innotuisset . . . relicta obsidione integri dedecore Hungari ad propria, Germani in Austriam reuersi sunt“. Zermegh Schwandtnernél. II. 403.

A TÁRSADALMI FORRADALOM.

(Második közlemény.)

A mai sociálisták gondosan kerülnek a jövő társadalom tervezésével való komolyabb foglalkozást. A mily erők és kifogyhatatlankok a fennálló viszonyok ostromozásában, ép oly bizonytalanok és szófukarok a létesítendő új állapotok körülírásánál. Mindazonáltal Plató köztársaságától Schäffle collectiv termelési rendszeréig az emberi elme sok phantasticus szülöttével találkozhatni, a melyeket messze vezetne a való élet világában körülhordozni. Úgy véljük azonban az elmondottakban is eléggé kimutattuk a földtulajdon ellen folytatott harcznak merőben alaptalan és igazolatlan voltát.

Másként áll némileg a kérdés a városi telek és házbirtok ellen intézett támadásokkal. Itt már a földnek nem felkelhető, hanem elválaszthatatlanul hozzá kötött térbeli tulajdonságáról van szó, mely ritkaságánál fogva ép oly monopoliumszerű előnyöket biztosít birto-kosa számára, mint például a nagy keresletnek örvendő ásványvízforrás tulajdona. Valamely gyorsan emelkedő város közepén egy idején megszerzett pusztá telek a tulajdonos minden fáradtsága nélkül értékében megtöbbszöröződik, mert ugyanazt a tért mással pótolni lehetetlen. Fogyasztó embereknek pusztán sűrű megfordulása bizonyos ponton, e helyekre nézve értéknövekedést hoz létre. E tünemény a nemzetgazdaságtannak ismét egy eléggé ki nem fejtett pontját képezi. A jelenség ugyan köznapi és ismeretes, melyre socialisták sűrűn hivatkoznak, de a társadalmi összhatás, termelés és fogyasztás egy ponton való összehalmozódásának ereje nem foglalta még el helyét a tudományos közgazdaságtan alapfogalmai között. A termelési tényezők között kivételesen némely nemzetgazda csak a munkát tekinti egyedül létezőnek. Joggal győzedelmeskedett azonban az a felfogás,

hogy három tényező létezik: a munka, tőke és a természet. E tényezőkhöz felfogásunk szerint az emberi együttlét tényezője sorakozik, mert ez is értéktermelő sajátsággal bír. Értéknek nevezzük pedig mindazt, a mi szükségletek kielégítésére alkalmas vagy ily javakkal becserélhető. A pusztai telek nem képvisel értéket a saharai sivatagon, de úgy a magánosra, mint a nemzetre nézve értékes és bármiféle javakkal becserélhető a párisi concorde-téren. Ezen értékét pedig minden munka nélkül az ott megforduló emberek együttlétének köszönheti.

Ezen értéktermelő tulajdonsága a társadalmi együttlétnek nemcsak a térre, hanem az összes emberi viszonylatokra kiterjed. Ez teszi lehetővé a munka hatályosságának rendkívüli fokozását a munkafelosztás által; ez hozza létre a munkás-osztály jövőjének legfőbb biztosítékát, a kínálatot meghaladó munkakeresletet; ez könnyíti meg a legkülönbözőbb fogyasztási cikkek összehalmozásával bármiféle szükségletnek olcsóbb és gyorsabb kielégítését; ez fokozza a termelés egyik főrugójának erejét, a forgalom, csere gyorsaságát; ez szaporítja meg csodálatos mértékben a foglalkozások számát, jövedelmezővé tevén olyan munkát is, mely távolságokra nem érvényesíthető, vagy a szükségelők csekély száma miatt nem űzhető. Ez szaporítja meg a szükségleteket, részint az által, hogy a soknemű állással és foglalkozással változatos igényeket támaszt, részint azért, hogy a magasabb szellemi és anyagi élvezetek iránti érteket felébreszti és finomítja. Ez teszi lehetővé egyfelől a munkafelosztás útján a tömeges olcsó termelést, másfelől munka- és erő-egyesítéssel a szétszórtan lakó emberek által nem létesíthető szellemi, valamint nyereszkedő célú vállalatok létesítését.

Robinson szintén termelhetett értéket saját szükségletének kielégítésére, de környezet hiányában helyzete minden irányban meg volt súlyosítva. Csak saját egyéni ereje felett rendelkezvén, mások által készített szerszámokhoz nem juthatván, saját szükségleteinek kielégítése hasonlíthatatlanul több munkát követelt tőle, mint a társadalomban élő egyéntől, de egyszersmind valóban emberi szükségleteinek legnagyobb része kielégítetlenül maradt. Tápláléka csak az élet fentartására szorítkozott, ruházata, lakása sem kényelemnek, sem izlésnek meg nem felelt; élete nyugtalanságban és bizonytalanságban folyt. Robinsonnak éhen kellett volna halnia, ha elemi csapás éri

szigetét; öregségére, betegsége alatt nem nyerhetett volna ápolást, gyógyszert; embertársainak készítménye, a lőfegyver nélkül nem menthette volna meg életét. Bármily értékes javakat hozott volna létre esetleg fenmaradó munka erejével, nem cserélhette volna ki a saját szükségének megfelelő cikkekkel. Fáradságos napi munka után a silány táplálékon kívül nem részesülhetett semmiféle szellemi és anyagi élvezetben. Annak, a mivel bírt, a mit előállított és az őt környező egész szigetnek csak azon része képviselt reá nézve értéket, a mit belőle használt vagy elfogyasztott, a többi mind értéktelen és hiábavaló volt, mert hiányzottak az emberek. És valjon más emberek érkezésével szintén csak annak lett volna értéke, a mit sajátjukból ezen emberek saját használatukra fordítottak volna? Korántsem. Megjött volna egyszermind annak is az értéke, a mivel Robinson saját szükségletét meghaladó mennyiségben bírt, s mindkét rész olyan előnyökre tett volna szert, a minőket azelőtt nélkülözni volt kénytelen. Társul nyervén Pénteket, Robinson helyzete tetemesen kedvezőbbé vált, a nélkül, hogy Pénteknek oka lett volna panaszkodni sorsa romlásán. Mindkettő kevesebb fáradságnak árán többnemű szükségleteit elégítette ki És Robinson példájára az emberek helyzete emberekkel összeköttetésben folyton javul. Falvakat nem keres fel a vasút, szintársulat, omnibus-vállalat, kiállítás, nyomda, gyógyszertár, szobrász, festő, zeneművész és mindazon ezerféle különböző vállalat és folyton szaporodó sajtószerű kenyérkereset, mely a központokon dús jövedelmet hajt. A míg tehát az emberek csekély számának következtében szükségleteiket csak részben elégíthetik ki, viszont a lakosok egyrészt számtalan jövedelmes pályától vagy mellékkeresettől vannak megfosztva, másrészt munkakereslet hiányában ugyanazon fáradsággal sokkal kevesebb jövedelemre tehetnek szert, a mi ritka népességű távolabbi vidékeken a munkabérnek tudvalevőleg alacsony voltában nyer kifejezést. Viszont azonban, ha jó közlekedési eszközök nem hozták közelebb egymáshoz az embereket — miután jó közlekedés egy hatása a népesség sűrűdésével — a munka termékei sem bírnak értékkel, valamint sok természetadta kincs egészen a semmi értéket sem képviselő pusztá terekig. Mindezekre nézve az emberek sűrűbb együttlétével értékemelkedés áll be s ez fokozódik világvárosoknak minden képzelhető emberi szükségletet folyton kevesbülő fáradsággal kielégítő csodás gazdasági szervezetéig, mely-

ben minél több lesz az ember, annál becsesebb és keresettebb lesz legfőként a munka. Így lesz a természeti állapottal szemben a népesebb társadalom a szabadság megvalósítója, miután a helyesen értelmezett szabadság egyéni emberi céljaink minél könnyebb elérésében áll.

Valjon most már azon ténynyel szemben, hogy szabadság anyagi jóllét és szellemi műveltség csakis sűrűbb lakóssággal bíró államokban létezik és a nagyobb városok mohósággal gyűjtik fel egy pontban a vidék lakosságát, tagadható-e, hogy az emberek együttlétének olyan productiv ereje van, mely ugyanazon munka, tőke és természeti erő mellett nem érvényesítheti magát ritka népeesség, szétszórt lakosság között?

Erre azt válaszolhatnák sokan, hogy a sűrű népeesség által nyújtott előnyök és értékfokozódás a munka-egyesítésből és munkafelosztásból, továbbá a tőkefelhalmozódásból veszi eredetét, tehát visszavezethető munkára és tőkére. Elfogadva a tételt, akkor is ténynek marad, hogy ritka népeesség kizárja a munka-egyesítés, felosztás és tőkehalmozódás lehetőségét is szétszórtan ugyanazon munka és tőke kevesebb vagy épen semmi értékkel sem bír; az értékfokozódás tehát a népsűrűségtől ered. Semmiféle productiv erő nem működhetik önmagától, a tőke munkára, a munka a természet terményeire támaszkodik, s egyik a másikba átszáll, de a népeesség sűrűségének közepette létrejő tulajdonságoknak és dolgoknak értéke, mely más körülmények között nem érvényesül. Ilyen a pusztai tér értéke, minek létrehozatalához munka-egyesítés, tőkefelhalmozódás nem járult, de valamely más productiv célra irányítva meg kell lennie mindkettőnek, hogy amannak értéke is megjöhessen. Az énekes, zenész, szobrász munkát nem egyesít és nem oszt fel, művészete nem tőkefelhalmozódás, s ennek daczára, a míg productiói a fővárosban olyan értékkel bírnak, melyet palotákkal cserélhet be, a falvakon önmaga sem élhetne meg. És ez így van ezerféle fővárosi foglalkozással.

Az érték-productivitás ezen eléggé nem méltatott ténye ellen nem hozható fel ellenvetésül, hogy itt csak értékátzállásról és nem termelésről van szó, mivel egyik csak összegyűjti, a mit a másik kiad, mint a bürzejátéknál, a melyben egyiknek vesztesége alkotja a másiknak nyereségét s a köz semmivel sem épül. Ellenkezőleg, a művész szobra, festménye, melyeknek létrejövételét a ritka lakosság

megakadályozza, új termény, mely használati és csere-értékkel bír. E művek megtekintéséből, az ének és zene meghallgatásából, a menyiben ez emberekre nézve izlésnemesítő és értékkel bíró élvezet, minden egyes épen akkora részt veszen ki magának, mintha az egész kiállításnak vagy előadásnak csak egy nézője volna, a mi megbuktatná a vállalkozást. A míg tehát a börzejátékban egyik elvesztette, a mit a másik nyert, itt senki sem veszít, de a művész sokat nyer, mert új értéket hozhatott létre. Avagy tekintsünk egy omnibus-vállalatot. A kik felszállanak mindnyájan megtakarítják azt a tőkét, a mit a ritkábban lakott utcákban kocsira költenek; viszont a vállalat is jobban virágzik, mint a falvakon, habár ugyanannyi munka és tőke fordítottatott is rá.

Visszatérve most már kiindulási pontunkhoz, senki sem tagadhatja, hogy a telek tulajdonosa nagyobb városokban előnyökre teszen szert. A dolog lényege azonban ott fordul meg, hogy a sűrű lakosság ezen értéknövelő ereje nemcsak a pusztá telkekre, hanem más értékekre is kiterjed, s ezek között nagy mértékben az emberi munkára. A telek-speculáció egyike csupán azon megszámlálhatatlan nyereséges üzletnek, melyekre élelmes embereknek a nagy városok kínálnak. Valamely emelkedő város pusztá telkeiből vásárolni lehet épen olyan veszteséggel járó, mint nyereséges vállalat. A fejlődés irányzatait kipuhatolni, szerencsés tappintatra van szükség, s a népesség szaporodásának, a közlekedési erek megnyiltának idejéig a befektetett tőke kamatainak vesztesége magát a tőkét is gyakran felemészti. A házhelyek vásárlásában épen olyan verseny jó létre, mint bármiféle vállalatokban, melyeknek egyik része jól vagy más része balul üt ki. Valamely háziúr nyereségének megítélésénél pedig a socialisták nem tekintik, a mit a többiek vesztek, a mint nem azt, a mit ugyanazon fővárosi előnyökből mások is nyerhetnek, holott nagy városban valamennyi munkás bére magasabb, a hordár, hivatalszolga vagy pinczér, az ügyes szatócs, fiakkeres, sőt a koldus is, ha emberjárta helyen foglal helyet vagy nyer alkalmazást, tőke nélkül is oly jövedelemre tehet szert, melyet számos vidéki földesúr megirigyelne. Nem egy fővárosi portásnak 4—5 ezer forintra becsülik rendes évi jövedelmét, a pinczerek házakat vásárolnak, hordárok egy vidéki napszámos napi fáradalmának tized részével úriasan tartják családjukat. Tőkebefektetéssel pedig omnibus-, propeller-, sikló- és

gyár-vállalatok, lovarda, színház, hírlap, igen számos esetben egyetlen élelmes gondolat bármiféle teleknél dúsabb jövedelmet hajt, de ugyanakkor száz más vállalat esetleg szerencsétlen véget ér.

A városi telek természetének közelebbi vizsgálatából egy lényeges, de szintén nem eléggé méltatott különbség tűnik ki, a földbirtokkal téve összehasonlítást. A míg ugyanis a föld termő erejét csak szűk korlátok között lehetséges fokozni, a teleknek térbeli tulajdonosságát épen nem lehet, legfeljebb emeletekkel, a mi már nem ott, hanem távolabb esik; mégis ennek daczára a szolgálat, a mit az ily tér teljesít, nemcsak a házbirtokosra, hanem mindenkire nézve, a ki igénybe veszi, vég nélkül megtöbbszöröződik a népességgel. Egy főváros központján a lakos ugyan magasabb bért fizet, de összes szükségleteit közvetlen közelből a legváltozatosabb igényekhez mérten elégítheti ki, többet lát, tapasztal és nagyúri hajlamait érvényesítheti. Az üzlet, mely e pontokon foglal helyet, annyira nyereségesnek ígérkezik, mint máshol nem. A központon székelő kereskedelmi és ipari vállalatok tulajdonosai rendszerint azon polgárai a városnak, a kik legtöbbre vitték, nemcsak azért, mivel csupán ők bírják fedezni a magas boltbért, hanem a miért központi üzlettel bírnak. A vendéglős, bérkocsis, kinek itt van állomása, az elhaladó omnibus, hordár, colporteur mindnyájan élvezik a járt hely fokozódó értékét. Ennek következtében az állam, mely a szociálisták kívánsága szerint a városi házakat kisajátítaná, szintén csak magas bért volna kénytelen venni, ha csak egyes polgároknak kiváltságokat osztogatni nem akar. A vidéki lakósokon elkövetett méltatlanság nélkül ő sem könnyíthetne tehát a fővárosi lakósok sorsán.

Mindazonáltal tény, hogy nagy városok háztulajdonosai szerencsésen választott kiváltságos helyzetben vannak, s a városi telek birtoka nem hasonlítható a vidéki földtulajdonhoz sem. Az államnak kétségtelen feladatát képezi, hogy ezen egyszer megszerzett előnyöknek végnélküli fokozódását lehetőleg mérsékelje s az alsóbb osztályokra eső hátrányait enyésztesse. E célra szükséges a város területén új központokat teremteni, utcákat nyitni, a város terjedelmét növelni, ugyanakkor a közlekedés olcsóságáról gondoskodni, aként, hogy a munkások esetleg a közeli vidéken is lakhassanak, s mindenek felett a munkás-lakások egészségügyi követelményei felett őrködni. De még ezen javításoknak is bizonyos határt szab azon kö-

rülmény, hogy általuk a főváros munkásokkal halmoztatik el, a munkabér tetemesen alászáll és munkásválságok zavarják meg a természetes fejlődés által mindig legbölcsebben megalkotott összhangot.

Mindezekből pedig az tűnik ki, hogy a nagyobb városok házbirtokosainak kiváltságát képező előnyöket a lakosság minden rétegeire kiterjedő előnyök kísérik, azokat, mint ezeket, állami hatalommal megszüntetni nem volna czélszerű, de nem is volna lehetséges.

Vessünk ezek után egy tekintetet a socialista ostrom legfőbb tárgyára, a tőkére.

A míg ezen elmékedéseket papirra tettük, akadt kezünkbe egy legújabban megjelent francia munka Franciaország nyomoráról a 19. század végén. E komoly igényű dolgozat a többek közt így panaszkodik: A jelen nemzedék biztonságának és boldogságának elvesztét siratja. Hamis fényűzés, költekezés, anyagi és erkölcsi fejtelenség mind olyan társadalmi szervezet szülötte, mely meg van hamisítva kiindulási pontjában és végcéljaiban. Politikai és gazdasági rendszer az egyenlőtlenségre alapítva, törvények a valóságos egyenlőség romlására, miután a munkás népet a tőke mindenhátóságának szolgáltatójává ki, minden monopólium, minden kiváltság egy lelkiismeretlen osztály kezében, mely nem engedelmeskedik más szabálynak, mint kapzsiságának; válságok, átalakulások, melyek ellensúlyozzák a termelést, felhágatják az első rendű szükségletek árát és nyomorba döntik a munkást; a pénz állati szeretete lett mozgatója minden cselekedetnek s elnyomta a lelkekben a hazafiságot és nemesebb ösztönöket, melyek fajunkat jellemzik. Az elégtelenség általános, a hitel megingott, a bukások szaporodnak, a műhelyek elhagyottak, a munkás kenyér nélkül van... Kenyér nélkül!... minden embernek egyenlő joga enni, mert egyenlő joga élni; s mégis sokan halnak el éhen közöttünk...

Ez-e hát, a mire kérkedve hivatkoznak, a társadalmi egyenlőség?

Ilyen vége kellett-é lennie annak, a miért atyáink harcoltak, a kik hitvallásnak mondták ki a testvériség eszméjét és az emberi jogokat törvénykönyvünk homlokára irták?

Az ő kielégíthetetlen kapzsiságával — mond tovább a socialista író — az ő nyers zsarnokságával, az egyenlőség iránti undorával, a polgári osztály egy század óta egész viharát gyűjtötte feje fölé a

haragnak és gyűlöletnek, mely ki fog törni a többé-kevésbé közel jövőben. A kezei között levő hatalom hovatovább elviselhetlenebbé lett a munkás osztályra nézve. Az ország belefáradt, hogy pénzét folyton az apró és nagy bank- és budget-bárók zsebeibe dobálja.

Az író majd közelebről is körülírja gyűlöletének tárgyát. A polgári osztálynak nevezem — úgymond — a sors urait, a kiknek a proletárok alá vannak vetve, a kiknek akaratahoz vannak lánczolva; azon embereket, a kik a tőke birtokában vannak, szolgálatjukban tartják az ipart, tetszésük szerint elégitik ki szükségleteiket s a maga teljességében élvezik a jelent. Polgárságnak nevezem a birtokosokat a leggazdagabbaktól, a városok uraitól a legkisebbekig, falvaink aristokratáiig.

Ime ily hangon írott s folyton gombamódra szaporodó művek adnak kifejezést ama társadalmi forrongásnak, mely szerteszét munkáskongressusokkal, munkaszünetekkel, dinamitmerényletekkel igazolja komoly jellegét.

Sajátságos átalakulás!

A harc az állami mindenhatóságért Europa államaiban hosszú időközön keresztül a dynástiák, a papság és nemesség között folyt, mígnem e két utóbbinak erejét az állandó hadsereg által és a polgári osztály felnevelése útján megtörték az absolut dynástiák. Erre a megizmosodott polgári osztály az úgynevezett harmadik rend egy századdal ezelőtt erejének és jogosultságának tudatában elseperte hatalmi polczáról a francia forradalom alatt mindeniket. És ime az első és második rend hatalmának megtörése után most egy század mulva a negyedik rend: a munkásosztály forrong és szervezkedik, hogy megdöntse a harmadik rendnek rá nézve immár elviselhetlenné vált zsarnokságát, s összes civilisationkat egy mindeniknél nagyobb szabású ádáz harcczal fenyegeti, melynek czélja eltörölni a földszinéről mindent, a mi egyik embert a másik fölé emel, s a valódi egyenlőséget meghamisítja.

A sok mindent maga alá foglaló emberi jogok nevében foly a küzdelem most is, habár nem annyira eszményi alakban, mint egy századdal előbb, mert az idézett socialista is azon tételben összpontosítja indokolásait, hogy mindenkinek joga van enni, miután joga van élni. Egy századdal előbb a szólás, sajtó, lelkiösmeret, munkaszabadság, most az étkezési szabadság ugyanazon országban a jelszó.

Előbb a törvények előtt, most az ételadagokban követelnek egyenlőséget. Minthogy pedig a jó falatokat a tőke birtokosai kapkodják el úgy, hogy másoknak a sovány falatokból sem jut, a czél mindenek felett megtörni a tőke hatalmát, mely munka nélkül egyesek kezei között halmozódik föl, megbuktatja minden téren a kisebb vállalkozásokat, s rabszolgájává tesz mindenkit, a ki munkája után él.

E súlyos vádakkal szemben csak a tőke természetének szigorú vizsgálata adhat a harcz jogosultsága felől teljes fölvilágosítást.

E vizsgálatból meggyőződünk csakhamar, hogy a tőkének valódi természete önmagában távolról sem a növekvés, hanem a pusztulás; hogy a tőke nem ellensége a munkásnak, hanem legfőbb gyámola; hogy a tőke erejének megtörésével, egész polgáriasodásunk török meg, s épen azokat sujtaná a legmélyebb nyomor, a kik leginkább el vannak keseredve ellene.

Tőkének nevezünk némi eltéréssel a divatos felfogástól, mindent, a mi bárminő emberi szükséglet kielégítésére vagy erre czélzó dolgok előállítására alkalmas és mint ilyen értékesíthető. Tőke az emberi munkaerő, minden szerszám, gép, a minek segítségével, minden anyag, a miből javakat termelhetni. Tőke az eleség, a mivel ember és az ő szolgálatára rendelt hasznos állat él; a ruházat, melylyel testünket fedjük vagy cziczomázzuk; a butorzat és ház, melyben lakunk; az utak, középületek, melyek közhasználatban vannak. Tőke végül a fennebb elősorolt összes javak képviselőjére, s a köztük szükséges cserének lehetővé tételére: a pénz.

Mindannak, a mit felsorolánk, rendeltetése, hogy elhasználtasék és kikerülhetetlen végzete, hogy emberi tevékenység hozzájárulása nélkül elpusztuljon. A gép, eleség, ruházat, ház idő folytán önmagában tönkre megy. Ruházatot a divat, butort, gépet, lakást az idő foga, új találmány, jobb berendezés változtat meg értékében, nem is szólva ezúttal az elhasználás mindent felemészítő tényezőjéről.

Valjon a pénznek mindezekkel ellenkező volna-e természete? Már elméletileg is merőben lehetetlen, hogy a pénz, mely csak a többi javak képviselőjére hivatott, önmagában semmiféle emberi szükségletet ki nem elégít s minden érdeme csak abban rejlik, hogy általánosan elfogadtatván csereeszközül, közvetíti a javak kicserélését, — lehetetlen mondjuk, hogy a pénznek önmagától növekedő természete volna akkor, a mikor mindennek, a mit képvisel, sorsa a

pusztulás. Tényleg a pénz, még legbiztosabb alakját, a nemes fémét érte is alatta, nemcsak kopik és elvész, hanem a mi döntő momentum, a polgárisodás előhaladtával tetemesen veszíti értékét. A ki egy félszázaddal ezelőtt családjának biztosítására egy félmilliót gyűjtött, mely azon időben 6%-százalékkal 30 ezer forintot kamatozott, a nyugati államokban ma már elvesztette fele vagyonát, mert ugyanazon pénztőke 3 százalékkal csak 15 ezer forintot jövedelmez a család számára. Sőt ennél is nagyobb csapás érte a családot, mert ugyanezen idő alatt a munkadíj értéke a tőkével szemben meglepőleg felhágott. A múlt század végén még, a mint említők, Kolozsvárt 10—12 kr volt a mezei napszám ára, a mi ma 90 kr és 1 forint. A ki tehát akkor 1000 frtnak kamatjával a maga céljaira másokkal 500 napon át dolgoztathatott, ma, ha a kamat ugyanakkora volna, csak 50 napszámot vehetne igénybe. Minthogy azonban a kamatláb is kisebb, az amakkor tekintélyes pénztőke majdnem megsemmisült e tekintetben kezei között. A limitációk szerint ezen időben 10—12 frt volt a jó szakácsné évi bére, s a ki úgy gondoskodott utódairól akkor, hogy a háznál rendes szakácsnét tarthassanak, ma arról győződne meg, hogy ugyanazon tőkének jövedelmeivel a ház szolgáltatásban a főzőné egy hónapig sem éri be.

Mi növelheti meg tehát a tőkét, ha minden: az idő, használat, fogyasztás, sőt a civilizáció is egész kétségtelenül az ő pusztítására törekszik?

Felelet: a tőkét csak az növelheti, a miből a tőke lesz, t. i. a munka.

Százezer forintom magától nem nő meg a ládafiában, sőt bizonyosan apad értékében. Arra, hogy gyarapodhassék, legelső sorban ki kell osztanom az egészet munkásemberek között, hogy azok a munka termékét adják érte cserébe, s a körültekintés, belátás mérvéhez képest, lehet veszíték, lehet nyerek a cserén, de az, a kinek munkáját megjutalmaztam vele, semmiféle esetben sem veszít. Mondjuk, gyárat, házat építtetek vagy kamatozásra adom a tőkét. Mindenkép munkával cserélem el és az elvesztés esélyeinek teszem ki. Ha gyárat építtetek, a tervező, vállalkozó, építő munkások, az anyag előállítói, berendezéshez a gépek készítői, később a foglalkozó munkások között kerül kiosztásra a tőke, s rajtam kívül legfelebb az építési vállalkozó veszíthet a cserén, de a kik minden fokon a valódi

munkát végzik, legkevésbé vannak kitéve a veszteség esélyeinek. Ha házat építtettek, az építő munkásokon kívül a bérlők végeznek valamely foglalkozást a bérösszegnek megfelelő és pénzzel becserélhető productumok előállítására véget. Ha magam használom a házat, fogyasztom a tőkét, s csak azon esetben nem veszítek, ha megfelelő munkával pótolom a veszteséget. Ha takarékpénztárban kamatoztatom, az intézet azoknak fogja kikölcsönözni pénzem, a kik a társadalom különböző rétegeiben munkával a kikölcsönzött értéknél magasabb értékű productumokat hoznak létre, s ezen érték egy részét, mint kamatokat beszolgáltatják. Ha első fokon bankár vagy uzorás veszi is kölcsön az intézettől a pénzt, a végső vonalban mindig csak munkát követel az önmagáért, mert az ő segítségével nem állíttatván elő semmiféle érték, elfogyasztás után sem maga a tőke, sem kamatai többé nem kerülhetnének vissza. Magának a börzének árhullámzásai is ezen végső tényezőn alapulnak. Hausse a munka zavartalan működésének és az előállított fogyasztási cikkek előnyös kicserélésének reménye. Baisse a munkában bármi oknál fogva beálló zavar és a termények cseréjében fenyegető veszteség. Bankok, vállalatok részvényei mind a munka és termékének cseréje körül felmerülő esélyek befolyása alatt állanak, sőt az állampapírok árfolyamán is az dönt, hogy a polgárság munkájából az adótan a kamatok fedezetére szolgáló rész minő esélyeknek van alávetve?

Képzeltető ugyan a tőkének más forrásból eredő növekedése is, s ezek között egyiket, az élénkebb forgalom okozhatja, de ez csak alárendelt szereppel bír, s az előny, a melyet a telektulajdonosoknak nyújt, egyszersmind a társadalom minden rétegére kiterjed. Lehetséges továbbá, hogy börze-, sors-, szerencsejáték által, vagy más úton vonja magához egyik tőke a másikat, de ez csak átszállása a már meglévő tőkének s a munkást, a ki termel, s nem csak költ, ezen jelenség nem érdekelheti, miután rá nézve közömbös, hogy a meglévő tőke miként cserél urat; ha pedig érdekelné, akkor tovább kutatva a csere is csak az ő javára szolgálhat, miután a tőke mindaddig vándorol, a míg pazar kezeken jár, s legtöbb esetben csak akkor áll meg, a midőn munkások közbejöttével új productióra fordítatik.

Bátran állíthatni tehát, hogy a tőke növekedésének legfőbb, majdnem egyetlen forrása, a munka, ha nem is épen a főkebirtokos,

de egyáltalán emberek munkája. Tőke és munka tehát a legszorosabban egymásra vannak utálva, egyik sem létezhetvén a másik nélkül. A kis iparos sem kezdhet egyáltalán foglalkozást műhely, szerszámok és akkora tőke nélkül, mint a mennyi az előállítandó iparczikkek anyagához és addig, a míglen készítményeit értékesíti, maga és családja fentartására szükséges. A mezei napszamos bérében a földbirtokos előlegezi a termés értékesítéséig a tőkét, a gyermekek felnevelésében pedig a szülők, mígnem az utódoknak munka útján és ismét csak munka által, mert terjesztés nélkül a tudomány is holt kincs, — a szerzett ösmeretek az eredeti befektetést ismét visszatértik. Ha egy hirtelen csapás által megsemmisülne minden tőke, megsemmisülne vele az emberiség, mert nem volna többé, s az emberiség nem is teremthetné elő, a miből keresztül élje a holnapot.

Viszont a tőke nélkülözhetetlenül rá van utálva a munkára. A tőke, miként már láttuk, fogyasztási cikkekből állván, természet-szerűleg rendeltetése az apadás. Arra, hogy fenállhasson és esetleg növekedhessék, feltétlenül arra van kényszerítve, hogy folyton reprodukálja, újratermesse önmagát a munka által. A tőkebirtokos kénytelen vállalatokban forgatni tőkétjét vagy kikölsönözni, hogy mások forgassák saját kisebb-nagyobb vállalataikban, de mindenként és bármi téren munkával, illetőleg új termékekkel váltsák fel. Világos tehát, hogy a productióra a tőkének a legaldásosabb hatása van. Minél több a tőke, annál nagyobb a kereslet a munka után s annál több ember nyer foglalkozást, annál inkább emelkedik a munka értéke. A tőkefelhalmozódás tehát nem csapás, hanem a munkából élőknek legfőbb érdeke, mert e tőkének élete tulajdonképpen a munkáskezeken fordul meg, közöttük minél többször feltétlenül ki kell, hogy osztassék és minél nagyobb tőkemennyiség kerül kiosztásra, annál kedvezőbb a munkás sorsa.

Természetes, hogy a ki a tőkét saját rendelkezése alá akarja vonni, annak dolgoznia kell vagyis a munka termékét adnia érette cserében. E cserénél a nyereség alkotja a kamatot, s ha a csere mindig előnyös a tőkepénzesre nézve, a tőke megnövekedik, de balgaság feltenni, hogy valamely cserénél mindig csak az egyik fél és kizárólag a tőkepénzes nyerhetne. A tőke becserélése munkával, azaz javakkal vagy mondjuk szükségleti cikkekkel, nem egyéb, mint a köznapni életben és annyiféle alakban előforduló vásár, mely tudvale-

vőleg kettőn áll. E vásár mindig egy természetű akár pénzünkkel egy kalapot veszünk, akár a kalapok elkészítéséhez a munkaerő felett alkuszunk. A vásárban rendszerint vevő és eladó egyenlő rangban állanak, s helyesen ítélve meg az ügyletet, a legtöbb esetben mindkét fél nyer benne. Egyik megszerezte az alkalmas cikket kielégítésére szükségleteinek, a mely célra a pénztőke önmagában teljességgel nem volt használható, a másik fél pedig olyan munkát értékesített, a melynek vásárlók nélkül kevésbé vehette volna hasznát. Ha a vásár nem volna mindkét részre nyereséges, egyik félnek hiányoznia kellene arról. Annyi azonban mindenkép bizonyos, hogy minden vásárhoz tőkére van szükség egy részt pénzben, más részt termékekben vagy munkaerőben.

DR. BÉKÉSY KÁROLY.

(Folytatása a jövő füzetben.)

A ROMÁN NÉP HITVILÁGÁBÓL.

Második közlemény.

III. Drac, Ursitoare, Moroiu, Strigoiu, Priculici.

A román nép egész hitvilágán végighuzódik a legfőbb jó és a legfőbb rossz iránti hit. Isten (dumnezeu) az ő angyalaival (îngerii) és szentjeivel (sfîntii) képviselik a legfőbb jót; az ördög (drac, diavol, sătana) számos gonosz fajzatával pedig a legfőbb rosszat. Minden jó az istentől, minden rossz az ördögtől származik, amaz a jónak, emez a rossznak a kuforrása. Az angyalok és a szentek minden hatalmukat az istentől, a gonosz lények, tündérek, szellemek az ördögtől veszik.

Ezen két biblicus legfőbb hatalom köré csoportosítja a román nép az ő pogánykori isteneit, egyáltalában mythosi felsőbb lényeit, jó és rossz természetük szerint. A keresztény vallás azonban minden pogány elemre rányomta a maga bélyegét és jellegét.

Ezen jó és rossz iránti hit elfoglalja a román ember egész lelki világát, gondolkozását. A jó és rossz szellemek sokaságától gondolja magát körülveve. Ezen jó és rossz szellemeknek, melyek az embert láthatatlan módon környezik, kísérik, nincs más teendőjük, mint az embernek szolgálni.

A román ember úgy tudja, hogy kiki a vállán egy angyalt és egy ördögöt czipel. Az ördög a balvállról az embert a rossz elkövetésére, az angyal a jobbvállról pedig a jóra unszolja. Ha az ember jót cselekszik, az ördög a balvállon hasad meg a méregtől e miatt. Az egyik a pokolnak, a másik a mennyországnak egyengeti az útját.

Azért parancsolja a közmondás a román embernek: Mielőtt cselekednél valamit, tedd magad elé kucsmádat és előtte fontold meg jól. A hirtelen való munka többnyire rossz s az ördögé szokott

lenni. Egy-egy rossz cselekedetét a román ember így indokolja: „Mio înpins dracu!” (Megtaszított az ördög).

Közmondásai, egyáltalában népköltészete, telvék az ördögre és annak tulajdonságaira, természetére való vonatkozásokkal. Az ördög az embernek közvetlen közelében él. Életének napjait a román jó és rossz napokra osztja fel. A jót a fehérrel, a rosszat a feketével helyettesíti. Így nevezi el a jó napokat: zile albe (fehér napok), a rossz napokat: zile negre (fekete napok). Születik az ember jó, vagy rossz csillagzat alatt; magát a mindenséget felosztja lume albă (fehér világ) és lumen negră (fekete világ); az utóbbi világban — alvilág, pokol — él az ördög, az ő gonosz fajzataival; a fehér világ az, melyen az ember él, s a melyet a nap bevilágít.

Ám lépünk be ezen szellemvilágba és ismerkedünk meg annak különös természetű lakóival.

A fekete világ főalakja az ördög (drac, diavol, sätänä).¹⁾ A román ember egész lényére az ördög tette a legnagyobb hatást. Ettől fél leginkább, ezzel foglalkozik életében legtöbbet. A román ember azért istenfélő, mert az ördögtől fél. Ha munkához fog, ha útra indul, ha köszön, ha áldázkodik, az istenhez azért folyamodik, hogy óvja meg a rossztól (de rău).

Az ördög tehát a rossz (drac) fogalmát képviseli. Drac-nak nevezi a macedoniai és az isztriai román is. Albánul: dreki. Ezen neveken kívül a román hívja még: vrăjmaş-nak (ellenség)²⁾ A legrégebb román nyomtatványokban már előfordul e szó.³⁾ Különbösen a zsidó: satan, e fogalom ősalakja, már magában foglalja a vrăjmaş értelmét (ellenkező, ellenség), hasonlóan a paleo-szláv: nepriiazni

¹⁾ Draco (= δράκων): kigyófaj, melyet az előkelő házakban a delnők játékszer, vagy kedvenc állat gyanánt tartottak; általában = sárkány, kigyó. — Diabolus (διάβολος): rágalmozó, káromló, (egyh.) ördög. — Satan, satanas (héber szó) ellenség; (egyh.) gonosz szellem, sátán, ördög. Finály: Latin-magyar szótár 598, 647, 1760 lapokon. Satana a celta sath (rossz) torn (úr, ember) Satana: rossz ember. Marianescu A. M.: Cultul creşt. şi păgân. 235. l.

²⁾ A szláv vrăgü-ből (inimicus, hostis, diabolus); bolgár-szerb-horvát: vrag, lengyel: vrog. Cihac: Dict. D'Étym 464—465 lapokon.

³⁾ A voronecki codexben (1500 körül) „връжманша воегъш Дракоуа“ (ellenségek, az ördög). Sbiera Jon kiadása 128, 162, 250 lapokon. Az 1574-ki, 1688-ki bibliai fordításokban szintén előjő.

(πονηρός, διάβολος) az ó-germán unholdanak (inimicus, diabolus) fel-
lel meg.

Az ördög (drac) elnevezésre birja a román nép:

1-ször a görögből a diavol-t (διάβολος), népiesen: ghiavol
(vagy gyávol), *dimon* (δαίμων) és satana-t (σατανάς).

2-szor, az oroszból: scarasťchi (= iskariotski), iskáriotes
Judás, mely szó leginkább Moldovában van forgalomban.

3-szor, a törökből: naibă-t, a török-arab nâibe-ből (szeren-
csétlenség) és han-tătar-t, v. tătar, egy nép után nevezve el,
mely országokat pusztított.

4-szer, a cigányból a benga-t; különösen Moldovában, de
nálunk Magyarországon is használják.

5-ször, ismeretlen eredettel: aghiuță, az ördög comicus neve;
luceflenderu, hihetőleg Luciferből, pîrdalnic és sarsailă.¹⁾

Az ördög előfordul még a következő mellékneveken is: pogan
(pogány), miehiduță, mititel (kicsiny), spurcat, necurat
(tisztátalan), negru (fekete), intunecat (sötét), codea (farkas)
ucigă-l crucea (ölje meg a kereszt), ucigă-l toaca, tămâia,
vederea (ölje meg a tóka, a tömjén, a látás).

Egy 1799-ki kéziratból kitetszőleg a román kolostorokban, tem-
plomokban, iskolákban tanították:

Tanító: Miként nevezik még az ördögöt más neven?

Tanítvány: Az ördögöt más neven nevezik még: sárkánynak
(bălaur), kigyónak (șarpe), mérregnek (otravă), ravasz oroslánnak (leu
viclean), pörösnek (păraș), csalónak (înselător), gyilkosnak (ucigaș)
a roszaságok kezdeményezőjének (incepător reutătilor), sötétségnek
(intunec), hivtelen léleknek (duh viclean), ragadozó farkasnak (lup
răpitor), a világ földes urának (boeru lumii), az igazság ellenségének
(vrăjmaș adevărului), a hazugság atyjának (tatăl minciunei), mert ő
szülte a hazugságot s a ki hazudik az az ördögnek gyermeke.²⁾

Látható, hogy a román ember lényét az ördögtől való félelem,
az ördögről, mint legfőbb roszról való gondolkozás inkább elfoglalta,

¹⁾ Lásd Sainean Lázár: „Semasiologia limbei române“ czimű tanulmányát
a Revista pentru istorie stb. VI. k. 266—270. lapjain.

²⁾ Gaster: Lit. populară română. 264—265. l. — Muz.-Egy. Bölc. kiad-
ványa V. köt. 20—21. lapokon. Sainean Lázár fennebb érintett tanulmánya (268.).

mínt minden más egyéb. Az ördögre vonatkozó közmondásaiból ide ig-
tatjuk a következőket:

Ördögre akadt. Az ördög, ha nincs dolga, a farkát méregeti. Az ördögöt halottnak senki sem látta. Az ördög csúfolkodni szokott a vén emberrel. Az ördög azt mondja neki, hogy fehér, mint egy galamb, pedig nálánál is feketébb. Börbe bujt ördög. Tőle az ördög sem lop töményt. Mintha csak ördög suttogott volna a fülénél. Ördög ül a pénzén. Az ördögöt muzsikával viszed be a házba s az érsekek imádságával sem tudod kikergetni. Ha ördög csipte meg a reverendát, vagy vágd el ott, vagy vesd le egészen. Az ördög az asztalfőnél ül, s alatt farkával felfordítja a székeket. Az ördög az asztal végén ül, s farkával künn felforgatja a szekereket. A ki nem látott ördögöt, az reád nézzen. A kit az ördög tanít valamire, azt el is árulja. Az ördög bármennyit éljen, nem öregszik meg. Az ördögnek nincs dolga mégsem ül tétlen. Se ördög ne jelenjék előtted, se meg ne állj, hogy palacsintával megkináld. Az ördög sem hidat, sem templomot nem épít, hanem hálót vet és békót. Az ördög kineveti a fekete galambot, s magát nem látja. Az ördög kibontja a boeskorát. Még az ördög sem üt egyszerre főbe. Nem tud tőle megszabadulni, mint az ördögtől. Az ördögöt kereste, az ördögre akadt. Az ördög is panaszkodik. Oda vitte, a hol az ördög gyermekeket választ el az emlőtől. Az ördög tudja, de ő nem. Óvakodik, mint ördög a tömjéntől. Még az ördög sem adhatta ezt észére. Csak az ördög szegény, mert nincs lelke.¹⁾

A román ember hiszi: jó cselekedetre az ördög megpukkad mérgeben; jó, ha valaki kacskezü (balkezü), mert azzal biztosan meglehet lőni az ördögöt; az ördög főkötőt visel, nem jó tehát játszadozni a fejkötővel, mert az az ördögé; ha isten foglalkozik az emberrel, az ördög is kalácscsal áll elő; az ördög házat bont; minden románnak van egy-egy ördöge, mert angyalnak gyenge; az asszony egy hajszál elválasztásával megvénytette az ördögöt; az ördög félre áll a varázslónők útjából.²⁾

Erős gyökeret vert a román nép hitében a tudat, hogy az asszony az ördögnél hatalmasabb lény. Erre vonatkozólag több mese és adoma forog közszájon. Mindenikben az alapgondolat: az asszony megvénytette az ördögöt. Hogy e hit már az indusoknál megvolt,

¹⁾ Hintescu I. C.: Proverbele românilor. N.-Szoban, 1877. 47—50. lapokon.

²⁾ Saincan Lázár fennebb idézett tanulmánya a 268—269. lapon.

meggyőz minket erről Benfey, a ki e themát majdnem minden irodalomban nyomról-nyomra kíséri. Machiavelli szintén megemlékezik róla Belpagor című munkájában. ¹⁾

Van vízbeli ördög (dracul din apă).²⁾ Erre a gondolatra úgy jött rá a román nép, hogy a vizivásból igen sok betegséget kapott. Némely vizet tehát az ördög tart hatalmában; egyáltalában a helyről, a honnan valami rosztat hoz magával az ember, vagy a hol vele valami baj történt, úgy tartják, hogy az a r o s z t ó l, az ördögtől van megszállva.

Néha az ördög valósággal megszállja az embereket és azokban lakik. Ez biblicus felfogás.

Minden bajtól, melyet a román ember az ördög miatt szenved, megmenti őt az ördögűzés. Az ördögűzést a pap szokta végezni; áll imádságból, tömjén-füstből. Ördögűző imádságok, átkok már a legrégebb időktől fogva léteznek a románoknál. A legelső nyelvemlékek (a 16-ik századból) tartalmazznak már ilyeneket.

De az ördög a kuruzslónőktől is tart és kitér előlük. Aztán nagy szerepe van ördögűzésnél a kuruzslónőnek is; hatalma ennek is a ráolvasásban és valamely kipróbált gyógyszerben van. ³⁾

Mert a román ember az ördögtől nagyon fél, nagyon babonás is. Sok mindent kigondolt, hogy az ördögtől, a rosztól magát távol tartsa. „Nem jó az ördögöt a falra festeni“ tartja a román nép, azért ő nem is szokta festeni, mert hite szerint azonnal megjelenik. Sőt már, mint több ízben említettük, még nevének sem meri egyenesen megszólítani, félvén, hogy neve hallatára azonnal ott terem.

Az ördög biblicus alak. A szentírás szerint az ördög az ember veszedelmére igyekszik mindenkor ⁴⁾; e világnak és az istenteléneknek atyja és fejedelme ⁵⁾, miért az ördögnek áldozni bűn ⁶⁾; az ő hatalmát Krisztus törte meg ⁷⁾ s annál többet az ördög nem cselekedhetik, mint a mit az isten neki megenged. ⁸⁾

¹⁾ Gaster idézett művének 132—137. lapjain.

²⁾ Hasdeu: Cuvinte din bătrâni. II. k. 175, 717. lapokon.

³⁾ Lásd Muz.-Egy. Böles. Kiadv. V. k. 17—23. lapokon.

⁴⁾ Genesis: 3, 1. Job: 1 + 2. Zach.: 3, 1. Máté: 4, 3, 9 + 8, 28 + 13. Lukács: 8, 22 + 13 stb. stb.

⁵⁾ Lásd Máté: 4, 9. Luk.: 4, 6. Job: 41, 25. János: 8, 44 + 12, 31.

⁶⁾ Lev.: 17, 7. Zsolt.: 105, 37 stb.

⁷⁾ Gen.: 3. 15. Máté: 12, 29. Luk.: 10, 18. János: 12, 31.

⁸⁾ Máté: 8, 31 + 32 stb.

A román nép hitében élő ördög — —drac prototypja az a kigyó, mely a Genesis szerint¹⁾ ott volt már a paradicsomban és megcsalta az első embert. Az a hatalom, mely a rosznak szülője és kútfeje — kezdetben kigyó alakjában jelenik meg a román nép képzeletében; majd a bogomilismussal előtérbe lép a diavol (diabolus, qui vocatur draco aut serpens).²⁾

Kérdés merül fel, hogy a nép hitében s egyáltalában a népmithológiában előfordul-e már a kigyó, mint a rosz képviselője? hogy vajjon a bälaur (sárkány), melyről majd alább szólunk, az a szárnyakkal ellátott óriási kigyó, testén pikkelyekkel, tüzet okádó, vajjon a népek primitív hitének alakjaira vezethető-e vissza, vagy úgy született, mint a drac-ból a diavol? Gaster³⁾ arra az eredményre jut, miszerint meglehet, hogy a népek primitív hitében valóban létezett az óriás-kigyó, mely hithez csatlakozott a bogomilismus is az ő taival az ördögről. A népek hitében létező ezen hitelemek azon hatásnál fogva, melyet a népek egymásra gyakorolnak, assimilálódtak s megszületett a kereszténység ördöge.⁴⁾

Mi a kigyók felől táplált román néphitről alább fogunk szólni, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az ó-kor népeinek hitében a kigyók nagy jelentőséggel bírtak; a Geniusokat a kigyó alakjában tisztelték a régiak⁵⁾; az egyiptomiak Cnep h istennek kigyó alakot adtak s Propertiusnál (lib. IV. Elog. VIII.) szerint Lanuvius, draco gyámsága alatt állott. Egyáltalában a régi római nép a kigyókat a helyek nemtőinek — geniusainak — tartotta, őket kigyó alakban rajzolta s a kigyó a bölcsességet jelképezte.

Majdnem minden nép hitében találkozunk tehát a kigyóval. Mózes⁶⁾ az Úr parancsából réz-kigyót állított fel, melyre a zsi-

¹⁾ Genesis : 3, 1—24.

²⁾ Gaster : Lit. pop. rom. 256—257. Archiv f. slav Philologie, II. k. 447. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Az ördögről a világirodalomba annyit írtak, mint semmiről többet. Az ördög történetét lásd Roskoff : Geschichte des Teufels. 2. k. 1869.

⁵⁾ Angues autem apud veteres pro Geniis locorum erant habiti semper. Isidori Orig. lib. XII. cap. IV. Lásd : Teodorescu Demeter : Incercări critice asupra unor credințe, 112—114. lapokon.

⁶⁾ 4. k. 21. r. 9. v.

dók feltekintvén, meggyógyultak vala; a helléneknél Aesculapiusnak, a gyógytudomány istenének jelvénye volt a kigyó.¹⁾

Már a régi korban találkozunk a dracokkal, mint őrzőkkel. A colchisi arany-gyapjút, az aranyalmákat a Hesperidák kertjében stb. ezek őrzik.

Nem értjük tehát egyáltalában Gaster fennebb érintett kérdését a bálaur fogalmára vonatkozólag. A pogány korban a drac (bálaur) iránti hit létezett és különösen létezett a dáciai dákoknál, bár nem keresztényies értelemben. A dákoknál különféle óriás-kigyó alakokat tiszteltek. Mutatja ezt az a sok kigyó-alak, mely különféle talált régiségeken felfedezhető. A különböző népeknél kifejlődött kigyó-cultus, meg volt a dákoknál is. A kigyónak évenkénti vedlése az örökélet gondolatára vezette a népeket. A dákok nagy kigyó alakokat (bálaur) viseltek zászlóikon is.²⁾ A kigyóalakok (dák istenségek,) mint Cantemirnál olvassuk,³⁾ még a mult században is meg voltak Moldovában a román népnél, melyeknek tiszteletére különböző alkalmakkor különböző énekeket énekeltek. Zmeu, bálaur, mint látni fogjuk, egy fogalmat jelent: óriási, repülő kigyó alakot, melynek hite a régi pogány korból származik, s melynek a keresztény hit és az ennek kebelében támadt számos legenda és mese aztán más tulajdonságokat és természetet kölcsönzött.

A román ember az ördögöt legjellegzetesebben a drac szóval fejezi ki. Ez a népies kifejezés. Satana, diabolus biblicus kifejezés.⁴⁾

A román népnél a pogány drac iránti hit a keresztény s illetőleg a biblicus kigyóra, ördögre szállott át. Az előbb annyira tisztelt és imádott állat, a kereszténységgel üldözés tárgya lett, erősen lábra kapván a hit, hogy a hány kigyót öl meg az ember, annyi bűne lesz megbocsátva. A kigyóban már az ördögöt üldözte az ember. A geniusból, nemtöből lett ördög.

Az ördög iránti fogalmak különösen a 10-ik századtól innen zavarják meg a keresztény népek nyugodalmát. Az ördög a keresztény világban azelőtt nem játszott oly nagy szerepet, mint azután. Mi már érintettük e kérdést a román varázsköltészetéről írt

1) Descriptio Moldaviae, 141. l.

2) Tocilescu G.: Dacia inainte de romani. 716—718 lapokon.

3) Descriptio Moldaviae 141. lap.

4) Zsidóul: Resef (= repülő állat, láng) Habakuk prophetánál.

tanulmányunkban. ¹⁾ Bogomil emelte a meg nem érdemlett magaslatra az ördög-kultust, mely egész Európa hitvilágát megváltoztatta. Megkezdődött az ördög-űzés; különféle ördögellenes imádságok és szavak; az emberek megfelejtkeznek már az istenről s egyedül a gonosztól való félelemben élnek.

Bogomil a szentírásnak az ördögről szóló tanait eretnek irányban magyarázta, hővítette s az ördögről egészen új tanokat hirdetett.

A népek a szentírás hézagosnak látszó helyeivel általában így cselekedtek. Legendák keletkeztek, a melyek ezen helyeket magyarázták.

A zsidó nép rabbinusai is tovább úzték-fűzték az ördögről szóló tanokat. A talmud-rabbinusok képzelete az ördög eredetét, természetét s hivatását illetőleg még a bogomilokon is túltett.

A talmud-zsidó romlott hittana szerint, mely e tekintetben hasonlít a bogomilok és más, a kereszténységben támadt, szekták hittanához, — az a zsidó, emez pedig a keresztény vallást hamisítván meg, — péntek napon esti szürkületben teremtette isten az ördögöket, mivel azonban csakhamar beköszönt a szombat, nem volt már ideje számukra ruhát (testet) alkotni. — Az ördögök közül némelyek Ádám-tól származnak, ki az istentől kimondott átok után vonakodott Évával közlekedni, nem akarván, hogy balsorsának örökösei legyenek; megjelent tehát kettő az ördögök feleségei közül, kikkel azután Ádám ördögöket nemzett. ²⁾ A Talmud szerint Ádám Lilithtel, az ördögök egyik előkelő feleségével, 130 éven át csakis szellemeket, ördögöket és éjjeli rémeket nemzett. Egyébiránt maga Éva is ezen 130 év alatt csak ördögöket szült, kénytelen lévén az ördögöknek lenni feleségévé. Végre a Talmud szerint az ördögök maguk között is szaporák; épen úgy szaporodnak, mint az emberek; esznek, isznak, mint az emberek és sokan közülök meg is halnak. Noé néhány ördögöt a bárkájába vitt, hogy életüket megmentse.

Az ördögök tartozkodási helyéről ugyancsak a Talmud-zsidóban a következőket olvassuk: némelyek a levegőben laknak és az emberek álmait szövik; mások a mélységes tengerekbe zárvák és fölforgatnák az egész világot, ha egyszer kiszabadulhatnának. A Tal-

¹⁾ Erd. Muz.-Egyl. Böles. Kiadv. V. kötet. 18—23. lapokon.

²⁾ Dr. Rohling Ágost „Talmud-Juden“ czimű könyvének az ördögökről szóló fejezete. — Talmud-zsidó, Budapest 1872. 37—41. lapokon.

mod szerint a vizről jövő ökör szarvai és a temetésről visszatérő asszonyok között is tánczolnak ördögök; különösen szeretnek a rabbinusok közelében időzni, nem különben a diófákon, miért is ezek árnyékában aludni veszélyes, miután minden levelen egy-egy ördög lakik. Reggel kiki gondosan mossa meg kezeit, mert a tisztátalan szellemek szeretnek tisztátalan kezekre szállani. ¹⁾

A bogomilok tanai szerint az istennek fia volt Satanail és Mihály főangyal. Az egyik a föld, a másik az ég ura. Ég és föld között az ember alkotta a kapcsolatot. Megkezdődik az emberért való küzdelem. Krisztus a földre száll és Satanailt legyőzi, de ennek cselszövénye Krisztust a keresztfára feszítetteti. Satanail ördög lesz. ²⁾

Kelettől nyugatig hosszú sora keletkezett a szektáknak; ezek között bizonyos eszme-közösség nyilvánul; mindenik eretnek könyveket terjeszt. A latin vagy görög biblia a művelt osztályok tulajdona marad, míg a néposztályok saját népnyelvükre fordítják az eretnek könyveket és a fántazián alapuló legendák, melyek azon kor regényirodalmát alkották, megmérhetlen területen nyernék befolyást. A keleti képzelem óriási ereje nyilvánul azokban. Így az ördögről is, mely ezen szekták szerint nagy hatalom volt, a képzelet magának töméntelen képeket és fogalmakat alkot, a melyek, mert a rosszal vannak kapcsolatban, az ember szívét és lelkét remegéssel, félelemmel töltik be.

A román nép a bolgárokkal s más népekkel a Balkánban, hol a bogomilismus leginkább elterjedt volt, századokon át szoros érintkezésben volt. Az ördögről lábra kapott mindenféle balhit, legenda stb. talán egyetlen népre sem tett oly mély és állandó hatást, mint a román népre. Kolos-torokban, iskolákban, templomokban hossza-vege nem volt az ördögről szóló tanításoknak. A bogomilok ismét beleolvadtak a keresztény egyházba, a melyből kiváltak volt, de az ördögről táplált különféle tanokat magukkal vitték s azoktól többé a nép képzeletét megtisztítani nem volt lehetséges. Ám ismerkedjünk meg már most más szellemekkel.

Az Urzitoare-k ³⁾ (olv. urzitoaré = sorsvetők, sorsosztók),

¹⁾ Lásd: U. ott.

²⁾ Hasdeu: Corinte din bétrîni II. k. 252. lap.

³⁾ Urzesc, (= tramer, ourdir, destiner; ordior, orsus (orditus) sum); urzitele (les parques). Cihac: Dict D'Étym. Éléments latins 303. lap. — Orsitor v. ursitor (= destinans, praedestinans, fatum, parca. sors), előfordul fét, parcă, soarte értelemben. Laurian et Maxim: Dict. limbei rumâne II. k. 543. lapon.

különösen a gyermek-születések alkalmával játszanak nagy szerepet a román népnél. E szellemekről különböző helyeken különböző hit támadt. A román nép mindenütt hisz a praedestinációban. Ugy volt elrendelve, szokta mondani mindenre, a mi éri.

A mőczokat illetőleg hiszik, hogy az *Urzitoare-k*, a hét páratlan számú estéin a születés után (a harmadik, ötödik, hetedik estéjén) megjelennek a szülői házban és az új szülött sorsa felett határoznak. Határozat előtt a szellemek tanácskoznak; a legidősebbik teszi fel a kérdést: milyen legyen sorsa az újszülöttnak? A többi jót tanácsol, de a kérdező szabadon határoz. Ha valamely gyermek-ágynál a szellemek nem jönnek megegyezésre, az újszülöttnak élete jó- és rosszban változó lesz. ¹⁾

Ursitoare név alatt némely helyt két, három, más helyt tizenkét női szellemet értenek, melyek oldalukon rokkával, rendszerint a hetedik nap éjszakáján megjelennek az újszülött gyermek ágyánál s a gyermek sorsa felett határoznak. Egyik az élet hossza, a másik az újszülött szépsége, a harmadik pedig annak földi javai felett dönt. E napra tiszta tányérba lisztet, ételnéműt egyáltalában, más edénybe olajat, bort, szóval italneműt szokás tenni, hogy a megjelenő szellemek jól legyenek hangolva s jót határozzanak a gyermek jövőjéről. Az öreg asszonyok reggel igen sokat tudnak aztán a gyermek jövőjéről mesélni. ²⁾

Az Ursitoare-kről Fogarasvidéken a következő monda van forgalomban: Midőn N. Sándor a paradicsomig hatolt *Ivánt* nevű királyra akadt, a ki trónon ült s lábait egy meleg forrás vizében fürösz-tötte. Nagy Sándor egy palaczkban kapott abból a meleg forrás-vizből, melyről Ivánt király azt állította, hogy örök ifjúságot biztosít. ³⁾ N. Sándor két szolgálóleánya a vizet ellopták, eltűntek vele. A monda szerint ezek volnának az Ursitoare-k, a kik örökifjan élnek, ismerik a jövő titkait s határoznak az újszülött jövője felett.

A románoknál a születéseknél divó különféle szokások, s a

¹⁾ Frinc Teofil és Candrea György: Româniî din muntii apuseni. 147—148. lapokon.

²⁾ Laurian-Maxim: Dicț. limbei române 543. lapon. — Cantemir: Descriptio Moldaviae, 155. lapon.

³⁾ Alexandria, Brassó 1890-ki kiadás 77—78. lapokon.

sors-osztó szellemek iránti hit az ó-kor népeinél divatban lévő különféle szokásokra és hitre vezethetők vissza.

Az ó-kor pogány népeinél is a gyermek születéssel különféle szokások jöttek forgalomba; különféle képzeletek nyertek tápot.

A román nép ezen szokásait, a gyermek-születésnél támadt különféle gondolatait lehetetlen összeköttetésbe nem hozni a rómaiak s a görögök hasonló szokásaival és gondolataival. A római Parcae (Párkák), Carmentes, Fortuna, Fata Scribunda istenségei nyújtottak alapot a román Ursitoare-k megalkotására s a pogánykorból áthozott ezen hit tartotta fenn a keresztény román népben a végzetszerűség gondolatát.

Ezen Ursitoare-k különösen a Párkákkal s illetőleg a Fata Scribunda-kkal magyarázhatók, ezek ugyanis Augusztus császár óta azok helyét foglalták el. Római és görög hit szerint is ezen istenségek a születés utáni hetedik napon jelentek meg az újszülöttnél és határoztak annak sorsa felett. ¹⁾

A végzetben való hitben a román népet több mese, monda és legenda erősíti meg.

Moroiu. ²⁾ A moroiu szláv eredetű balhit a románoknál, valamint hogy a szlávból van átkölcsönözve maga a szó is. A boszorkányok fajához tartozik. Alexandri Vazul szerint kis boszorkányok, a melyek éjjelenként szopni járnak anyjukhoz. ³⁾ Ezen boszorkányfélék az „elvesztett gyermekekből“ lesznek, olyanokból tudniillik, a kik idő előtt, vagy halva születnek s megkeresztelhetők nem voltak. Egyáltalában áll a hit, hogy a kereszteletlenül elhalt gyermekek Moroiokká lesznek. Ezen gyermekek a hetedik évig éjjelenként anyjukat meglátogatják s tejet kérnek. Hét év után, a temetésnap i évfordulón, kilépnek sirjaikból és háromszor kiáltják: Botez! Botez! Botez! (Kereszttség!) Ha valaki meghallja hangjukat s megkereszteli, elhallgatnak; visszatérnek sirjaikba; ha pedig nem

¹⁾ Marianescu A. M.: Cultul păgân și creștin. I. k. 308—311. — Preller: Grich. Myth. 307. 564. s köv. lapjain.

²⁾ Moroiu = Poltergeist; Kinder die ungetauft sterben. Serb. mora. Sainean Dict. rom. germ. 256. — Moroiu: lutin, vampyre (al. Th. 616: strigoi, moroi, tricolicii) ó-szláv mora; új-szláv, szerb, horv., lengyel: mora; csehül: mûra; orosz: kikimora; albán: mörë; új görög: μωρα. Cihac: Dict. d'Étym. Élémens slaves etc. 203. lap.

³⁾ Poesii populare, Bukarest, 1866. 194. l.

kereszteli meg senki Moroiokká, kisebb rendü boszorkányokká lesznek. ¹⁾

Azon szerencsétlen anyák, a kik idő előtt veszítették el magzatjukat, hogy így a kereszttség felvétele nélkül elhalt gyermeküket ezen borzasztó átváltozástól megmentsek, vizkeresztnapkor (bobotează) szentelt vízzel öntözik a sirt s mondják: „Kereszteltessék meg az isten szolgája Jánosnak, (ha figyermek, férfi nevet mond) v. Annának az atyának, fiunak, szentlélek istennek nevében, amen!“ Ezt hét éven át minden vizkeresztkor meg szokás cselekedni.

Ezen eljárás megmenti a gyermeket; mintha csak az egyház hiveként, megkeresztelve halt volna meg. Sirja tehát sem az embe-
rekre, sem az állatokra nem veszedelmes; átlépheti azt bárki is, mert a Moroiu többé sirjából nem kísért.

A bukovinai románok e gyermekek temetésénél különös eljárást követnek. Rendesen a falu bábája, a szegény gyermeket rongyba göngyölgeti, feje alatt fagalyakból párna formát csinál, s éjszaka másodmagával, minden egyházi szertartás nélkül, kiviszi a temetőbe s a temető kerítése mellé, a többi halottól távolabb eső ásott sirba temeti el. Sok szerencsétlen anya, hogy szégyenét eltakarja, megöli magzatát, s eltemeti azt az istálló küszöbe, vagy valamely fa alá. A nép hite szerint az így elpusztított gyermekek szintén megjelennek a hetedik év után s szokásos kiáltásukra bárki is megkeresztelheti őket. Bukovinában szokás e hangra tiszta fehér kendőt, vagy darab fehér vásznat ketté hasítani, azt a hang felé eldobva mondani: „Kereszteltessék meg az isten szolgája Jánosnak vagy Annának“ stb. A gyermek nyugalmat nyer.

A Moroiok éjjélkor szokták elhagyni sirjaikat; agár, macska, veres-láng, gyermek képében jelennek meg, utolsó kakas kukorigolásra pedig visszatérnek sirjaikba. A macskaképűek, ha valamely fa alatt voltak³ eltemetve, felmásznak a fára s irtoztató nyávogás között verekednek. Ha emberre akadnak arczukba ugranak és megkarmolják csúfosan. — Az agárképűek megugatják, megmarják az embert. — A veresláng rendszerint éjjélkor mutatkozik és pattogva ég. Ha messze áll tőle az ember bántódása nincs, de ha közelébe megy, fejére szökik, összemarcangolja, megnémitja, megbolondítja, vagy nyavalya-

¹⁾ Marián Flávia: Mitologia daco-română — című tanulmánya az Albina Carpaților III. évfolyamának 86—89. lapjain.

töréssé teszi. Mint gyermek rendszeren szép, hosszú fehér ingben jelenik meg; különösen vizkereszt éjjelén szokás sok ily gyermeket látni.

A Moroiu rosz természetű lélek. Éjjelkor siránkozni szokott s szerteszét futkosva anyját keresi, a ki veszni engedte. A ház küszöbe alá eltemetettek éjjelkor felmásznak a ház hiujába, ott ordítva mindent össze-vissza hánynak s hallatlan módon rémítik az embereket. Gyakran a szobákba tolakodnak s ott hasonlóképpen cselekednek; az ágyban levőket a földre hurrzolják; mellükre ülnek, mintha meg akarnák fojtani, iszonyatosan megverik, elkinozzák. Az istálló, vagy pajta küszöbe alá eltemetettek szintén veszedelmesek; a jászlakat össze-vissza tördelik, a barmokat megcsontkítják, az állatokat köteleikbe összegomolyítják, megölik. A román ember, ha vele efféle dolog történik, istállóját más helyre költözteti, tiszta helyre.

Sokan a Moroiok közül kiülnek az országutra, a szekerek külőire ülnek; ordítanak, hogy az állatok megbokrosodnak tőlük, a szerkeret elragadják s magukat s a szekereken levőket elpusztítják.

Ugy az emberek, mint más állatok is, ha éjjel a Moroiu által megszállt helyen hálnak, testük s különösen szájuk meggörbül, hangjuk, hallásuk megromlik s ha meg nem hálnak, állandóan nyomorékok lesznek.

Néphit szerint e szellemet látni, vagy hangját hallani, már romlást okoz. A bajt csak ráolvasással lehet elenyésztetni.¹⁾

A Moroiu megrontja a teheneket, elveszi tejüket; az állatok lábán száradnak el, elhitványodnak.

A gonosz Moroiu ellen használják a *Helianthemum vulgare* (das gemeine Sonnenröschen), melynek főzetével leöntik a Moroiu sirját. Lehet segíteni a bajon foghagymával is. Három háztól kért foghagyma főzetével bekenik a hiu ajtaját, ablakait, küszöbét, minden nyílását és e szavakat szavalják: Moroiu! Távozzál el az én határomból s ne merészelj többé visszatérni, hogy tisztátalanná tedd helyemet,

¹⁾ Marián fl. Descântece 132—135. lapjain az erre vonatkozó ráolvasási formula feltalálható. E formulában is:

Nouă Moroi

Nouă Strigoi

(Kilencz Moroi, kilencz boszorkány) boszorkányoknak vannak nevezve e szellemek

állataimat, házamat, gyermekeimet s enmagamat. Távozzál pusztá helyekre, buj be vissza sirodba, a honnan kijöttél és soha többé abból ki ne jöjj, amen!“

A nép sokat tud mesélni e gonosz hazajáró lelkekről. Vannak emberek, a kik esküt tesznek arra, hogy látták őket. A nép úgy tudja, hogy van sok férfi, de még több nő, a kik azokkal összekötetésben állván, tőlük különféle gonoszságra hatalmat nyertek. Egy ember például a szemével látta, mikor éjnek idején egy vén boszorka asszony a lelkeket a sirból kiidézte s velük mind a két szomszédját megölette.

Ha már most a román nép e balhitének eredete után kutatunk, rájövünk arra, hogy mindazon népek, a melyek egy túlvilágról maguknak egyes képzeteket alkottak s a melyek egyáltalában a halál után következő élet gondolatával foglalkoztak, a lélek vándorlását hitték, mind ezen népeknél feltaláljuk már ősidóktól fogva a hazajáró lelkekben való hitet, a melyek különféle okokból elhagyják sirjaikat megjelennek ismét az emberek között s azok között jót, avagy roszt cselekednek.

Abban a korban, mikor a kereszténységben különféle aggály merült fel, mikor különösen a Balkánban különféle szekta keletkezett, mint fennebb érintettük a bogomilismussal, az egész Balkánban uralkodó ezen balhitet is keresztény jelleggel látták el.

Az új testámentumban az evangelisták a gyermekek megkereszteltetését szükségesnek hirdették, valamint azt, hogy a keresztesség minden bűnt eltöröl. Mi lesz tehát azon gyermekekkel, a kik keresztületlenül, tehát az eredeti bűnnel megterhelten halnak meg? e kételyre a nép akként felelt, hogy ezen lelkek elkárhoznak, nyugodalmat a sirban nem lelhetnek, visszajárnak s boszorkányokként sok roszt cselekednek az emberiségnek.

Strigoiu. ¹⁾ E gonosz lények a román nép között akkora szerepet játszanak majdnem, mint a drac.

A boszorkányok létében való hit, melyek az emberiség romlására vannak, már az őspogánykori emlékekben fellelhető. A hinduknál, mint a hellenek s a rómaiak emlékeiben egyaránt nyomára akadunk e hitnek. Különösen fenn állott e hit a skytháknál: a boszor-

¹⁾ Strigă = Striga, Strix στριγξ-ből; Strigoiu: larva spectrum, sagus, magus. Laurian-Maxim: Dict. Limb. Român. 1307—1309. I.

kányok tekintete halálhozónak tekintetett, a ki velük szolt elszáradott, a vízbe vetve el nem merültek, a gyermekeket ragadozták és felfalták. ¹⁾ Törvénykönyvünkben a boszorkányok felemlítése gyakran előfordul. Az európai államok régi törvényeiben szintén mindenütt találkozunk a boszorkányokkal. Európa legfelvilágosodottabb királya, Kálmán, ama sötét időkben, kihirdette nevezetes törvényét (1. 57): *de strigis vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat.*

Már a régi rómaiak is hitték, hogy a boszorkányok az újszülött gyermeket kicserélik, megölik s helyébe szalma-csomagot tesznek. A boszorkányok rendszerint a vért szopták ki a testből, mint a mely az életnek egyik legfőbb feltétele volt.

Preller többször idézett művének megfelelő szakaszában említi, hogy a boszorkányok madáralaku lények, rútak voltak, nagy fejjel, éles körmökkel, hosszú csőrrel. Nem lehet tudni, hogy ezek egy külön madárfajt alkotnak-e, vagy hogy öreg asszonyokból keletkeznek, haláluk után madárrá változván át. Egyszer bementek volt Procus király házába, ki akkor csak 5 éves volt s kevésbe mult, hogy áldozatául nem esett ezen gonosz lényeknek. Vérért kezdték szívni; a gyermek kiáltására a dajka oda futott s kimentette az elalélt gyermeket veszedelmes helyzetéből. ²⁾

Államférfiak, a világ legfelvilágosodottabb emberei hittek annak idejében a boszorkányok létezésében. Teméntelent irtak össze már e lényekről, melyeknek gonosz indulatát az emberek iránt lépten-nyomon érezni vélték.

A román nép hite szerint a boszorkányok többnyire asszonyokból támadnak; de vannak férfi boszorkányok is. Ezek már életükben is boszorkány természettel bírnak. Életükben bizonyos bűverő elnyeréseért magukat az ördögnek adják el. Innen van, hogy a strigoiu alatt a sírból kijáró lelket érti a román, mely eljár szívni az emberek vérért, és ért alatta v é n v a r á z s l ó n ő t is, a ki a gyermekeket megigézi és közöttük egyáltalában sok rosztat megcselekszik. Különösen a gyermekek között visznek végbe nagy rombolásokat. ³⁾

A boszorkányok láthatók és láthatatlanok. A ki boszorkányt akar látni, tavasszal fogja meg a legelső gyikot, mely eleibe kerül,

¹⁾ Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. Pest, 1854. 207—447. lapokon.

²⁾ Marianescu A.: Cultul creștin și păgân. 158—159. l.

³⁾ Cantemir idézett művének 156. lapján.

vágja le a fejét és szájában foghagyma-gyökérrel temesse el. Szent-György napjának előestéjén kenje be magát a gyökérből kinőtt foghagyma leveleivel; aztán rejtőzzék el valamely üregben. Így minden boszorkányt megláthat, míg ő a boszorkányok előtt láthatatlan lesz.

Alexandri szerint¹⁾ a boszorkányok Szent-András napjának éjjelén fejükre veszik koporsóikat és hazatérnek. Hogy az ily lelkektől magukat a románok távol tartsák, említett nap előestéjén házuk ajtófeleit és ablakait foghagymával dörzsölik be, ezt a szagot a boszorkányok közhit szerint nem szeretik.

Hegyes, havasos vidékeken, a hol a nép marhatenyésztéssel foglalkozik, a strigoiok jobban érzik magukat. Itt nem annyira az emberek, mint inkább az állatok megrontói gyanánt szerepelnek, nem vérrel, hanem tejjel táplálkoznak. Elveszik a tehének tejét még pedig oly nagy mértékben, hogy úgy a tehen, mint a borju e miatt elpusztulnak.

Az erdélyi részekben Szent-György napja igen nevezetes szokott lenni a boszorkányokra nézve. E nap előestéjén a boszorkányok egész serge lepi el az emberek házeit, istállóit, a mezőket. Behatolásuk ellen használják az emberek még a tövis-ágakat is, melyekkel ellátják ablakaikat és ajtóikat.

A boszorkányok által megrontott emberek és állatok különböző gyógyfüvekkel és ráolvasásokkal gyógyíttatnak.²⁾

A boszorkányok csapatjához tartozik még a Priculiciu³⁾ is (= Wehrwolf, loup garou). Rendszerint oly férfi, kinek hatalma van valamely állattá változni át. Nő is lehet Prikulics. A középkorban sokat irtak róla és igen nagy szerepet játszott. Az ó-korban ezen átváltozásnak gyakori nyomaira akadunk. A görög mythos tanúsítása szerint Zeüsz az árkadiai királyt, az istentelen Lycaont, ki embereket áldozott neki, farkassá változtatta át. Ezen átváltozási hit napjainkig tartotta fenn magát.

A román nép hite szerint a Prikulicsok emberi és állati

1) Poesii populare ale Românilor, 164. l.

2) Marian fl. Descântece.

3) Preculiciu, seu precollici = vertumnus, proteus, qui se in diversa animalia transfigurare novit; ki különféle állattá változhatik át. Lexicon românesc-lat.-ung.-nemțese, Buda, 1825: 535. lap. Vircolac = Wehrwolf. Sainean. Dict. 318. lap.

alakok. Mindenik gonoszindulatu és sok kárt tesznek emberben, állatban. Mint ember, a Prikulics nappal embertársai között dolgozik, csak éjjel indul pusztító útjára. Künn a mezőn, az erdőn, vagy az udvarokban megölik a hasznos-állatokat.

Ha a Prikulics állati alakot vesz fel, az rendszerint farkas- vagy kutya-alak és természet; átváltozhatik azonban bármely állattá.

A gonoszlelkű, kövér, egészséges emberek, néphit szerint, nagy hajlandóságot mutatnak e gonosz mesterség űzésére, kiknek aztán, ha a prikulics-természetet felveszik, hátgerinczükön egy kis fark szokott kifejlődni.

Hosszasan betegeskedő férfiak szintén könnyüséggel lehetnek Prikulicsokká, a következő módon: Az összes Prikulicsok főnöke egy nő-Prikulicsot küld a betegeskedő férfihez (ha beteg-nőről van szó, akkor férfi-Prikulics tesz látogatást), avasos zsiradékot vivén magával. A Prikulicsnő szép fiatal leány-alakban jelenik meg s ezen alakját megtartja addig, míg a beteg meggyógyul. Betegségében megkeni ezen avas-zsiradékkal, minek következtében a beteg Prikulicscsá lesz. Azután elvezeti a Prikulicsok főnökéhez, a ki mezők, erdők és vizek felett uralkodik, a Retyezát tetején. A gyűlésen elhatározzák, hogy az újonnan felvett egyéniség, mint farkas, mint kutya stb. szerepeljen tovább, vagy emberi alakját továbbra is megtarthassa.

Sokan megúnják a dolgot. Prikulics-természetüket elvesztik, ha nyakszirtjüket forró-vassal bélyegeztetik meg, vagy ha Szent-Ilyés napjának éjszakáján tömjénnel és lóporral megfüstölik az ágyat, a melyben aludni szoktak.

A Prikulicsok évadja május havával kezdődik s bevégeződik a fagy beálltával. Csak a fagy tudja a gazdákat e gonosz-emberektől megmenteni.

De a Prikulicsnak ellensége is szokott lenni. A kuttyák gyakran üldözőbe veszik s szétmarczongolják; másokat, rajtakapás esetén, az emberek agyon ütik. Ebből kitetszik, hogy hatalmuk nem emberfeletti, legyőzhető. ¹⁾

MOLDOVÁN GERGELY.

¹⁾ A Prikulicsról Cantemir is megemlékezik a mult században írt többször idézett munkájának érintett lapjain. A Familia régibb évfolyamaiból.

Szakosztályi értesítő.

Szakosztályunk ez évben tartá a mult egyleti év IX. ülését és februárban kezdé meg az új egyleti év üléseit.

IX. szakülés 1890. január 18-án.

Elnökölt dr. Szász Béla alelnök. Jegyzett a titkár. Két felolvasás volt bejelentve, de egyik felolvasó, Ürmösi Lajos szakosztályi tag, betegsége miatt felolvasását elhalasztotta.

Tárgysorozat rendén dr. Széchy Károly szakosztályi tag olvasta Dalmady Győző cz. tanulmányát. Bevezetésül előadta, hogy újabb időben a legújabb lyra történetével foglalkozik, ott vevén föl a fonalat, hol Erdélyi János: 25 év a magyar lyra történetéből cz. tanulmánya hagyta. Dalmadyt jellemzi, mint Pest-Pilis-Soltmegeye egyik előkelő tisztviselőjét, ki bebizonyítja, hogy hivatás és hivatal egyeztethető. Dalmady mint a hivatalnok és azért ihletett költő. Költészetét az a szellem lengi át, melyet bölcsészeti formában egyezményes philozophiának hirdetett Hetényi Magyar Parthenon-ja, mely az eszményt a valóval kibékíti: a kalobotika összhangját hozza létre. Ez irány hatott Dalmadyra, kinek lyrája a szelid, a családi hangulat festésére való, vidám megelégedés jellemzi. Hazaszeretete csöndes, öntudata munkás hazaszeretet. Hiányzik nála a szenvedély kihívó hangja, a retorika sallangja. Valahányszor megkísérté ily irányban írni: nem bírta. Felolvasó ezt példákkal illusztrálta. A jelenvoltak élénk tetszéssel fogadták ez értekezést. Ezután az elmaradt felolvasás helyett titkár egy pár szóval előadja Téglás Gábor szakosztályi tag Julius Alexander cz. archeologiai értekezését, mely megjelent kiadványunk múlt füzetében.

I. szakülés 1890. febr. 23-án.

Elnök és alelnök akadályoztatása folytán az elnöki tisztet dr. Felméri Lajos ig. vál. tag vitte. Jegyzett titkár.

Tárgysorozat rendén De'Gerando Antonina szakosztályi tag felolvasta Uj nevelési reformok Franciaországban című értekezését, melyet a szives olvasó a jelen füzetben megtalál.

E felolvasás után dr. Ferenczi Zoltán szakosztályi tag felolvasta K. Boér Sándor drámái 1793-ból cz. dolgozatát, mely e rég feledett kolozsvári író három eredeti darabját ismerteti és az első magyar színház műkö-

déséről emlékezik meg, melynek számára Boér Sándor darabokat fordított vagy dolgozott át. Mindkét felolvasást tetszéssel fogadta a szép számú közönség, melyre a szakosztályi tagok nagy számmal jelentek meg.

II. szakülés 1890. márczius 23-án.

Elnökölt előbb dr. Szász Béla alelnök, utóbb dr. Szamosi János elnök; jegyzett a titkár.

Tárgysorozat rendén Ürmösi Lajos szakosztályi tag felolvasta A tót irodalomról cz. értekezését, melyben szerző a múlt századokba vetve vissza pillantást, röviden ismertette azon sajtóságios tüneményt, hogy Magyarország felvidékén a tót lakosság mint választá irodalmi nyelvül a cseh nyelvet egész 1718-ig, midőn Mácsai Lajos szerzetes tót nyelven adta ki beszédeit. Ezután vázolja a tótnyelvű irodalom történetét, különösen két költőt jellemez: Szladkovic Andrást és Kollert. E költők műveit ismerteti és egyszersmind előadja, mi jelent meg magyar fordításban. Megemlékezik Szeberényi Lajos, Törs Kálmán fordításairól. Petrán József szakosztályi tag bejelentett felolvasása szerző akadályoztatása miatt a jövő ülésre maradt.

Zártülések.

Folyó év február 23-án és márczius 23-án zártülések is voltak, melyeken az új szakosztályi tag lön megválasztva, 5 új előfizető lett bejelentve. A tagok sorából 3 töröltetett.

Az 1890. február 24-től fogva történt bevezetések kimutatása.

A budapesti VII. ker. állami főgymnasium tanári könyvtára 1884—90.	9	frt.
A sümegi államilag segélyezett reáliskola 1890.	2	„
Csák Alajos igazgató 1889.	2	„
Szentimrei István 1889.	2	„
Szabadkai főgymnasium 1884—90.	9	„
Téglás Gábor igazgató 1890.	2	„
Temesvári reáliskola ifjusági könyvtára 1889.	2	„
Kondor József 1888.	2	„
Rózsahegygyi gymnas. könyvtár 1890.	2	„
Samu József képezdei igazgató 1890.	2	„
Szalay Gyula 1890.	2	„
Dr. Ferenczy Alajos 1889.	2	„
Farkas Róbert 1889, 1890.	4	„
Váro Ferenc igazg. 1888—90.	6	„

Bajai főgymnasium 1890.	2	frt.
Dr. Imre Lajos 1889, 1890.	4	„
Dr. Gerecze Péter 1889, 1890.	4	„
Dr. Baligó János 1889, 1890.	4	„
Zsoldos Benő 1889.	2	„
Dr. Keil Alajos 1889.	2	„
Dr. Lázár Gyula 1889, 1890.	6	„
Kolozsvári tanítónő-képezde 1889, 1890.	4	„
Kulcsár Endre 1889.	2	„
Jánosi Péter 1889.	2	„
Fogarasi Albert 1885, 1886.	4	„
Henning Rudolf 1890.	2	„
Dr. Fülöp Adorján 1890.	2	„
Szék-Udvarhelyi collegium Kis-féle könyvtára 1890.	2	„
Dr. Breán Kázmér 1885, 1886.	4	„
Dr. Vajda Emil 1889.	2	„
Lichtenegger József 1889.	2	„
Bodó Ádám 1885, 1886, 1887-(fele)	5	„
Brassói evang. gymnasium 1890.	2	„
Kőszegi r. k. gymnasium 1889, 1890.	4	„

Kolozsvárt, 1890. april 24.

Szamosi János.